

SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİMİZE UMUMİ BİR BAKIŞ VE EDİRNE MÜFTÜSÜ FEVZİ EFENDİ'NİN ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜ: *TUHFE-İ FEVZÎ*

Uğur BORAN*

Öz: Sözlükler bir dilin söz varlığını belli bir tertip içerisinde bir araya getiren eserlerdir. Miladî ilk asrın başlarına kadar götürülen sözlük yazımı İslam kültür ve edebiyatında en genel ifadesiyle Kur'an-ı Kerim'i ve hadis-i şerifleri daha iyi anlamaya yönelik olarak başlamıştır. Bu çerçevede Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çok çeşitli amaç ve şekillerde meydana getirilen mensur sözlüklerin yanı sıra manzum sözlük yazımına da son derece ehemmiyet verilmiştir. Geleneksel eğitim kurumlarında başlangıç düzeyindeki talebeye ezberletilen manzum sözlükler; kelime, gramer ve aruz bilgisi verme noktasında temel âli ilimler seviyesinde istifadeye sunulmuş metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son devir edebiyat ve kültür hayatımızın önemli isimlerinden birisi olan Edirne Müftüsü Fevzi Efendi, dinî ilimlerdeki kudretinin yanı sıra edebî alanda ortaya koyduğu eserlerle de temâyüz etmiş bir şahsiyettir. Arapça, Türkçe ve Farsça olarak muhtelif alanlarda telif ve şerh ettiği eserler içerisinde müellifin dil ve edebiyat birikimini gösteren eserlerinden birisi de metnini neşrettiğimiz *Tuhfe-i Fevzî* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğüdür. 1048 beyitten meydana gelen bu hacimli addedilebilecek sözlüğün, manzum sözlük literatürüne mütevazı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, Edirne Müftüsü Fevzi Efendi, *Tuhfe-i Fevzî*.

A GENERAL VIEW TO OUR TRADITIONAL LEXICOGRAPHY AND ARABIC-TURKISH VERSE DICTIONARY BY EDİRNE MÜFTÜSÜ FEVZİ EFENDİ: *TUHFE-İ FEVZÎ*

Abstract: Dictionary is a kind of fundamental book which gathers vocabularies of a language in a specific order. With general meaning in Islamic culture and literature, writing of dictionary in following years to beginning of first century in current era was begun for understanding of Holy Quran and Hadeth better. In this frame, it was given importance to write verse dictionary in addition to prose ones which was written for different aims and forms in Arabic, Persian and Turkish literatures. In foundations of traditional education, verse dictionary –

* Araş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı (ugurboran.kw@gmail.com).

which had been memorized by beginner students- is fundamental and educational book which gives many information about vocabulary, grammer and prosody.

Edirne Müftüsü Fevzi Efendi -who is one of the most important charachters in last era of our literary and cultural life- is a renowned person with a lot of works in literary area in addition to his capacity of religious disciplines. In Arabic, Turkish and Persian Works which he wrote and expounded, one of the Works which shows writer's knowladge of language and literature is Arabic-Turkish verse dictionary *Tuhfe-i Fevzî* which we are publishing its text. It is thought that this bulky dictionary composed of 1048 couplets will supply with a modest contribution to litterateur of verse dictionary.

Keywords: Verse dictionary, Edirne Müftüsü Fevzi Efendi, Tuhfe-i Fevzî.

Giriş

Güçlü bir medeniyet tesisine muvaffak olmuş milletlerin, kültür hazinelerinin esası olan yazılı kaynaklarını muhafaza edebilmeleri, ancak o medeniyetin ruhu mesabesinde bulunan dili koruyabilmeleriyle mümkün olmuştur. Bir dilin kelime hazinesini derleyip bir arada toplayan temel kitaplar¹ ise sözlüklerdir. İlk sözlük örnekleri yazının icadına kadar götürülse de sözlüklerin bilimsel bir bakış açısıyla nazara alınması ve bu zaviyeden incelenmeye başlanması dilbilimsel etkinliklerin hız kazanması süreciyle birlikte söz konusu olmuştur. Sözlükçülerin eserlerini bilimsel açıdan tahlil ve tenkide tabi tutan ve dilbilimin bir alt dalı olarak değerlendirilen sözlükbilim ya da leksikografi, aynı zamanda bir dilin söz varlığını belirleme noktasında yöntemler ortaya koyan ve bu yöntemlerin uygulanma süreçlerine yön veren² bir bilim dalı olarak değerlendirilmiştir.

Sözlükçülüğe dair başlangıçta yapılan bilimsel ve teorik düzeydeki tarifler, şüphesiz tarih boyunca ortaya konulan sözlük verimleri göz önünde bulundurularak tespit edilmiş tanımlamalardır. Zira sözlükçülük, leksikografi henüz bilimsel bir mahiyette ortaya çıkmadan çok önce Batı ve Doğu medeniyet ve kültür havzasında örneklerini vermiş bulunmaktaydı. Dolayısıyla sözlükbilim, bir bilim olarak ortaya çıkışına kadarki geleneksel sözlükçülük üzerinde bilimsel gözlemlerde bulunmuş, bundan hareketle sözlükçülük alanında yakaladığı bilimsel birikimle sonraki dönem sözlükçülüğüne dair yöntem ve uygulama esasları geliştirmiştir.

¹ A. Sırrı Levend, "Sözlüklerimiz", **Türk Dili**, Ankara, TDK Yayınları, 1971, sa. 24, s. 4.

² Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil**, Ankara, TDK Yayınları, 2009, C. III, s.69.

Batı dünyasında sözlükçülük daha miladî ilk asırlardan itibaren farklı türdeki örnekleriyle görülmeye başlanmıştır. Hatta M.Ö. II-I.yüzyılda Aristophanes tarafından hazırlanan ve Yunancada nadir kullanılan sözcüklere yer veren *Lexicon* isimli çalışma³ modern sözlüklere benzemesi yönüyle de önemli görülmektedir. Batı’da XVII. yüzyıldan itibaren ise gelişme yönünde bir ivme kazanan sözlükçülük XVIII ve XIX. yüzyıllarda önemli bir aşama kaydetmiştir⁴. Modern anlamda tek dilli sözlüklerin yayımlanmaya başladığı bu dönemlerde çok dilli sözlüklerin teşekkül ettiği de görülmektedir⁵.

İslâm dünyasında sözlük yazımının Kur’ân-ı Kerîm’i ve Hz. Peygamber’in hadislerini daha iyi anlama gayretlerinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı⁶ yönünde bir kabul söz konusudur. İslâm öncesi dönemde edebiyat ve şiir dili olma hüviyetinde bulunan Arapça, Kur’ân-ı Kerîm’in dili olması hasebiyle daha da önemli bir konuma yükselmiştir. Kur’ân’ın mesajının daha iyi anlaşılabilmesi noktasında hassas davranan ehl-i tahkik ulemâ ve dilciler, Arapçanın her açıdan hususiyetini ortaya koymaya yönelik derinlemesine tetkiklere girişmişlerdir. Bu anlamda Arapçanın hangi büyük lehçe veya lehçelere dayandığı meselesinden hareketle klasik Arapçada farklı nisbetlerde bazı lehçe veya lehçe gruplarının hissesinin olduğu⁷ kanaatine varılmıştır. Kureyş lehçesi üzerine inzal edilen Kur’ân metninde, aynı zamanda Arapça’nın diğer lehçelerinden alınan yahut başka dillerden alınarak Arapçalaştırılan kullanımların yanı sıra manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da bulunmaktadır⁸. Bu türden lafızlardaki kapalılığın giderilmesi ve ibarenin daha anlaşılır hale getirilmesi amacıyla tefsir ilmi bünyesinde *garibü’l-Kur’ân* şubesi teşekkül etmiştir. Bu çalışmalar neticesinde eldeki lügat malzemesini bir araya getirme zarureti hasıl olunca Arap dili için sözlük yazımı tabiî seyri içerisinde mecrasına oturmuştur⁹. Arap dilinde ilk aşamada belli bir

³ İsmail Durmuş, “Sözlük”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 398.

⁴ Yusuf Akçay, “Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Yaz-2011, sa. 4, s.282-284.

⁵ Aksan, *a.g.e.*, C.III, s. 70.

⁶ Cemal Muhtar, “İslâm’da Sözlük Çalışmaları”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1985, sa. 3, s. 366.

⁷ Nihat Çetin, “Arap”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 282.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Garibü’l-Kur’ân”, *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 379.

⁹ Arap sözlükçülüğüne dair en eski çalışmaların, esasında din ve dil bilginlerine anlamı kapalı bazı lafızların sorulması ve bu sorulara verilen cevapların daha sonra bir araya getirilmesi bakımından birer derleme olduklarını söyleyebiliriz. Atâ b. Ebû Rebâh tarafından derlenen *Garibü’l-Kur’ân* ve İbn Abbâs’ın Kureyş lehçesi dışındaki kelimeleri açıkladığı *el-Lugât fi’l-Kur’ân* adlı derleme eserleri bu gayretlerin ilk semereleridir.

tasnif düşüncesinden uzak olarak başlayan sözlük derlemeleri, ikinci aşama olarak değerlendirilen dönemde konularına göre tasnif edilmeye başlanmıştır. Üçüncü aşamada ise dilin bütün kelimelerini bir araya getiren sözlükler derlenmiş ve belli metotların uygulandığı dizim sistemleriyle tam sözlükler hazırlanmıştır ki bu tür sözlüklerin ilki Halîl b. Ahmed'in (v. 791) meşhur *Kitâbü'l-'Ayn* adlı çalışmasıdır¹⁰.

İbn Düreyd'in (v. 933) *el-Cemhere fi'l-Luga* adlı sözlüğü Arap sözlükçülük tarihinde, esere dahil edilen kelimelerin alfabetik olarak tertip edilmiş olması bakımından bir ilktir¹¹.

Arap dilinde modern leksikografinin ilk örneklerinden kabul edilen *es-Sıhah* isimli sözlük ise X. asırda Cevherî tarafından kaleme alınmış ve sözlüğün tertibinde kelimelerin son kök harflerinin durumu esas alınmıştır. Bu çalışma ayrıca, Bedevî Araplardan gelen sahih kelimeleri ihtiva etmesi bakımından da ayrıca ehemmiyetli görülmüştür¹².

İşe kendisinden önceki sözlükleri pek çok açıdan eleştirmekle başlayan İbn Manzûr (v. 1311), Cevherî'nin adı geçen sözlüğündeki tertip usulünü takip ederek *Lisânü'l-'Arab* adlı ansiklopedik sözlüğü¹³ vücuda getirmiştir.

Kendisinden sonra sözlük sahasında yapılan çalışmaları etkilemekle birlikte muhtelif tenkitlere¹⁴ de maruz kalan bir başka sözlük ise Fîrûzâbâdî'nin (v. 1415) kaleme aldığı *Kâmûsu'l-Muhît*'tir. Kitabın Arap sözlükçülük tarihinde kazandığı şöhreti, yaklaşık dört asır sonra, dil âlimi Zebîdî (v. 1791) tarafından kendisine yapılan şerh ile daha da artmıştır. Zebîdî'nin bu eserinin tam adı *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* olup, aynı zamanda *Kâmûs*'un ikmal, tashih ve tenkidi mahiyetinde bir sözlüktür¹⁵.

Arap sözlükçülüğünün, tarihî süreç içerisinde Türk sözlükçülüğüne model olması¹⁶ gerçeği bir tarafa Türkçe'de sözlükçülük, dinî bir hassasiyetle

¹⁰ Durmuş, **a.g.m.**, s. 399.

¹¹ N. Ünal Karaarslan, "el-Cemhere", **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s. 323.

¹² Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s. 459.

¹³ Hulusi Kılıç, "Lisânü'l-'Arab", **DİA**, C. XXVII, İstanbul, 2013, s. 195.

¹⁴ *Kâmûsu'l-Muhît* üzerine bugüne kadar pek çok tenkit içerikli eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden birisi de Fâris eş-Şidyâk'a ait olan *el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs* adlı eserdir. Kitabın mukaddimesinde Fîrûzâbâdî'nin sözlüğü zayıf ve eksik görülen cihetleriyle eleştiriye tabi tutulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, **el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs**, Kostantiniye 1299, s. 7-8.

¹⁵ İsmail Durmuş, "Zebîdî, Muhammed Murtaşâ", **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 169.

¹⁶ Paşa Yavuzarslan, "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve

başlatılan ilk Arapça sözlük derlemelerinden farklı bir hedef doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Türkçe'nin ilk sözlüğü olan *Divânü lügâti't-Türk* bir derleme sözlük¹⁷ olmasının yanı sıra esas gayesi Araplar'a Türkçe öğretmek olan bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud'un bu sözlüğü aynı zamanda Türkçe'de iki dilli sözlük telifi geleneğinin de ilk örneğidir¹⁸.

Türkçe sözlük çalışmalarında Arap sözlükçülüğünün tesiri, Kaşgarlı'dan sonraki telifat üzerinde de etkisini sürdürmüştür. Zemahşeri'nin (v. 1144) *Mukaddimetü'l-edebe*'i¹⁹, Endülüslü dil âlimi Ebû Hayyân'ın (v. 1344) *Kitâbü'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk*'i²⁰, ve İbn Mühennâ'nın kendi adıyla anılan sözlüğü²¹ bu tesirin görüldüğü eserlerin başında yer alır²².

Türkçe'nin madde başı olarak yer aldığı ilk sözlüklerin meydana getirildiği XVIII. yüzyıla kadar sözlüklerde Arapça ya da Farsça'nın madde başı olarak yer aldığı görülmektedir. Madde başı Arapça olan pek çok Arapça-Türkçe

Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. LIV, sa. 2, s. 186.

¹⁷ Paşa Yavuzarslan, "Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça-Türkçe Sözlük Üzerine Notlar", **Türkoloji Dergisi**, C. XIV, Ankara, 2001, sa. 1, s. 71.

¹⁸ Arapça iki dilli sözlükler XVII. asırdan itibaren artan şarkiyat çalışmalarına paralel olarak gelişme göstermiştir. Fakat bu yüzyıldan öncesine giden iki dilli sözlük çalışmaları X. asırda ilk örneklerini vermiştir. Bu anlamda Hassân Ber Behlül'un (v. 985) *Lexicon Syriacum* adlı Süryanice-Arapça iki dilli sözlüğü bu alandaki çalışmaların ilkidir. Fars sözlükçülüğü ise İslâmî dönemden itibaren Arapça sözlük çalışmalarıyla birlikte yürümüştür. Arapça-Farsça iki dilli sözlük çalışmalarının ilki Edîp Kürdî Nişaburî'nin *el-Bulgatü'l-mütercem fi'l-lügât* adlı sözlük çalışmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Akçay, **a.g.m.**, s. 287.

¹⁹ *Mukaddimetü'l-Edeb*, Atsız b. Muhammed'in Arapça öğrenmek istemesi üzerine kaleme alınmış ve Arapça kelimelerle kısa cümlelerden oluşan bir sözlüktür. Eserin Türk dili açısından önemi ise Arapça metnin altında satır altı tercümelerin bulunmasıdır. Satır altı tercümesi verilen dillerden birisi de tarihî Harizm Türkçesidir. Eserin Şuşter nüshası Nuri Yüce tarafından yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Zemahşeri, **Mukaddimetü'l-Edeb**, (haz. Nuri Yüce), Ankara, 1988, s. 3-28.

²⁰ *Kitâbü'l-idrâk*, Türk unsurların yönetici sınıfı teşkil ettiği Memlük Devleti döneminde kaleme alınmış Türkçe'nin sözlük ve gramerini ele alan bir çalışmadır. Eserdeki Türkçe, Oğuz özellikleri taşıyan Kıpçak Türkçesidir. Detaylı bilgi için bkz. Hayati Develi, "Kitâbü'l-İdrâk", **DİA**, C. XVI, İstanbul, 2002, s. 108.

²¹ *İbn Mühenna Lügati* adıyla meşhur olan sözlüğün asıl adı *Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân*'dır. XIII. asırda Arapça kaleme alınan bu sözlük, Türkçe'nin yanı sıra Farsça ve Moğolca için de değerli bilgiler vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Erkan, "İbn Mühenna", **DİA**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 218-219; Hasan Eren, "İbn Mühenna Lügati Hakkında", **Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar**, Ankara, 1950, sa. 1, s. 127-158

²² Yavuzarslan, **a.g.m.**, s. 187.

sözlük içerisinde *Ahter-i Kebîr*²³ ve *Lügat-ı Vankulu*²⁴ bu kategoride öne çıkan çalışmalar arasında sayılabilir.

Türkçe'ye tercüme edilmesiyle birlikte kullanım alanı daha da genişleyen ve hemen her dönemde Osmanlı ulemasının ve müelliflerinin başvuru kaynaklarından birisi olma konumuna yükselmiş olan Firûzâbâdî'nin (v. 1415) *Kāmûsü'l-muhîr*'ini de burada zikretmek gerekmektedir. Sözlüğün Türkçe'ye ilk tercümesi Merkezzâde Ahmed Efendi (v. 1556) tarafından *el-Bâbüs fi tercemeti'l-Kāmûs* adıyla yapılmış²⁵ ancak bu tercüme bugüne kadar basılmamıştır. *Kāmûs*'un Türkçe'ye asıl yankı uyandıran tercümesi ise Mütercim Âsım Efendi tarafından yapılmış ve geliştirdiği tenkit ve tashih eksenli bakış açısının yanı sıra tercümesinde Türkçe ağızlara ait kelimelere de yer vermesiyle çalışmasına ayrı bir hususiyet kazandırmıştır.

Anadolu sahasında yazılan ve Farsça'nın madde başı olduğu ilk Farsça-Türkçe sözlük denemeleri ise, daha önce yine bu sahada telif edilen Arapça-Farsça sözlüklerin satır altı Türkçe karşılıklarının verilmesi suretiyle başlamıştır²⁶. Madde başı Farsça kelimelerin Türkçe açıklamalarıyla verildiği elde mevcut ilk mensur sözlük örneği XV. yüzyılın başlarında yazılan *Miftâhu'l-edeb*²⁷ adlı eserdir. Farsça-Türkçe sözlük yazımı, bu yüzyıldan sonra hız kazanmışsa da XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile takip eden asırlar içerisinde hazırlanan Farsça-Türkçe sözlüklerde nitelik açısından bir gerileme görüldüğü ve bu sözlüklerin önceki dönemlere ait *Dekâyiku'l-hakâyık*, *Câmi'u'l-fâris*, *Lügat-ı Ni'metullâh* ve *Tuhfetü's-seniyye* gibi muteber addedilen sözlüklerin

²³ Eser Karahisarî nisbesiyle tanınan Muslihuddin Mustafa (v. 1560-61) tarafından telif edilen ve 40.000 civarında kelime ihtiva eden bu sözlük kelimelerin karşılıklarını mümkün mertebe Türkçe olarak açıklamaya çalışması bakımından da önemli gösterilmektedir. Eski Türkiye Türkçesine ait barındırdığı zengin lügat malzemesinin yanı sıra gösterdiği birtakım ağız hususiyetleriyle de eserin Türkoloji çalışmaları için önemi daha da belirgin bir hal almıştır. Sözlük hakkında detaylı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Ahter", *DİA*, C. II, Ankara, 1989, s. 184-185; Mustafa Kartal, "Ahter-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi*, Samsun, 2013.

²⁴ Bu sözlük esasen Cevherî'nin *Sihâh* ismiyle meşhur Arapça sözlüğünün tercümesidir. *Lügat-ı Vankulu* adıyla bilinen sözlüğün asıl adı *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'dir. Sözlük ayrıca Türkiye'de basılan ilk eser olması bakımından da bir ilktir.

²⁵ İsmail Durmuş, "Merkezzâde Ahmed Efendi", *DİA*, C. XXIX, İstanbul, 2004, s. 207.

²⁶ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara, TDK Yayınları, 2010, s. 49.

²⁷ Lâdikli Mutahhar b. Ebî Tâlib adlı müellif tarafından yazılan bu sözlük iki bölümden oluşmaktadır. Müellifin ayrıca *Ravzatü'l-evzân* adıyla bilinen Türkçe aruz risalesi bulunmaktadır. Bkz. Nihat M. Çetin, "Aruz", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 433.

birer özeti olduğu hususuna kaynaklarda dikkat çekilmiştir²⁸. Hindistan'da Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrizî'nin 1652'de Farsça'dan Farsça'ya kaleme aldığı *Burhân-ı Kâti'*, sözlükçülüğümüz için önemli merhalelerden biri olarak kabul edilmektedir. Sözlüğün Türkçe'ye tercümesi 1797'de Mütercim Âsım Efendi tarafından yapılmıştır. Âsım Efendi'nin Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını en iyi terkip ve ibarelerle sözlüğün aslına da sadık kalmak suretiyle çok titiz bir şekilde verme gayreti²⁹, ilim çevrelerinde tercümeğe gerçek anlamda bir ciddiyet ve ehemmiyet atfedilme neticesini vermiştir.

Görüldüğü üzere başlangıcından Tanzimat'a kadar geçen süre içerisinde Osmanlı sahasındaki³⁰ sözlüklerin ekseriyeti, kimisinde madde başı Arapça kimisinde ise Farsça olmak üzere Türkçe karşılıkların bu iki dil esas alınarak verilmesi şeklinde meydana getirilmiştir. Bunun yanı sıra Tanzimat'a kadar çok az örneği olduğu bilinen bazı Türkçe sözlüklerde ise Türkçe kelimeler madde başı yapılmış, karşılıkları ise Arapça ve Farsça olarak verilmiştir³¹. Bu sözlüklerin en bilineni Ebûishakzâde Esad Efendi'ye (v. 1753) ait olan *Lehce'tü'l-lügât'* tir. Esad Efendi'nin sözlüğünden sonra Türkçe'nin söz varlığını, madde başı Türkçe kelimelerin karşılıklarını yine Türkçe vermek suretiyle en iyi şekilde yansıtan iki önemli sözlük ise A. Vefik Paşa'nın (v. 1891) *Lehce-i Osmânî'* si ile Şemseddîn Sâmî'nin (v. 1904), kendisinden sonraki sözlükçülük çalışmaları için de yol gösterici olduğu kabul edilen *Kâmûs-ı Türkî'* sidir. *Kâmûs-ı Türkî'* aynı zamanda, kendisine kadar gelen dönem içerisinde Arapça sözlükleri model alan Türk sözlükçülüğü için bir dönüm noktası olmuş ve Batı leksikografisinin esas aldığı normları dikkate almak suretiyle modern Türkçe sözlükçülüğün temelini atan eser olarak kabul edilmiştir³².

Mensur sözlük kategorisinde değerlendirilen ve tarihî seyrine umumî bir nazarla bakılan bu örneklerin dışında bir koldan da manzum sözlüklerin bir

²⁸ Farsça-Türkçe mensur sözlüklerin listesi ve mufassal açıklamaları hakkında daha detaylı bilgi için Yusuf Öz'ün ismi geçen çalışmasının ilgili sayfalarına müracaat edilebilir.

²⁹ Orhan Şaik Gökyay, "Burhan-ı Kati' Çevirisinin Türkçe Açısından Önemi", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, (haz. Mustafa Canpolat ve dğr.), Ankara, 1978, s. 125-126.

³⁰ Türkçe'nin farklı coğrafi bölgelerde tarihî süreç içerisinde teşekkül etmiş ve son derece önemli dil devrelerinin temsil eden Harizm, Çağatay, Kıpçak gibi lehçelerine ait sözlükleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Topaloğlu-Mustafa Kaçalın, "Sözlük", **DİA**, C. XXXVII., İstanbul, 2009, s. 404.

³¹ İsmail Parlatur, "Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız", **Türk Dili**, C. I, TDK Yayınları, Ocak 1995, sa. 517, s. 5.

³² Yavuzarslan, **a.g.m.**, s. 199-200.

gelenek teşkil ettiğine şahit olunmaktadır. Edebiyat ve dil geleneği çerçevesinde “tuhfe, nuhbe, nazm” gibi isimlerle adlandırılan manzum sözlükler, gerek manzum olarak kaleme alınmış olmalarının etkisiyle kazandıkları şiiriyet gerekse de daha çok talimî bir vasıf taşımaları gibi nedenlerden ötürü sözlükçülük geleneğimizin bugüne kadar üzerinde fazlaca durulmamış bir kategorisini teşkil etmektedir.

Mu'cemü'l-ma'âcim gibi eserlerde manzum sözlüklerin ilk örneklerinin Arapça olarak ve kaside nazım şekliyle³³ meydana getirildiği ifade edilmektedir. Ebû Nasr Mahmûd el-Ferâhî'nin XIII. asırda kaleme aldığı *Nisâbü's-sıbyân* adlı iki yüz beyitten meydana gelen Arapça-Farsça sözlüğü, iki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği olarak kabul edilmiştir³⁴. Anadolu sahasında yazılan ilk manzum sözlük örnekleri ise Arapça-Farsça'dır. Şükrullah b. Şemsüddin Ahmed b. Seyfüddin Zekeriyâ'nın *Zühretü'l-edeb* adlı sözlüğü bu anlamda bir ilktir³⁵. Yine Ahmedî'nin *Mirkâtü'l-edeb*'i³⁶ ile Ahmed-i Dâî'nin 650 beyitten teşekkül eden *Ukûdü'l-cevâhir*'i³⁷ bu anlamda önemli görülmektedir.

Anadolu sahasında teşekkül eden sözlükçülük geleneğimiz çerçevesinde bilinen ilk Arapça-Türkçe manzum sözlük XIII. asırda Abdülatif İbn Melek'in nazmettiği *Lügat-i Feriştioğlu*'dur³⁸. Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin elde mevcut ilk örneği ise Hüseyin el- Konevî tarafından XIV. asır sonlarında nazmedilen *Tuhfe-i Hüsamî*'dir³⁹.

Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli manzum sözlüklerin ilk örneği ise Abdurrahmân-ı Magalkaravî tarafından 1424'te nazmedilen *U'cûbetü'l-garâyib fi nazmi'l-cevâhiri'l-'acâyib* adlı eserdir⁴⁰. Sözlükte Türkçe kelimelere karşılık

³³ Mesela İbrahim er-Rib'î'nin (v. 1087) *Kitabü'l-Ayn*'daki kelimeleri ihtiva eden *Kaydü'l-evâbid* adlı sözlüğü kaside nazım şekli ile yazılmış; yine Zemahşerî'nin Arapça nahvine ait kaideleri öğretmek amacıyla kaleme aldığı el-Mufassal adlı eseri de kaside nazım şekli ile hazırlanmış Arapça ilk manzum sözlüklerden kabul edilmektedir. Bu tarz sözlüklerin detaylı bir listesi için bkz. Ahmed eş-Şevkânî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut, 1987.

³⁴ Öz, a.g.e, s. 52.

³⁵ a.e, s. 54.

³⁶ Nihat M. Çetin, “Ahmedî'nin Mirkâtü'l-Edeb'i Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIV, İstanbul, 1965, s. 217- 220.

³⁷ Günay Kut, “Ahmed-i Dâî”, *DİA*, C. II, İstanbul, 1989, s. 57.

³⁸ Cemal Muhtar, *İki Kur'ân Sözlüğü, Lügat-i Feriştioğlu ve Lügat-ı Kânûn-i İlâhî*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1993, s.21.

³⁹ Öz, a.g.e, s. 79.

⁴⁰ Atabey Kılıç, *Manzûme-i Keskin*, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s. 15.

verilen toplam 2800'den fazla Arapça ve Farsça kelime bulunmaktadır⁴¹.

Genel olarak Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde bir ayrıma tabi tutularak incelenen manzum sözlüklerimiz mensur sözlüklere nisbetle başvuru kaynağı olabilecek düzeyde ciddi birer ilmî eser olmaktan uzak görünseler⁴² bile manzum olmaları hasebiyle ezberlenme noktasında sağladıkları kolaylık, dil öğreniminin bir parçası olan kelime bilgisine büyük ölçüde katkı sağlamış ve bu özellikleri dolayısıyla Osmanlı medreseleri başta olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarında okutulan temel “âli ilimler” seviyesine yükselmişlerdir. Manzum sözlüklerin bu faydasına binaen dil öğrenecek talebeye birden fazla manzum sözlük ezberletilmiş, hatta bu manzum sözlükler kolay ulaşılabilmesi amacıyla bir araya getirilerek manzum sözlük mecmuaları meydana getirilmiştir⁴³. Eski ulemanın medrese tedrisi süresince talebeye Arapça'yı kuvvetli bir şekilde ancak beş-altı sene zarfında öğretebildikleri⁴⁴ yönündeki bilgi dikkate alınacak olursa, dil öğretimindeki netameli sürecin büyük nisbette manzum sözlüklerle aşılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu tür sözlükler kelime ve basit düzeyde gramer ve aruz bilgisi sunmasının yanı sıra temel seviyede cümle kurmaya yönelik temrinât da ihtiva etmesi yönüyle dikkate değer bir işleve sahip olmuşlardır.

Manzum sözlüklerin umumiyetle sanat değeri yüksek metinler olmadığı aşıkardır. Zira müelliflerin bu tür eserler ortaya koymalarındaki esas gaye sanat becerisi göstermekten çok manzum ve mukaffâ sözün akılda kolay kalan tarafından dil öğretimi namına istifade edebilmektir. Bundan dolayı manzum sözlüklerin sanat yönlerinin çoğu kere zayıf kaldığı ifade edilebilir. Buna bir de, müelliflerin tabii olarak karşılaştıkları şiirde vezin zarureti gibi durumlar ilave edilince bazı kusurlu ibarelerin de mevcudiyeti eklenmekte, dolayısıyla manzumenin şiiriyetine bir ölçüde gölge düşebilmektedir. Yine bazı manzum sözlük müellifleri, vezindeki muhtemel aksamaları giderebilmek endişesine bağlı olarak dilde çok nadir kullanılan ve az bilinen kelimelerden de istifade yoluna gitmişlerdir. Dilde bir kelimeyi misli ya da eşanlamlısı ile karşılamak

⁴¹ Öz, a.g.e, s. 90.

⁴² Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 2006, sa. 1, s. 66.

⁴³ Yakup Civelek, “Sünbülzâde Vehbî ve Nuhbe-i Vehbî Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van, 2000, sa. 1, s. 286.

⁴⁴ Musa Aksoy, *Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 109.

anlamına gelen daire çizmek⁴⁵ olgusu -bir kusur olarak kabul edilse bile- bu tür sözlük yazımında çoğu zaman zaruret halini almakta ve kelimelerin vezne intibakı noktasında müellifi rahatlatıcı bir unsur olmaktadır.

Tertipleri itibariyle pek çok manzum sözlükte müellifler, yabancı kelime bilgisinin yanı sıra ibtidâî düzeyde de olsa bahir ve vezin bilgisi de vermeyi hedeflemişler, bu itibarla sözlüklerinde tekdüze bir seyir takip etmek yerine muhtelif vezinlerle yazılmış kıt'aların arka arkaya getirilmesi şeklinde bir usul takip etmişlerdir. Bundan dolayı çoğu manzum sözlükte her kıt'anın son beyti, o kıt'anın bahrini gösteren bir beyitle sonlandırılmış ve bu tertip manzum sözlük yazımında bir gelenek halini almıştır.

Genel olarak manzum sözlüklere bakıldığında müelliflerin tertip ve tanzim öncesi muteber sözlükleri inceledikleri⁴⁶ ve bu sözlüklerden yapılan kelime taraması neticesinde manzumelerini meydana getirdikleri⁴⁷ anlaşılmaktadır. Bu türden yapılan bir ön hazırlık, müellifin kelime bilgisini tazelemesi itibariyle çoğu kez işini kolaylaştırırsa bile -şayet zihninde sözlüğü için önceden tasarladığı bir konu tasnifi yoksa- bu durum tematik bir sözlük teşekkülüne de imkân vermeyecektir. Nitekim incelediğimiz manzum sözlüklerde müellifler, kimi kıt'alarda konu bütünlüğü sağlayacak kelime ve ibareleri başarılı bir şekilde tanzim edebilmişken, vezindeki aksamaların yol açacağı tıkanmalar nedeniyle buna her zaman muvaffak olamamışlar, dolayısıyla manzum metnin bütünü itibariyle aynı konu bütünlüğüne haiz kelimelerden oluşan kıt'alar teşkil edememişlerdir⁴⁸. Manzum sözlük müelliflerinden bir kısmı ise çalışmalarını yalnızca maruf ve muhalled şeklinde vafedebileceğimiz eserlerin kelime kadrosuna hasretmişler, böylelikle eserlerini sınırlandırma yoluna gitmişlerdir. Bu türden sözlüklerin en önemli örneği Şâhidî İbrâhim Dede'nin (v. 1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlüğüdür. Şâhidî Dede sözlüğünü *Mesnevî-i Şerîf*'in "garîb" kelimelerini seçmek suretiyle meydana getirmiştir. Metnini neşrettiğimiz *Tuhfe-i Fevzî*'de ise müellif günlük dilde çokça kullanılan ve

⁴⁵ Süheyla Bayrav, **Filolojinin Oluşumu Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 68.

⁴⁶ Sünbülzâde Vehbî, *Nuhbe-i Vehbî*'de sözlüğünü yüz yirmi kaynaktan istifade ederek meydana getirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Yakup Civelek, **a.g.m.**, s. 294.

⁴⁷ Kılıç, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁸ Bu durumun istisnalarının görüldüğü manzum sözlükler de mevcuttur. Örneğin *Tuhfe-i Hâfız* adlı manzum Farsça-Türkçe sözlüğün müellifi, eserinin tertibinde gösterdiği gayretle kelime tanziminde konu bütünlüğü sağlamaya büyük ölçüde muvaffak olabilmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mesut Bayram Düzenli, "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 10/12, Summer 2015, s. 334.

konuşanların her zaman istifade edebileceğini düşündüğü Arapça kelimeleri seçerek esas gayesinin Arapça konuşmayı kolaylaştırmak olduğunu belirtmektedir.

Çoğunlukla mesnevî nazım şekli⁴⁹ ile yazılmış bir mukaddimenin yer aldığı manzum sözlükler, kaside ya da gazel nazım şeklinde ve farklı uzunluklarda kıt'alardan oluşmakta ve mesnevî nazım şekli ile yazılmış bir hâtıme ile sona ermektedir. Mukaddimelerde, klasik tertibe uygun olarak besmele, hamdele, salvele faslının ardından genellikle ilmin ve dil öğrenmenin ehemmiyeti üzerinde durulurken eserin adı ve sebab-i telifi gibi bilgiler de bu bölümde yer almaktadır.

Umumun istifadesi göz önünde tutularak telif edilen manzum sözlüklerin yanı sıra bazı müellifler sözlüklerini, kendi çocukları ya da torunları için kaleme almış, kimisi ise bazı devlet erkânının çocuklarına ders kitabı olarak sözlük tertip etmişlerdir. Fakat sonraları bu sözlüklerin çeşitli vesilelerle şöhret kazanarak umuma mâlolduğu görülmektedir. Nitekim *Lügat-i Ferišteoğlu*'nun müellifi, sözlüğünü torunu Abdurrahman'ın dil öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla kaleme aldığını söylerken⁵⁰, Sünbülzâde Vehbî ise *Tuhfe-i Vehbî* adlı manzum sözlüğünü Halil Hamid Paşa'nın iki çocuğu için⁵¹ telif ettiğini ifade etmektedir.

Manzum sözlük şerhleri konusuna da bu minvalde değinmek iktiza etmektedir. Anlaşılacağı üzere manzum sözlükler, mensur sözlüklerin icra ettiği bütüncül ve tamamiyet arz eden faydayı ortaya koyabilecek hacimde çalışmalar değillerdir. Bunu mensur sözlüklere nisbetle manzum sözlüklerin eksik bir yanı⁵² olarak görmek ne kadar yanlışsa, bu şerhleri de sözlüklerin eksik olduğu vehmedilen cihetlerini tashih için meydana getirilmiş çalışmalar olarak değerlendirmek o derece hatalı bir yaklaşım olacaktır⁵³.

⁴⁹ İncelenen eserlerde, az sayıda manzum sözlük mukaddimesinin müstezâd ve terkib-i bend nazım şekilleri ile yazılmış olduğu görülmüştür.

⁵⁰ Muhtar, **a.g.e.**, s. 21.

⁵¹ Sünbülzâde Vehbî, **Tuhfe-i Vehbî (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, (haz. Ahmet Yenikale), Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, 2012, s. 29.

⁵² Öz, **a.g.e.**, s. 54.

⁵³ İfade edilmeye çalışıldığı üzere manzum sözlükler bir dilin bütün kelime ve o kelimelerin diğer dildeki bütün karşılıklarını vermek iddiasıyla hazırlanmış çalışmalar değildirlir. Zira sözlük müelliflerinin de bu yönde bir iddiaları söz konusu değildir. Bu bakımdan manzum sözlük şerhlerini birtakım eksiklikleri itmam edici eserler olarak telakki etmek, edebiyatımızdaki muazzam şerh geleneğini de eksik ve kusurlu eserlerin adeta yamayıcısı şeklinde algılamayı

Önemli bir bölümü müderrisler tarafından kaleme alınan⁵⁴ bu tür manzum sözlük şerhleri, birtakım kelimelerin harekelerini yanlış okumalara mahal vermemek adına zabt etmek, kelimelerin mufassal bir surette tahliline girilerek ayrıntılı sayılabilecek gramer bilgilerini sunmak, aruz kalıpları, bahir ve vezin bilgileri hakkında daha geniş bilgi vermek bakımlarından hem işlevsel bir fayda icra etmiş hem de dil konusunda daha ileri bir düzeye intikal etmek isteyen talebe için destekleyici bir nitelik kazanmıştır.

Arapça-Türkçe manzum sözlükler içerisinde *Lügat-ı Ferišteoğlu* için kütüphane kayıtlarında çoğu isimsiz pek çok şerh yer almaktadır. Farsça-Türkçe manzum sözlükler içerisinde ise şerhi en fazla yapılan eserin Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'si olduğu bilinmektedir. Şâhidî İbrahim'in sözlüğü ile birlikte Farsça-Türkçe sözlük kategorisinde en fazla rağbet gören⁵⁵ *Tuhfe-i Vehbî*'ye ise diğer Elbistanlı Hayâtî Efendi ve Lebîb Efendiler tarafından iki şerh yapılmış ve bu şerhler gördükleri ilgi üzerine muhtelif zamanlarda pekçok defa basılmıştır⁵⁶. Arapça-Türkçe manzum sözlükler içerisinde önemli bir yeri olan ve 32 defa basıldığı belirtilen⁵⁷ *Subha-i Sıbyân* üzerine de pek çok şerh yapılmış, bu şerhler içerisinde ise Mehmed Necîb'in *Hediyyetü'l-İhvân* adlı şerhi şöhret kazanmıştır⁵⁸. Şeyh Ahmed tarafından XVII. yüzyılda telif edilen *Nazmü'l-le'âl* adlı manzum sözlük, Hâkî Abdurrahmân'ın *Savgu'l-me'âl fi şerhi Nazmü'l-le'âl* adlı eseriyle şerh edilmiştir⁵⁹.

netice verecektir. Dolayısıyla manzum sözlük şerhlerini -genel olarak şerhlere bakışımızda olduğu gibi- şerhi yapılan eserlerin daha iyi anlaşılmasına ve konuyu en iyi ölçüde istiyab edebilecek açıklamaların yapılmasına müsaade eden bir zemin olarak görmek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

⁵⁴ Yusuf Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", **İlmî Araştırmalar**, İstanbul, 1997, sa. 5, s. 221.

⁵⁵ Ömer Faruk Akün, "Sünbül-zâde Vehbî", **İA**, C. XI, Ankara, MEB, 1970, s. 241.

⁵⁶ Sünbülzâde Vehbî, **a.g.e.**, s. 30.

⁵⁷ Sadi Çöğenli, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Kasım 2000- Nisan 2001, Yıl 2, sa. 7-8, s. 110.

⁵⁸ Atabey Kılıç *Hediyyetü'l-İhvân* adlı şerhin *Subha-i Sıbyân* için yapılmış tek şerh olduğunu ifade etse de konuyla ilgili yapılan bir başka yayında *Subha-i Sıbyân*'a ait *Hediyyetü'l-İhvân*'ın yanı sıra üç adet daha şerhin mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, "Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 1/1, Summer 2006, s. 16; Zehra Gümüş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 2/4, Fall 2007, s. 428.

⁵⁹ Ömer Asım Aksoy, "Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Le'âl", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara, 1988, s. 205-248.

Şerhlerin yanı sıra manzum sözlüklere bir de nazîreler yapıldığını konuyla ilgili çalışmalardan öğrenmekteyiz. Buna, Ayıntâbî Abdülmecid-zâde Hâfız Efendi'nin *Nazm-ı Ferâ'id* adıyla kaleme aldığı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü örnek olarak gösterilebilir. Sözlük, *Tuhfe-i Şâhidî*'ye yapılmış bir manzum nazîredir⁶⁰. *Mahmûdiyye* adlı manzum sözlük ise *Lügat-ı Feriştioğlu*'na nazîre olarak⁶¹ yazılmış bir diğer eserdir.

Yukarıda manzum sözlüklerin edebiyatımızda umumiyetle Arapça-Türkçe, Farsça- Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde bir taksimat yapılarak incelendiğini belirtmiştik. Edebî geleneğimizin bütünü göz önünde bulundurulduğunda bu kategoride yer alan manzum sözlükler dışında *Miftâh-ı Lisân* gibi Fransızca-Türkçe⁶²; *Makbûl-i Ârif* gibi Boşnakça-Türkçe⁶³; *Tuhfetü'l-Uşşâk*⁶⁴, *Tuhfe-i Rumî* ve *Lügat-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye*⁶⁵ gibi Rumca-Türkçe; *Tuhfe-i Sabrî an Lisân-ı Bulgarî* gibi Bulgarca-Türkçe ve *Lügat-ı Ermeniye* gibi Ermenice-Türkçe farklı dillere ait sözlükler de belli ihtiyaçlara cevap verebilmek gayesiyle hazırlanmış bir diğer manzum sözlük kategorisini teşkil etmektedirler.

Fevzi Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Fevzi Efendi 1826'da Denizli'nin Tavas ilçesinde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed'dir. Hayatı hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı kendi eserlerindeki bilgilere dayanmaktadır. Kureyşî-zâde el-Hâc Ahmed Şâkir

⁶⁰ Halil İbrahim Yakar, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, Summer 2009, s. 999.

⁶¹ Perihan Ölker, "Klasik Edebiyatımızda Manzum Lügat Geleneği ve Mahmûdiyye", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, Summer 2009, s. 877.

⁶² Mehmet Kırbıyık, *Miftâh-ı Lisân Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2007.

⁶³ Kerima Filan, "Dictionary in Verse: A Poetic and Lexicographic Work", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XLV, İstanbul, 2015, s. 185-207. Ayrıca bkz. Sait Okumuş, "Muhammed Hevâi Üsküfi ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, Summer 2009.

⁶⁴ Gökhan Ölker, "Lügat-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, Summer 2013.

⁶⁵ Gökhan Ölker, "Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l-Uşşâk", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, Summer 2009.

Efendi'nin oğludur; şiirlerinde Fevzî mahlasını kullanmış, yirmi yıl gibi uzun bir süre Edirne'de müftülük yaptığından⁶⁶ Edirne Müftüsü lakabıyla tanınmıştır. Babası Ahmed Şakir hakkında fazlaca bir bilgi olmadığı için Kureyşî-zâde lakabının da nereden geldiği konusu açık değildir⁶⁷. Hâdimî Hacı Said Efendi, Erzincanlı Mehmed Efendi, müftü Evliyâzâde Ali Rıza Efendi gibi ulemanın rahle-i tedrisinden geçmiş, çeşitli ilmî seyahatler gerçekleştirerek ders halkaları oluşturmuş ve farklı dönemlerde resmi görevlerde bulunmuştur⁶⁸. Telif ettiği eserlerden onun hem velud bir müellif hem de çok yönlü bir ilim ve edebiyat adamı olduğu anlaşılmaktadır.

Fevzi Efendi'nin telif ettiği eserlerden pek çoğu cami ve medreselerde okutulmuş, bir çoğu İstanbul dışında olmak üzere defalarca basılmıştır⁶⁹. Büyük bir kısmı Arapça olan dinî ilimlere ait eserlerinden edebiyata, tasavvuftan kelama, dil mevzularına ait risalelerinden ahlakî risalelere kadar pek çok konuda eser vücuda getirmiş olması onun ilmî seviyesini ve çok yönlü şahsiyetini ortaya koymaktadır. Farsça manzumeler de yazan müellif, Türkçe manzumelerinde oldukça sade bir dil kullanmıştır. Eserlerinin bir kısmı ise şerh ve haşiyelerden teşekkül etmektedir. Fevzi Efendi'nin eserlerini, yine kendisine ait olan ve müellefatının büyük bir bölümünün listesinin yer aldığı *Fihristü'l-âsâr*⁷⁰ adlı kitabından öğrenebilmekteyiz. Müellif burada 65 adet eserinden bahsetmektedir⁷¹. Tefsir, hadis, kelim, tasavvuf, ahlak, dil ve edebiyata dair eserlerinden bazıları⁷² şunlardır:

Tefsir ile ilgili bazı eserleri: *Tefrîcû'l-kalak fî tefsîri sûreti'l-Felak* (İstanbul 1285), *Tesyîrû'l-fûlk fî tefsîri sûreti'l-Mülk* (İstanbul 1307), *Mesîrû'l-halâs fî tefsîri sûreti'l-İhlâs* (İstanbul 1309), *Kudsü'l-mesnevî* (baskı yeri ve yılı yok).

⁶⁶ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, (haz. Müjgan Cunbur), C. I, Ankara, AKM Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 635-636.

⁶⁷ Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü", **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 506.

⁶⁸ Fevzi Efendi'nin hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, **a.g.m.**, s. 506-507; Ömer Yılmaz, **Edirne Müftüsü Mehmed Fevzî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, Ankara, İlahiyat, 2008; Neriman Baybara, "Kureyşî-zâde Mehmed Fevzî Efendi, Hayatı ve Eserleri", **Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2007.

⁶⁹ Uzun, **a.g.m.**, s. 507.

⁷⁰ Mehmed Fevzi Efendi, **Fihristü'l-âsâr**, t.y., y.y., s. 8.

⁷¹ Ömer Yılmaz Fevzi Efendi'nin 76 adet eserini tespit ettiğini ifade etmektedir. Bu durumda Fevzi Efendi *Fihristü'l-âsâr*'dan sonra da eser telif etmiş ve bu eserleri *Fihrist*'e dahil olmamıştır. Bkz. Ömer Yılmaz, **a.g.e.**, s. 82.

⁷² Fevzi Efendi'nin eserlerinin listesi ve muhtevaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, **a.g.m.**, s. 507-509; Neriman Baybara, **a.g.e.**, s. 49-145.

Kelam ile ilgili bazı eserleri: *El-Cemâlü'd-deyyânî 'ale'l-Celâli'd-Devvânî* (İstanbul tarihsiz), *Kenzü'l-ferâ'id fî şerhi'r-risâleti'l-'Adûdiyye mine'l-'Akâ'id* (İstanbul 1305).

İbâdet, günlük evrâd, hutbe ve ahlâka dair bazı eserleri: *Seyfî'l-cihâd fî nasri'l-'ibâd* (İstanbul 1294), *Hazînetü'l-hutabâ* (İstanbul 1294), *İyânü'l-mesâlik fî beyânî'l-menâsik* (İstanbul 1307), *İbtihâl* (baskı yeri yok 1307), *Mevhibetü'l-vehhâb fî ta'birâti'l-elkâb ve münâcâti rabbi'l-erbâb* (İstanbul 1314), *Rûhu's-salât* (İstanbul 1318).

Ahlâka dair bazı eserleri: *Tezkîr-i Diyânet ve Tenkîr-i Hıyânet* (Halep 1295), *İhtârü'l-ahyâr, Tesliyetü'l-mahsûdîn, Üssü'l-intizâm* (son üç eserin baskı yeri ve yılı yok), *Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risâlesi*⁷³.

Tasavvuf ile ilgili eserleri: *Et-Tefrîd fî Tercemeti't-Tecrîd* (İstanbul 1285), *Aynü'l-hakîka fî râbitati't-tarîka* (baskı yeri ve yılı yok), *Temessükü'l-ezyâl min sâdâti'r-ricâl* (İstanbul tarihsiz), *Nihâyetü'l-iktidâr li'l-evliyâ'i'l-kibâr* (baskı yeri ve yılı yok).

Edebiyat ile ilgili bazı eserleri: **a) Arapça:** *Kasîde-i Kudsiyye* (İstanbul 1307), *El-'Atıyyetü'l-kuddûsiyye 'ale'l-Kasîdeti'l-kudsiyye* (İst. Ün. AY. nr. 4893), *Kasîde-i Medeniyye* (İstanbul 1307), *Kasîde-i 'Ulyâ* (baskı yeri ve yılı yok), *Garîsetü't-tûbâ şerhu'l-Kasîdeti'l-'ulyâ* (İstanbul 1292), *Miftâhu'n-necât* (İstanbul 1284), *Kudsiyyü'l-kelâm fî mevlidi'n-nebî 'aleyhi's-selâm* (baskı yeri ve yılı yok) **b) Farsça:** *Bülbülistân* **c) Türkçe:** *Divan* (henüz elde edilememiştir), *Et-Tevessülâtü'l-Fevziyye fî'n-nu'ûti'n-nebeviyye* (baskı yeri yok 1303), *Hediyye-i Fevzî* (baskı yeri ve yılı yok), *İcmâlü'l-kelâm fî mevlidi'n-nebî 'aleyhi's-selâm* (İstanbul 1310), *Kudsiyyetü'l-ahbâr fî mevlidi Ahmedi'l-muhtâr*⁷⁴ (baskı yeri ve yılı yok), *Kudsiyyü's-sirâc fî nazmi'l-mi'râc*⁷⁵ (baskı yeri ve yılı yok), *Enverü'l-kevâkib fî leyleti'r-Regâib*⁷⁶ (İstanbul 1316).

⁷³ Risale hakkında yapılmış yayın için bkz. Kemal Göz, “Denizlili Mehmed Fevzî Efendi'nin Hadâik-i Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risâlesi Çerçevesinde Ahlâkî Erdemler”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/2, Winter 2014.

⁷⁴ *İcmâlü'l-kelâm ve Kudsiyyetü'l-ahbâr* adlı iki mevlid risalesi hakkında bkz. Mustafa Uzun, “Mevlid Edebiyatında Önemli Bir Son Devir Şâiri: Mehmed Fevzi Efendi ve Mevlidleri”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2007/2, sa. 33, s. 100-103.

⁷⁵ Eser hakkında yapılmış bir neşir için bkz. Serkan Türkoğlu, “Mehmed Fevzî Efendi ve Kudsiyyü's-Sirâc Fî Nazmi'l-Mi'râc Adlı Eseri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/132, Fall 2013.

⁷⁶ Eser hakkında yapılmış bir neşir için bkz. Hakan Yekbaş, “Klasik Türk Şiirinde Regâibiyye ve

Dil ile ilgili eserleri: *Kevâkib-i Şi'r ü İnşâ*⁷⁷ (İstanbul 1287), *Tuhfe-i Fevzî* (İstanbul 1306).

Tuhfe-i Fevzî

Eserin Şekil Hususiyetleri ve Muhtevası

Fevzi Efendi'nin Medine-i Münevvere kadılığı yaptığı dönemde kaleme aldığı bu sözlük, Osmanlı'nın son devrelerinde Arapça-Türkçe manzum sözlük kategorisinde kaleme alınmış bir sözlüktür. 1048 beyitten meydana gelen ve sair manzum sözlüklere nisbetle hacimli addedilebilecek olan *Tuhfe-i Fevzî*'nin neşre hazırladığımız bilinen tek nüshası 1306 tarihinde basılan nüshası olup, sözlüğün herhangi bir yazmasına ulaşamamıştır.

Tertip itibariyle sözlük bir mukaddime, lügat kısmı ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Yirmi üç beyitten meydana gelen ve mesnevî nazım şekliyle yazılmış olan mukaddimede besmele, hamdele ve salvelenin ardından Arapça'nın öneminden bahseden beyitlerden sonra, pek çok müellif tarafından manzum sözlük yazıldığı fakat bu sözlüklerdeki kavram ve kullanımların avâmın seviyesinin çok üstünde olduğu, dolayısıyla herkes için anlaşılır bir lügat nazmetmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Müellif, her seviyeden okur için anlaşılır bir sözlük tertip etmek istediğini ve sözlüğünün sağlayacağı fayda ile herkesin Arapça'yı az çok konuşmaya muktedir olmasını hedeflediğini; fakat buna rağmen vezin ve kafiye zaruretine binaen az kullanılan ve çok fazla bilinmeyen kelimeleri de “bi'z-zarûre” kullandığını ifade etmektedir⁷⁸. Müellif, eserini “her tıfl-ı pâk”ın ezberlemesi için kaleme aldığını belirtse de sözlüğün pek çok yerinde rastlanan ve yetişkinleri dahi zorlayacak sıklıkta kelime ve kavramları kullanmış olması bu gâyenin belirtilen vezin zarureti dolayısıyla tam olarak tahakkuk edemediğini göstermektedir ki incelediğimiz manzum sözlüklerin hemen hepsinde bu türden bir durum söz konusudur. Bu kısa sebep-i telif beyanından sonra sözlüğe *Tuhfe-i Fevzî* adının verildiği belirtilmiştir. Mukaddime dönemin padişahı Abdülhamid Han'a dua edilmek suretiyle sona ermektedir.

Eserin esasını teşkil eden sözlük kısmı oldukça akıcı ve başarılı bir şekilde

Mehmed Fevzî Efendi'nin Regâibiyyesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2010, sa. 42.

⁷⁷ Bu risalede yer alan şarkılar hakkında yapılmış yayın için bkz. Mehtap Erdoğan, “Mehmed Fevzî Efendi'nin Kevâ'ib-i Şi'r ü İnşâ Adlı Eseri Ve Bu Eserdeki Şarkılar”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Aralık, 2010, sa. 5.

⁷⁸ Bkz. 12, 13, 14 ve 15. beyitler.

nazmedilmiş 63 kıt'adan meydana gelmektedir. Gazel nazım şekli ile tertip edilmiş bu kıt'alarda en fazla *remel* bahri olmak üzere *hezec*, *müctes* ve *muzârî* bahirleriyle toplam altı farklı vezin kullanılmıştır. Genel olarak başarılı olan vezin kullanımı kimi yerlerde aksamaktadır. Veznin aksamasını önlemek amacıyla -anlamı bozmaması kaydıyla- bazı Türkçe kelimelerin harflerinde hazif yoluna gidilmiştir. Bazı beyitlerde ise hece fazlalığı neticesinde vezinde bozulmalar söz konusu olmuştur⁷⁹.

Beyit sayıları birbirinden farklılık arzeden kıt'alar⁸⁰, tamamı Arapça olan müfredlerle birbirinden ayrılmışlardır. Kıt'a başlıkları da diyebileceğimiz bu müfredler bulunduğu kıt'anın vezninde yazılmış başlıklardır. Bu müfredler bir yandan okuyucuya kıt'anın hangi aruz kalıbı ile yazıldığı bilgisini sunarken diğer taraftan kıt'anın kâfiyesini gösteren revî harflerini de ihtiva etmekte, böylelikle kıt'anın hangi kâfiyeye sahip olduğunu da baştan bildirmiş olmaktadır. Kıt'alarda hurûf-ı hecânın tamamı için kâfiye bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bazı harfler birden fazla kıt'a teşekkülüyle kâfiyede kullanılmıştır. Mesela kâfiyesi "be" harfi olan arka arkaya dört adet kıt'a nazmedilmişken, sözlükte kâfiyesi "te" harfi olan tek bir kıt'a bulunmaktadır. Ayrıca kıt'aların sonunda yer alan her beyit, dinî ve ilmî içerikli birer nasihat içermektedir.

Kıt'alarda tercümesi verilen Arapça kelimeler, esere tematik bir sözlük hususiyeti verecek bir surette tertip edilmemiştir. Kıt'alarda konu düzeyinde görünen bu dağınıklık, beyitlerde bir dereceye kadar giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin bir kıt'ada, gökyüzü ile ilgili akla gelebilecek yakın irtibat içerisindeki kelime ve ibareler (*güneş*, *ay*, *yıldız*, *sema*, *gök*, *bulut*, *yağmur*, *kar*, *sıcak*, *soğuk*, *gece*, *gündüz* gibi) bir arada verilmeye muvaffak olunamamışsa da en azından farklı kıt'alar içerisinde de olsa aynı beyitte konu itibarıyla birbiriyle irtibatlı kelimelerin bir arada verilmesine azamî gayret gösterildiği anlaşılmaktadır⁸¹. Bu genel tertibe, sadece Arapça sayıların yer aldığı altı

⁷⁹ Metin neşrinde bu tür bozukluklar ayrıca belirtilmeye gerek görülünce, vezni düzeltmek için de metne herhangi bir müdahalede bulunmadık. Yalnızca okuyucunun bu türden vezin aksamalarını rahatlıkla fark edebilmesi için kıt'a başlıklarının altına kıt'anın yazıldığı vezni parantez içerisinde yazmakla yetindik.

⁸⁰ Sözlükte yer alan kıt'aların beyit sayısı 11-28 beyit aralığında farklılık göstermektedir.

⁸¹ Örneğin dördüncü kıt'anın 65, 66, 67 ve 68 numaralı beyitlerinde *dürr*, *cevher*, *fizâa*, *ruşâs*, *nuhâs*, *nuhâs*, *hadîd* gibi bir takım maden adlarına ait kelimelerin kullanımı bir bütünlük arz etse bile aynı kıt'anın ilerleyen beyitlerinde kullanılan kelimeler konu bütünlüğünü bozmaktadır. Fakat yine aynı kıt'anın 73 numaralı beytinde yer alan *karz*, *ikrâz*, *istikrâz*, *mebî'*, *müşterâ* kelimelerinin aynı beyitte yer alması, en azından beyitteki konu bütünlüğünü sağlama

numaralı kıt'a bir istisna teşkil etmektedir.

Beyit içerisinde sağlanmak istenen konu bütünlüğü başka bir yöntem uygulanarak da denenmiştir. Bu amaçla bazı beyitler bir Arapça kelimenin müştaklarından faydalanılmak suretiyle oluşturulmuştur⁸².

Beyitlerde genel olarak Arapça kelime ve ibareler tercümelerinden önce verilmişse de bazen Arapça lügatin, tercümesinden sonraya bırakıldığı beyitler de bulunmaktadır. Sözlükte Arapça isimler dışında basit sülûsî fiillerin mâzî, muzârî ve emir çekimleri ile yine başlangıç seviyesinde kurulabilecek kolay cümle tanzimleriyle sözlük yeknesak bir görünümünden çıkarılmıştır. Arapça cümleler vezin müsaade ettiği ölçüde tek bir mısra içerisinde yer almış, sonraki ya da önceki mısradaki ise cümlenin tercümesine yer verilmiştir⁸³. Bazı kere de bir cümle kendisine ait her kelimenin ardından Türkçe tercümesi verilmek suretiyle beytin tamamına dağıtılmıştır⁸⁴.

Tercümesi verilen Arapça kelimelerin yer yer cem'ilerinin de gösterildiği sözlükte, tek bir Türkçe karşılık için eşanlı iki ya da üç Arapça kelimenin verildiği de görülmektedir⁸⁵.

Anlamı tek bir hareke değişikliği ile farklılaşan bazı Arapça kelimeler, mevcut hareke değişiminin beyanı suretiyle sözlükte yer almıştır. Mesela 43 numaralı şu beyitte yer alan:

Feth-i hemze ile *emâm* öñ hem de *quddâm* öyledir

Kesr-ile ma'rûf olan her olunandır iktidâ

“emâm” kelimesinin “öñ” ile tercümesi verildikten sonra, “imâm” lafzını

gayretinin bir neticesi olarak görülebilir.

⁸² 196 numaralı beyit bu usûle örnek teşkil etmektedir:

Hadîâ muṭlaḳ ḥaberdir hem de peygamber kelâmıdır

Hudûâ var olma yokluḳdan ü hem var itmedir *iḥdââ*

⁸³ 101 numaralı beyit şu şekildedir:

Ger ḥesâbı ṭoḡrı görseñ bir şey itmez muḥtesib

În tuḥâsib müstaḳîmen lâ yazur zü'l-iḥtisâb

⁸⁴ Sözlüğün genelinde az sayıda rastlanan bu tarz kullanıma örnek olarak 717 numaralı şu beyit gösterilebilir:

İḏḥakû siz gülüñüz ammâ *kalilen* azıcık

Gülme *lâ tedḥak* u güldirmege dirler *iḏḥâk*

⁸⁵ 368 nolu beytin “*Müstebîn ü müstebân* hem daḥi *beyyin* âşikâr” şeklindeki ikinci mısraı için gösterilen italik kelimeler yalnızca tek bir Türkçe kelimeye karşılık verilmiştir.

zikretmek yerine kelimenin ilk harfindeki hareke değişikliği ikinci mısradaki ifade edilerek “her olunandır iktidâ” şeklinde tercüme edilmiştir.

Fevzi Efendi sözlüğünde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığına yer vermiştir. Genel olarak sade ve anlaşılır Türkçe kelime ve ibarelerin seçilmesine rağmen, bazı tercümelemler arkaik kelimelerle karşılanmış olup, gerekli görülen yerlerde kelimenin anlaşılır olan lügat karşılığı tarafımızdan dipnotta gösterilmiştir. Sözlükte kelime ya da ibareleri birbirine bağlama noktasında büyük bir kolaylık sağlayan tamamlayıcı unsurlara sıkça rastlanmaktadır. Manzum sözlük yazımında vezin için oldukça elzem görünen bu unsurlardan en fazla kullanılanları *hem, hem dahi, ve dahi, öyledir, di* gibi kelime ya da kelime gruplarıdır.

3.2. Eserin Neşrinde Takip Edilen Usûl

Tuhfe-i Fevzî'nin kütüphane kayıtlarında mevcut herhangi bir yazma nüshasına rastlayamadık. Araştırmalarımız neticesinde şu ana kadar eserin 1306 tarihli baskısı dışında başka bir baskısının da olmadığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı neşrettiğimiz metni tenkitli olarak hazırlayabilmek mümkün olamamıştır.

Metinde tercümesi verilen Arapça kelime, ibare ve cümleleri belirgin bir hale getirmek ve okuyucuya kolaylık sağlamak maksadıyla italik olarak yazdık. Eski harfli metinde kıt'a sonlarına ve sayfa cetvelinin dış tarafına yazılmış olan ve o kıt'a'nın veznini belirten vezin kalıpları, transkripsiyonlu metinde kıt'a başlıklarının (müfredlerin) altında gösterilmiştir. Yine asıl metinde olmayan beyit sayılarındaki rakamlandırmalar beş beyit arayla sayfa kenarlarına konulmuştur.

Eksiksiz ve özenli olan eski harfli baskıdan tam transkripsiyon uygulayarak oluşturduğumuz metinde imlası hatalı bazı Türkçe kelimeleri olduğu gibi yazarak lügattaki doğru karşılıklarını dipnotta kısa bir izah vermek suretiyle belirttik. Beyitlerde geçen bazı kelimelerdeki eksik harfleri, kelime içerisinde [] işaretine dahil ederek doğru şekliyle gösterdik. Müellifin Arapça kelimeleri tercüme ederken kullandığı bazı arkaik kelimelerin daha anlaşılır karşılıklarını *Tarama Sözlüğü*'nden istifade ederek yine dipnotta belirtmeye gayret ettik.

SONUÇ

Hususiyle Arapça mensur sözlük geleneğinin Fars ve Türk sözlükçülüğüne olan etkisi noktasında bugüne kadar muhtelif çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bir bütün olarak manzum sözlüklerin çeşitleri, muhteva hususiyetleri ve

birbirlerine olan etkileri gibi konularda metodolojik ve kapsayıcı bir çalışma en azından şu ana kadar ne yazık ki henüz yapılabilmemiş değildir. Böyle bir çalışmanın yapılabilmesi ise öncelikli olarak manzum sözlük metinlerinin eksiksiz bir surette tespit ve neşrini gerektirmektedir. Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin manzum sözlük geleneği çerçevesinde telif ettiği *Tuhfe-i Fevzî* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğünü bu hedef doğrultusunda inceleyerek neşre hazırlamayı amaçladık. Ayrıca çalışmamızın hem son devrin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Fevzi Efendi'nin eserlerinin tanıtılmasına hem de sözlükçülük geleneğimizin ehemmiyetli bir tarafını teşkil eden manzum sözlükler hakkında yapılmış olan çalışmalara mütevazı bir katkı sağlayacağını temenni etmekteyiz.

***Tuhfe-i Fevzî*'nin Metni**

Bi'smihî subhânehû ve nes'elü ihsânehû

İşbu kendüsi egerçi küçük ise de derûnında mûnderice olan lûgatler isti'mâle kâfi olmağla beraber dâ'im mükâlemât ve muhâverâtta müsta'mel elfâz-ı 'Arabiyye'den 'ibâret bulunan lûgat risâle-i manzûmesinin ismi *Tuhfe-i Fevzî*'dir ve nâzımı daî Edirne müftîsi esbak fazîletlü el-Hâc Muhammed Fevzî Efendi'dir ki biñ üç yüz altı senesi hâlen pâdişâh-ı ma'âlim-iktinâh ve ma'ârif-penâh es-Sultân el-Gâzî 'Abdülhamîd Hân naşarahu'l-Mevlâ'l-mennân ve e'ânehu fi hayrât-i hisân efendimiz hazretleriniñ fermân-ı 'âlî-şân-ı zıllu'llâhîleri ile manşûb ve meb'ûâ olarak Medîne-i Münevvere kâdısı iken kendüsi bir aralık nâ-mizâc ve esîr-i firâş bulunduğu hâlde maḥkeme-i şer'iyede nazm ve tertîb eylemiştir. Cenâb-ı hayru'l-hâfızın ba'de-mâ kendüsini kâffe-i emrâz u 'ilel ve ekdâr u aḥzân u zeleden maşûn ve ḳalbini dâ'imâ mesrûr ve memnûn buyursun âmîn.

TUHFİ-İ FEVZİ

Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Hamd ola ol Kâdir u Kayyûm'a her ân u zamân
 Kim odur insâna ihsân eyleyen kalb u lisân

Fikr ü tertib eyler evvel kalbile her niyyetin
 Eyler izhâr hem lisânla ba'de keyfiyyetin

Lafz-ı muṭlaḳ ba'zısı vü diğeri olur ḫiṭâb
 Eyler anuñla terettüb gâh iḳbâb u geh şevâb

Kıldı her bir kavmi taḫşîş bir lügâtle ol
 Hudâ Ol daḫi eyler murâdın ol lügât ile edâ

Cümle aḳvâm içre eşref hem de efḏaldır 'Arab
 5. Hem lügât u ıştılâḫı mâye-i 'ilm ü edeb

Şad şalât-ile selâm olsun hemîşe şubḫ u şâm
 Ol Muḫammed Muştafâ'ya kim odır ḫayru'l-enâm

'İzz ü iclâlle 'Arab'dan kıldı teşrîf ü zuhûr
 Teşrîfiyle şarḳ u garbı 'âlemün hep ṭoldı nûr

Ola râzî âl u aşḫâbından ol Rabb-i mu'in
 Oldılar çün cümlesi memdûḫ-ı Kur'an-ı mübîn

Ba'de zâ bu Hâc Muḫammed Fevzi-i zü'l-ibtihâl
 Eylerim nazm-ı lügât esbâbını üss-i maḳâl

Şöyle kim fenn-i lügâdde gerçi vardır çok eşer
 10. Cümle eyler ṭarz-ı ra'nâ üzre i'tâ-yı ḫaber

Anca maṭlûb her lügâdde ḳavl-i meşhûr olmalı
 'Âm u ḫâsuñ elsininde lafz-ı mezkûr olmalı

Ol lügât kim yazdılar nazma çeküp ehl-i kemâl
 Ekşerin 'inde'l-'avâm fehmi eylemek olmış muḫâl

Ben didim kim inşa'allâḫ bir lügât nazm eyleyem
 Cümleten meşhûr u müsta'mel olanı söyleyem

Tâ ḫavâş u hem 'avâmla ola teklîme medâr
 Söyleşe herkes 'Arab'la dâ'imâ bi'l-iḳtidâr

Bi'z-zarûre gerçi yazdım ba'zı ta'bîr-i ğarîb
 15. Âḫirinde ḳâfiye olsun içündür ey edîb

Şükr li'llâḫ ṭarz-ı mezkûrta muvaffaḳ kıldı
 ḫaḳ Şöyle kim mânend-i cân ḫıfz itmege oldı çâḳ

s.3 Ba'de zîn ezberlesün şad şevḳile her ṭıfl-ı pâk
 Olmasun tâ nîze-i cehliyle aslâ sîne-çâḳ

Çün ḫitâm bulduḳda koydum Tuḫfe-i Fevzi-le ad
 Hem didim yâ Rabbî luṭfet ḳalb-i Fevzi ola şâd

Her kim ezber eyler-ise bu kitâbı yâ
 İlâḫ Ser-firâz ḳıl anı dâ'im eyleyüp irfân-penâḫ

Hem bu 'aşruñ şâhı ol 'Abdülhamid Hân'ı müdâm
20. Eyle tevfiķât ü te'yidât-ıla şâd ü bekâm

Çün murâdî ol şehiñ neşr-i ma'ârif itmedir
'İlm ü fazl erbâbına bezl-i 'avârif itmedir

Devlet-ile dînine dostluk idenler şâd ola
Devlet-ile dînine düşmân olan berbâd ola

İşte dîbâce tamâm oldu murâda gireli
Her maħalden dâne çin-âsâ lügâtü direlim

Ķıţ'atü'l-elifî üllifet ve quddimet fi'l-ibtidâ'
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Oldığından câmi' cümle kemâlât-ı bî-merâ
Tañrıñın adına Allâh dindi muţlak evvelâ

Bil e'üzü şıgnurum bi'llâhi Allâh'a dimek
25. Hem şıgnınmak isti'âzedir şurûrdan muţlakâ

Başladım yâħud yedim yâħud ki içdim dimege
Hep 'Arablar dir bede'tü ya ekeltü ya şeribtü dâ'imâ

Allâh adıyla maķâmında di bismillâhi kim
Öyle şâdır oldu zirâ bizlere emr-i Ķudâ

Her ħüsânı Ķaķķ'a taşşîş ile vaşf itmek ħamd
Anca in'âma muķâbil ta'zîmün şükr oldu hâ

El etek öpmeklige taķbîl-i yed taķbîl-i zeyl
Dinilürmiş hem de ögmek oldu bir medħ u şenâ

Müfredi lafz-ı rasul vü cem'i de olmuş rusül
30. Ya'ni peygamber dimekdir yâħud elçi 'âdetâ

Vaħy ilhâm u işâretdir nebî vaħy olunan
Kâffesi yüz yirirmi dört biñ dindi cem'i enbiyâ

Oķumaķ oldu kıra'tat hem tilâvet öyledir
Tırs kâğid ketb ü imlâ yazmaķ ey kân-ı zekâ

Ķubz ekmek laħm etdir milħ tuz hem nâr ateş
Fe'ti gel utbuħ pişürsün ħulv taţlu şu da mâ

İntibâħ pişmek pişürmek taţħ u aş olmuş taţibħ
Ekl ü şürb yemek vü içmek tuħme olmaķ imtilâ

Ķayr kuşdır şayd avdır işıyâd hem avlamaķ
35. Balıķa ħût u semek ta'bîr iderler kâmilâ

Hâ eteytü işte geldim bâbeküm Ķapuñuza
Şimdi el-ân ekrimünî eyleyün ikrâm baña

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün veznidir baħr-i remel
Bu kitâbı eyle nâfi' tâlîbe yâ Rabbenâ

Ķıţ'atün elfiyyetün uħrâ etet min-ba'dihâ

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Her ne olur-ise olsun başlamakdır ibtidâ
Cümle şeyde soñ nihâyet soñ bulmaq intihâ

s.4 Re's baş şa'ru'r-re'si başñ kılıdır fem ağız
Vech yüzdür 'ayn gözdür qavl sözdür bi-riyâ

Kaş hâcib perdecı hem hüdb dirler kirpiğē
40. Alınññ yanı cebñ ü yüce çıkmak irtikâ

Cebhe alın muqle gözññ qarasıyla ağıdır
Sin dişe hem yaşa dirler 'ırq tamarıdır muṭlaqâ

Ortaya dirler vasaṭ hem cenb yan u şağ yemñ
Şol şimâl ü ħalf arka işte böyle hâ-kezâ

Feth-i hemzeyle emâm öñ hem de quddâm öyledir
Kesr-ile ma'rûf olan her olunandır iktidâ

Kef avuçdır qol zirâ'dır dirsege mirfağ dinür
Ricl ayağ hem zufr tımağ nehr ırmağ câr-ı yâ

Dil lisân u ħalğ boğazdır 'użv a'zâ müfredi
45. Gövdedir cism ü cesed hem cüşse tendir zâhirâ

Bint kızdır işr izdir rükbe dizdir ka'b ṭopuğ
Kul gulâm u bey' şatmağ şatun almağ iştirâ

Ey benim Rabbim şıgındım kaṭuña geldim emân
Yâ ilâhî kad eteytü bâbeke bi'l-ilticâ

Kıṭ'atün elfıyyetün kad üllifet fe'zbuṭ bihâ
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Küllü ħayrin kad etânî her ħayır geldi baña
Beşşerûke'l-yevme bugün itdiler müjde sağa

Pâdişâhñ tahtına dirler erike şâh melik
Ceyş leşkerdir 'alem bayraq daği sancağ livâ

Dindi tevqî' pâdişâh fermânına ütlu oğru
50. Kul eṭi'üh di itâ'at ediñiz sizler aña

Dindi muṭlağ manşıba hem rütbe-i 'ulyâya câh
Luṭf u iḥsân iylik itmek daği cömerdlik seḫâ

'Adl zulmün zıddı oldı hem 'adâlet öyledir
'Idl denk kıştâs terâzü hem daği kıymet behâ

Ṭop medfa' baruta bârût dinür bi'l-iştirâk
Hem tüfeng adına bunduğ dir 'Arablar gâlibâ

Ḥurrimet taḫrım olundu küllü zenbin her günâh
Fe'ctenib sen de qaçın kim olmaya gâzbân İlâh

Ṭarguna gâzbân u mağzûb ṭarlanmışa dinür
55. Dir 'Arab lâ tu'zi ya'nî kimseye itme ezâ

Dost ħabîb u hem şadığdır düşmana dirler 'adûv
Cevr zulüm vü lâ tecürü itmeyññ zulm ü cefâ

Fülk gemidir çarha hem de âsümâna di felek Nerdübân mifrâc u sülle m gök gibi mişlü's-semâ	Çünkü cevher aşl u mâye ma'nâsında oldu vaz' Şoñradan elmasa taşşış ile cevher dindi hâ
Necm ü kevkeb yıldıza di şems gündir ay kamer İştîlâhda göklerin eñ üstidir fevka'l-'ulâ	Gümüştün adına fızza altuna dirler zeheb Hem kıalay vü kıurşuna dindi ruşâş bil muñlakâ
Bir nevi' meyye nebiķdir sidre di ağacına Yuķaru evc her şey'in encâmı olmuş müntehâ	Bakırın adı nuhâs u eimürün adı hadîd Şufr tuedir kıultü lek didim saña
Gerçi cennet dinilir hep sekiz uçmak adına 60. Her birinin müstaķillen adları var lâkin	Arz yerdır hem şa'îd toprak türâb u taş hacır Berd ü har şoĖuķ şıcaķdır rîh yel hem de havâ
Şöyle bil Firdevs bostân hem daķı Me'vâ maķâm 'Adn ikâmet eylemekdir Ėuld hem olmuş beķâ	Şu çıkacaķ yer de menba' aķacaķ yer de mesî 70. Öyledir hem daķı mecrâ aķmadı hiç mâ cerâ
s.5 Ehl-i 'iştânın 'azâb-gâhı cehennem hem caķîm Bu yedidir ayrı ayrı adları vardır kezâ	Gel diyecek yerde ci' di hem te'âl dinilir Bugün el-yevm bu gice el-leyle dirler dâ'imâ
Cürmünâ mişlü'r-rimâl şucumuz kıumlar gibi Bizleri kıurtar Ėudâyâ neccinâ yâ Rabbenâ	Çün gicedir leyl ü leyle hem nehâr di gündüze Şehr aydır 'âm yıldır hem beşinci Ėâmisâ
Bu daķı baķr-ı remelden ağz olunmuş dür gibi Nazm idüp de subĖa-âsâ destîne alsın sezâ	Ėarz ödünç iķrâz virmek almak istikrâzdır Dî mebt' şatılmışa hem de alınmış müşterâ
Ėıt'atün mensûcetün bi'd-dürri fâ'Ėfaz küllehâ (Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)	Her sened kim yazılır dindi veşîķa adına Çün vişâķ 'ahd ü yemîn hem baĖlamaķdır vâķı'â
Dür incü hem de lü'lü' nazm dizmek 'âdetâ 65. Yâķuta yâķüt u cevher elmasa di şöhretâ	Dür ü cevherden mürekkebdır bu kıt'a bî-Ėilâf 75. Çeşm-i rüşen eyle taşşıl baķ da her şubĖ u mesâ

Kıt'atün kad müttinet li't-tâlibi aqtâruhâ*(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)*

Beyt oda vü hâne dâr u kapusu hem bâbuhâ
Nişf-ı beyt mışrâ' biliñ siz i'lemü hem i'lemâ

Hem daği beyt iki mışrâ'dan 'ibâret şî'rdir
Di ğazel beş beytten ona varınca şâ'irâ

Hem de on beytten ziyâdesin kaçide dinilür
Zem için yapılane hicviyye dirler dâ'imâ

Ŧâka ile manzara vü hem de şubbâk pencere
Böyledir 'inde'l-'avâm lâkin kemerdür tâka hâ

İş demekdir eyyu şey'in leş demek li-eyyi şey'
80. Ya'ni kañğı şey veya niçün demekdir müdrikâ

Bil ki isti'mâlde bunlar 'örf-i 'âmîr hem ğalaŦ
Çünkü böyle her kavimde 'örf-i 'âm var muŦlakâ

Dir Halebli şimdiye hallaŦ Kudüsli hâ laŦit
Mışriler di'l-vaŦti de'l-hîn dir Hiçâzi Ŧâlibâ

s.6 Cümlesiniñ ma'nisi bir ya'ni hâza'l-vaŦtdir
Lâkin evlâ ol ğalaŦ kim buldı şöhret ğâlibâ

Gerçi her nevi' kilim ü keçeniñ adı bisâŦ
Anca hanbel dir Medîne ehli 'inde'l-iŦtizâ

Çâr-şebdir milhâfe hem daği yorgandır lihâf
85. Bil gece ben yatıcıydım küntü leylen râkida

Döşegiñ adı firâş u fers ü başdır döşemek
Döşe ufruş hem de ubsuŦ dinilürmiş vâkıfâ

Oldı nûr aydınlık ammâ ğâyet aydınlık ziyâ
Şu'le şevŦdir unzurûni bakıñız benden yaña

Ŧara esved Ŧaranuluk Ŧulmet ü hem de Ŧulâm
Nevvirü nurlandırîñ dimek münevver rûşenâ

Olmaz erbâb-ı 'ulûma bir maħalde kimse yâd 'İlmini
izhâr idince hep olurlar âşinâ

Kıt'atün nazzamtühâ li'z-zabŦi a'dâde'l-hisâb*(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)*

Di ki vâhid birdir işneyn iki itme ictinâb
90. Üç şelâşe erba'a dört Ħamse beş yaz dir kitâb

Sitte altıdır yedi seb'a şemâniye sekiz
Hem ŦoŦuzdur tis'a ondur 'aşere bi-irtiyâb

On bire ihdâ 'aşer di on iki işnâ 'aşer
Böyle böyle şay da 'işrûn yirmidir di bâ-şitâb

On birinci dir iseñ Ħâdî 'aşer di soñra geç
On ikinciye daği şânî 'aşer di kıl iyâb

Hem otuz olmuş şelâşûn kırka dinmiş erba'ûn

Elli hamsûn sittûn altmış işte bellü bi-hicâb

Yetmiş seb'ûn şemânûn seksene di ba'dehu

95. Toksana tis'ûn yüze hem di mi'e bi-iztirâb

İki yüzi teşniyeyle söyledikden şoñra sen

Mi'eye zamm-ile a'dâdı ola tâ fetḥ-i bâb

Hem daḥi elf biñ ü elfeyn iki biñ dinüp yine

Zamm-ı a'dâd iderek âlâfa aḳ mânend-i âb

Tâ ona varınca böyle cem'le âlâf di

Ba'de tekrar müfred kııl da elf di bi'n-nişâb

Çün izâfet vaḳti elfiñ cem'î âlâfdır daḥi

Fekk-ile ba'zen ulûfdır eyile bu yoldan zehâb

Mezç olunduḳda 'Arabça Türkçe esmâ'ü'l-'aded

100. Olamaz öyle selis elbette manzûmen ḥiṭâb

Ger ḥesâbı toḡrı görseñ bir şey itmez muḥtesib

İn tuḥâsib müstaḳîmen lâ yazur zü'l-iḥtisâb

Aḥz u i'tâñi dürüst kııl her ḥesâbı toḡrı gör

Tâ kıyâmetde mekânıñ olmaya câh-ı 'azâb

Kıṭ'atü'l-bâ'i bedet lî bi-lügâtin ve edeb

(Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Ḳâle lî didi baña bir 'Arab oḡlı ibni 'Arab

Nâḳatî hâziḥî işbu deveme ben irkeb

s.7 Di te'eddeb edebe gel üdebâ cem'-i edîb

İnsanıñ nefesine geldikde şalâḥ dindi edeb

Ḳad naşaḥtüm nice pend itdiñiz ammâ ene ben

105. Mâ te'eddebtü edîb olmadım eyâ ne 'aceb

Ana üm ced dede cedde nine uḡt hemşire

Hem de aḡ oldı birâder 'amuca 'am baba eb

Ḥalaya 'ammete di ḥâlete teyze ṭayı ḥâl

Pek yaḳın aḳrab vü kıyruḳluya dirler 'aḳreb

'Akrebiñ cem'î 'akârib yaḳına dindi ḳarîb

Aḳrabıñ 'aḳrebe benzer dimege işte sebeb

İte kelb ü kedıye hirre dinür fâre şıcan

Di cedel hem de cidâl gavḡa şetim söḡme vü seb

Açlıḡa cû' dinilür kıṭlıḡa cedb ile ḳaḥt

110. Hem ucuz şey'e raḥiş ü didiler bolluḡa ḥaşb

Başal u şûm şoḡan şarmışaḡıñ adlarıdır

Daḥi kürrâs pıraşa böylece bil bunları hep

Buḡdaya bür dinilür baḳlaya fül arpa şa'ır

E tu'addu sayılır mı 'acebâ ni'met-i Rab

Rab şâhib daği her terbiye idenler erbâb	Kiraz u vişneniñ adına dinür habb-ı mülûk
Anca itlâkı anıñ zât-ı Hudâ'ya ağleb	İhmîrâr oldı kızarmağ dinilür dâneye hab
Yağmurun adı mahtarır çara da şelc dinilür	Acurun adına kıssâ hıyara dindi hıyâr
Berd soğuk çolu bered yüz üzere itme keb	Elma tuffâh erik âcâş yemelidir şeb şeb
Ente sendir size entüm bize nahnu dinilür	Kerb gam dindi veca' ağrıya hem hasta marîz
115. Kişiniñ aşlı temiz olma haseb hem de neseb	125. Şene ferhân vü ferağ şenlige gamlar da küreb
Dinilür böylesine işte hasib ile nesib	Levz bâdem cevze cevz çun üzüm di zebib
Dinilür hem de necib pek yaraşan şey enseb	Temr hurma biri temre yaşına dindi ruţab
Daği rummân enâr hem de sefercel ayva	At feres bağı kaçır hem eşege dindi himâr
Daği zerdâlûye mişmiş üzüm dindi 'ineb	Nâm-ı diger ata hayl her binecek şey merkeb
Hüh şeftâlû kavun karpuz dirlir bittîh	Gem licâmdır di üzengiye rikâb serec eger
Kabağın ismine yaqtın gidecek yol mezheb	Kemik 'azm u ilige muğ di vü dizler de rükeb
Daği kümmeşrâ dinür armuda mâ'î de şulu	s.8 Ululuğ yücelik 'izzet ile rif'at ikisi
Nebt bitmek şulamağ sağı daği dökmege şab	Ravh râhat dimedir zahmete de dindi naşab
Dut ağacı ile hem meyvesine di firşâd	Fe'ilâtün fe'ilâtün hüner ü 'ilme çalış
120. Hem de müşmir dinilür meyvelü ağaçlara hep	130. Bu cihânda hüner ü 'ilimdir a'lâ-yı rüteb
Daği cillûz dime fındık kabağa dindi kışır	Kıt'atün kad uhîzet min galâtâtin ve kitâbin
Oldı çâm fıstığı cillez ki tesmine sebeb	(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)
Daği zu'rür kızılıç vü alç adlandı	'İlme hâvî yazılan hem daği mektûb u kitâb
Ki cibâlden alınur cümlesi bî-sîm ü zehab	Dönülüp varılacak yerlere de dindi me'âb

Tevbe nâdim olarak dönmege mânend-i rucû' Dönmemiz Haqq'adır elbet ve ila'llâhi'l-me'âb	Zama' vü 'ataş ü gaym dindi şusuzuluğa velî Şöhret üzere buluta gaym dinür hem de şehâb
Çukura hufre dinürmiş daği kazmağa hafır Künbede kûbbe anî cem'ine de dindi kûbâb	Di gögercine hamâme daği 'uşfür serçe Şakşağana dinür 'ağ'ağ daği hem qarğa gurâb
Taleb-i mağfîret it dinse dinür istağfîr Yarlıgar yağfiruhum 'affedicidir tevvâb	Ögey ü bayğuşa hâme di hacel keklige hem Daği vatvât yarasa vü çürüyen yer de harâb
Naşr u nuşret dinilür yardıma feth açmağa hem 135. Câ'e geldi ve ra'eyte daği gördün be-şitâb	'Andelîb bülbüle cem'ine 'anâdil didiler 145. Toğan u şâhine dir şaqr lügatda A'râb
Nâs insânlara di fevc bölük ya'nî gürûh Dîn tâ'at daği yol ma'nâsına ey kâm-yâb	Çocuğa tîfil dinür hem yigite dindi fetâ İhtiyâr kimseye şeybe vü di genç kimseye şâb
Bil ki sebbih dimedir Rabbini tesbih eyle İnnêhü işte o tahkîk taraf u zât cenâb	Toldırılmış kızı vü sâ'ireye maşîl dinür Di kebâb yapana şevvâ' vü şivâ' oldı kebâb
Rumh mızrak kılıca seyf di sikkîn bıçağ Kılıcın zarfına ya'nî kımnı dindi kırâb	İtdim eţfâl-i kirâma bu lügâtı ihdâ Beni tâ luţf-ile dil-şâd ide Rabbü'l-erbâb
'Örf-i Etrâk'te şarâb hamr-ı habîşe dinilür İçilen şürbet-ile şuya dinür anca şarâb	Nuzîmet kıt'atü bâ'in nefe'at li'l-erbâb (<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>)
Çöl ü sahrâya dinür bedv ü fülât bâdiye hem 140. Görinen şey şu gibi çölde dinür aña serâb	Lüb dinür hâliş u 'ağla daği cem'i elbâb Kılpı yoğ kâseye kûb di daği cem'i ekvâb
Dumanın adı 'umûm üzere duhândır lâkin Döşenen yere zabâbe vü anî cem'i zabâb	s.9 Dinilür sinnde müsâvî olan oğlanlara tirb 150. Tâ-i meksûr-iledir hâ daği cem'i etrâb

Zikri sâbıkda mürûr itdi necîbîñ gerçi	Canlunuñ bir yerin ağartmağa dirler icâ'
Anca cem'i nücebâ hem dañi öyle encâb	Dañi bir yerde muķim olmaķ-imiş hem izrâb
Di şevâb tâ'ate karşı virilen ecre müdâm	Bil ki tekrâr ile çalışmağa ışrâr dinür
Bez ü kaftâna dinür şevb dañi cem'i eşvâb	Bir şey'in üstüne düşmek dañi olmuş ikbâb
Şefe dirler dudağa teşniyesidir şefeteyn	Қalsa hâsidlere dirler hüneriñ mañz-ı 'ayıb
Nâb dirler azu dişe dañi cem'i enyâb	Mekr eyler-ise tañsîn ide şâyed aħbâb
Söylemek nuţķ u tefevvüh ağıza almağa di	Etetke kıt'atü tâ'in mecî'eten bi-lügât
Bir şey'i gün aşurı görmege dirler igbâb	<i>(Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)</i>
Merhamet rıfķ u refik yoldaşa dirler her-gâh	Huşû' hem de hużû' hep tevâzuğun adıdır
155. Ve refâķat dañi cem' itmege dirler iclâb	Tevâzu'ı dañi izhâr eylemek iħbât
Dir begenmek diyecek yerde 'Arab istihsân	Sözi temiz ü dürüstdir faşih u hem de belîğ
Yine ol ma'nâda müsta'mel olurmuş i'câb	165. Ğalaţ şaħiħa muķâbil vü cem'idir ğalaţât
Terk-i dünyâ idene zâhid ü 'âbid dinilür	Dinür binâ ķatına nerdübân-ıla derece
Tevbe vü hem de 'ibâdet idicidir evvâb	Ve hem dañi řabaķa dindi cem'i de řabaķât
Şürbe yüzde görilen kırmızılık ma'nâsına	Aşağı inme tenezziil vü hem tessefüil odır
Hem içirmek vü işâret dañi itmek işrâb	Deriñ çuķur dereke cem'i de gelür derekât
Cebz ü cer çekmege dirler dañi cebz öyle imiş	Debîb şol yürimek kim yavaş yavaş ola bil
Di ķoparmağa ķal' hem dañi öyle iczâb	Ve hem de ħirk hareketdir ki cem'idir ħarekât
Hıķd kindir dañi kinnenme taħaķķud dimedir	Çeñe kemikleriniñ mecma'ına dindi zeķan
160. Žank řarlık dañi kin řutmağa dirler izbâb	Di cem'ine dañi ezķân derilere beşerât

Buyût cem'-i beyt ya'nî oğalar dimedir 170. Mişâl-i leyl giceniñ bir adına da di beyât	Ağaç bitdigi yerler menâbitü'ş-şecer Dañi şıķ olmalarına dinür 'Arabca'da eşt
Ve hem dinür şebete'l-haķ olunca haķ zâhir Devâm üzre bulunmaķ şübût hem de şebât	Ve kuţtı'at di kesildi kırıldı hem küsirat 180. Yonulmuş olana menhût dañi yunmaķlıģa naħt
Di kat' itmege bet hem vü let karşıdıрмаķ Dinür kesiciye hâsim ü hem dinür bettât	Şem' dinür muma iç yağına da dindi şaħm Ve hem de yumşaa leyyin di katıya dañi şaħt
s.10 Di şekk ü şübheye mirye vü merre bir keredir Dinildi hâcete irbe vü cem'ine erebât	Dinür karşımışa maħlûţ u ħalt karşıdıрмаķ Ve hem de şış u maħz dindiği maķâmıda di baħt
Ķurı ota di ħaşş ü yeşil ota di nebât Hemişe yer üzerindeki müziler ħaşerât	Ķarabtuħu anı dögdüm sevt de âlet-i Ķarab Lügatda Ķarab gibi dögmeklige dinür dañi bekt
Rebîb ögey oğula rebibe kıız ki ögey 175. İbn oğul kııza bint cem'ine di hem de benât	Yılana ħayye dinür hem dañi bir adı ħaneş Yalana kıız dime meşhûr dañi bühtâna di beht
Ve bâte giceledi fâte hem de geĶdi dimeķ Ba'id oldu maķâmında dindi hem heyħat	Ķalem dinür Ķaleme hem Ķaşab dimeķ de Ķamış 185.Ve hem de yarmaģa şaķķ dindi hem kılıĶ dañi şalt
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün Şatar isen de cevâhir bulup da ehline şat	Heçle hâcere hem de hecîr günün vasaťı Günün ħarâreti ĝâyetle çoķ olursa di ebt
Nazamtu kıt'ate tâ'in lügätuhâ ke'l-eşet (Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)	'Alâmete dañi ħayvân nişânına di sime Ķariķ u Ķaşd u cihet ma'nâsına geldi di semt
Lügatda devlet ü Ķali' dimeķlige didi baħt Ve hem de vaşf-ı cemiller nu'ût u müfredi na't	Alup da ezbere işbu lügatı söyle hemân Bıraķ ol sekt ü sükâtı yaķışur dâbbeye şamt

Nazamnâ kıt'aten şâ'iyeten mebrûkete'l-ebhâs*(Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)*

Bağş tefîş vü söyleşmek buhûş cem'i vü hem ebhâs

Bağış iden olur bâğış mübâlig olsa di bağhâş

Lügatda ba's ü irsâl nesne göndermek dimeklidir

190. O ma'nâya gelürmüş ibti'âş ü hem daği ib'âş

Bi-zammî'l-hâ hubuş olmuş necâset hem de çirkinlik

Bi-fethî'l-hâ'i murdârlık fenâlık itmedir iğbâs

Virâset vâriş olmaklık kalan mâla dinür mirâş

Ölüp mâlın bırakmak vârişe tevrîş ile irâş

Oğul kıza veled dindi toğurmaklık daği tevlid

Yine îlâd o ma'nâda dişi toğurmadır inâş

s.11 Hüzün beşş ü bulanıklık keder hem de heder bātıl

Cem' celb toplamak çekmek yayup tağıtmadır ibşâş

Behicü'l-vech güzel yüzlü beşşü'l-vech güler yüzlü

195. Beşşet üzre istiğbâl iden zâta dinür behâş

Hadîş muṭlağ haberdır hem de peygamber kelâmıdır

Hudûş var olma yokluğdan ü hem var itmedir ihdâş

Biri üç itmege teşlîş dinür dört itmege terbi'

Ve hem de kesr-i hemzeyle üç olmağa dinür işlâş

Bilâ-rîkin ki tükrüksüz üfürmek nefş olmuştur

Üfüren qarî neffâse üfüren er daği neffâş

Rukûd yatup uyumaktır iyü düşe dinür rü'yâ

Fenâ hem qarışık düşe dinür ahlâm ile edğâş

Ekin zer' ü daği harşdır ekinciler-imiş zürâ'

200. Ve hem mezzrû' ekilmiştir ekincidir kezâ harrâş

Yemîn bozmağlığa ħinş di bozan kimse olur ħâniş

Günâhın mevki'i maḥneş yemîn bozdurmadır iğnâş

Bi-fethî'l-bâ yemîni bozmamak ber kesr-ile iḥsân

Daği şâdıqla muḥsin bâr güzel sözlü olur deḥḥâş

Ayak kaldırma ref'u'r-ricl ü kübl öpmek 'aşr sıkamak

Meme şedy ü göğüs şadr u cimâ' itmek daği irfâş

Tenâkühdir nikâhlanmak tezevvücdür hem evlenmek

Taḳarrubdır yakın olmağ vü hem kız bozucu ṭammâş

Ferahlanmak teferrücdür ferec gamdan ħalâş olmağ

205. Tenezzüh gezmeye saḥrâda güzel yârân-imiş ğunnâş

Mefâ'ilün mefâ'ilün çalış kendiñ de kesb eyle

Degildir mâl 'ilim ḳalmaz pederden oğluna mirâş

Etet şâ'iyetün uḥrâ fe-ḥâfızhâ bilâ-ımkâş*(Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)*

Şahih sağlam nakz bozmağ daği menküz bozulmuşdur	s.12 Tarâvet hem nazâret tâzelikdir hem güzelliğdir
Şalâh iylik iyü şâlih iyü itmek daği irmâş	Çemen ravza riyâz cem'i bitirmek tâze ot ilvâş
Kabâztü'ş-şey'e bi'l-ķabza avuçla aldım ol şey'i	Yatacağ yer olur merķad yaticıya dinir râķid
Dinür bu ķabzanın ma'nâ-yı cem'inde daği azbâş	Cedeş olmuş ķabir adı vü hem cem'i gelür ecdâş
Dinür atluya fâris cem'i fûrsân fers yırtmaķlık	Naħl aru vü naħl ħurma ağacıdır varağ yaprağ
Fehd pars hem de arslanın bir adına dinür 'ayyâş	O ħurma yaprağından her sepet yapan kişi lehĥâş
'Acif ü a'cef ol insân u ħayvân kim zebûn olmuş	Göñül ħablin tevekkül ħalkasına rabt idüp ħur kim
210. Zebûn olmaķlığa za'f u 'acf dindi daği iğşâş	220. Ĥudâ dil-şâd ider elbet seni olsañ daği beşşâş
Kişiniñ 'aybını gözle işâret hemz ü lemez olmuş	Kıt'atün ķad keşurat min lüğatin keşrete eş
Daği nemmâm koğucu hem o ma'nâda gelür ķaşşâş	(<i>Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>)
Şakal liĥye bıyık şârib çeñe fekk ü daği kesmek	'Uşubu'l-'arzi yerin otları çok olsa di eş
Maķaş mıķrâz u hem de ħop şakallu olmadır iķşâş	Ĥopraķı yumşak olan tarlanın adına di berş
Ėumûm ile ĥumûmdır cem'-i ġam u hem daği belbâl	Fetâ yağmur adı vâbil çiğün adı daği ħal
Ĥasa ma'nâsınadır hep vü ġam başmağ-imiş iķrâş	Meded itmek di ġıyâş ile ġavş yağmur ġays
Baĥâ'et hem de buĥ' olmuş ikisi sür'atin ħiddi	Abdest oldı vuzû' hem şuyına dindi vazû'
Daği ibrâm tesri' hem o ma'nâda gelür ilşâş	Daği her nakz-ı ħahâret idene dindi ĥadeş
Lebş hem de meķş bir yerde eġlenmek dimeκliğdir	Kirlü pasluya müvessaħ vü mülevveş dinilür
215. Ve eġlendirme bir yerde daği ilbâş ile imķâş	Kir ü pasa di denes hem de vasaħ hem de tefes
Beyâzlatdurmadr byyüz kireçletdirmedir tecşiş	Ĥırı yâbis ħaĥı saħt u ġazaba dindi saħaĥ
Kireç adına caş dirler kireç yapan kişi lekkâş	225.Nakz bozmağ vü de ķarman ķarış itmek daği baķş

Odunuñ adı haşab hem de haşab hem de vaķūd
Köze cemre dinilür yaķmağa iķād dağı ers

Aķbele's-şey'u ileyye baña toğrı geliyor
Edbera'l-emru girü döndi o iş kaķma da deħş

Merhabâ dosta ĥiţâben dinilür bunda murâd
Pek geñiş bir yere geldiñ vü mülâyim de demes

Aķrabâya vü de düz yirlere geldiñ ehlen
Dağı sehlen dimeriz fâ'idesiz şey de 'abes

Zârilik oldı rağab korķuya hem dindi reheb
230. Kişiyi bir işe ķandırmağa terğib di vü haş

Her şey'in tâzesine dindi tarı hem yaşa raţb
Ter ü taze yeñi bitmiş o yeşil ota di tarş

Gül ü sünbülleri açsun o gönül ravzasıñ
'Ulemâ vü füzelâ ile hemân eyle baħş

Elme'at kıt'atü cîmin bi-cemâlin ke-sirâcin
(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Ķandiliñ adına mişbâħ didiler hem de sirâc
Ķandili yaķmağa iş'âl dinilür hem isrâc

Ķab kaķaç adı inâ' hem de evânî cem'i
Şırçaya dindi zücâc şırçacı dağı zeccâc

Deñize yemm ü baħr di vü kenârı sâhil
235. Zulel ol ķara bulutlar ķarañulul dağı dâc

Irmađıñ adı nehrdir vü kenârına di şaţ
Talgaya mevc dinür hem dağı cem'i emvâc

Kûfe nehriniñ adı gerçi Fırat'dır lâkin
Tatlu şu 'azb u furât hem acı şu oldı ucâc

s.13 Velice girdi dimekdir yelicu dağı girer
Girmege dindi vülûc hem dağı ķoymaķ ilâc

Her geñiş yol iki tađıñ arasında fecdir
Deriñ ü dür 'amıķ fecce cem' oldı fıcc

Girecek yer dime medħal çıkacak yer maħrec
240. Ve duħul girme ĥurûc çıkma çıkarmaķ iħrâc

Geldi kârbân bizedir ya'ni etâ'l-'iru binâ
Fevc ü fevce fırķa vü fırķa dağı cem'i evvâc

Yol menhec vü nehecdir vü menâhic cem'i
Yine öyle dinilür yola sebil ü minhâc

Behec ü behce behâce güzel olmaķlığa di
Kişi bir ķalbe feraħ ķoymaķ-imiş hem ibhâc

Ķadr u kıymet bilür iseñ 'ulemânıñ pabucın
Bûs u ta'zîmle al da ideğör başına tâc

Beşserat kıt'atü hâ'in bi-habâh'in ve felâh'in

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Fevr sâ'at daği kırtulmağ-ımiş fevz ü felâh

245. Tavarı şalma vü kırtarma da tesrih ü serâh

Rih yel daği koğu feslegen adı reyhân

Ve güzel koğmağa fevh di daği koğdı dime fâh

Âşikâre olana zâhir u bâhir dinilür

Âşikâr oldı dinen yerde dinür hem daği lâh

Bir şey ü mes'eleyi açmağa îzâh didiler

İşte îzâhı taleb itmek-imiş istizâh

Meyl ü ikbâle cünûh di daği icnâh öyle

Žamm-ı cîm-ile günâh ma'nâsına geldi cünâh

İrtiyâh oldı sürür râhata hem ravh dinür

250. Ve ravâh gitmege dirler gidecek yola merâh

Ŧâre uçdı dimedir hem de yatıru o uçar

Ŧayerân uçmağa dirler vü kanad adı cenâh

Ŧırnağa dindi zıfur hem galebe itme zafer

Ŧırtulup kırkudan umdıgını bulmağ iflâh

Kesr-i sîn ile simâh tenbel ü gevşek olmağ

Daği cömerdliğin adı da sehâ ile semâh

Lügaten nekh ü nikâh kıocadır ammâ şer'an

'Akd-i şer'ıye nikâh di vüü zinâ oldı sıfâh

Aşbağa'l-kavmu kavm girdi şabâha dimedir

255. Câ'enâ's-şubhu dime geldi bize vakt-i şabâh

Oynaşıcıya mülâ'ib oyuna lu'b dinür

Ve mülâtif-le mümâzih şakaçı şaka mizâh

Müstakîm ile sevî toğrı Ŧurandır şâbit

Ŧırmayup gidene bârih di zevâl bulma berâh

Eyyim ersiz kıarı vü kıarısız er cem'ine hem

Di eyâmâ nikâh itdirmege dirler inkâh

Şakk u felh yarmağa hem kesmege dirler vü daği

Çift sürmek ekin ekmeğ vü ikinci fellâh

Ahğz-ı 'ibret ile büldâna seyâhat ne güzel

260. Seyr ider çünki cihânda nice şeyler seyâyâh

s.14 **Kıt'atü'l-hâ'i etetnâ bi-sürürin bağ bağ**

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

İyü iyü diyecek yerde 'Arab dir bağ bağ

Kişiniñ şâmı 'azîm olma bedâha daği bedh

Orta yaşluya kehl dindi fetâ hem yigite

Şâb genç şeybe kıoca hem vü o ma'nâda da şeyh

Zâle gitdi o yerinden vü yezülü o gider	İbre igne vü anıñ yordısıdır ⁸⁶ semm-i hıyât
Giderilmek bir şey tırdığı yerden de nesh	Habl ipdir dañi hem ipliğñ adı da selah
Büyüğe dindi kebîr hem küçüğe dindi şağır	Ne güzeldir bu cihânda kişi hoş-hûy olmak
265. Ve büyülenme tekebbür hem o ma'nâda belah	Hüs-n-i ülfet ideğör tâ ola herkes saña añ
Unuñ adına daķık di vü nuhâle de kepek	Kıt'atü'd-dâli etetnâ bi-tarıķi'l-ımdâd
Ĥamîriñ adı 'acındir dinür ekşisine tañ	(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)
Di sevinmege ferañ hem ġam u ġuşsa di terañ	Med uzatmañ vü meded itmege dirler imdâd
Ve zelif olma tedañdüh vü semürmek de zelañ	275. Di meded yardıma hem istemesi istimdâd
Di bulaşmağa tenazzuh-la telañtuñ hem de	'Add u ihşâ dime şaymañ şayınıñ adı 'aded
Çamura ñin vü vañal çignemek olmuş dañi rañ	'Adediñ cem'i dañi fetñ-i 'aynla a'dâd
Oldı taķrîz ile taķrîz kişiyi medñ itmek	Kesr ü teşdîd ile 'iddet yine şaymañ vü şağış
Yüce şâmiñ dañi hem yücelik adına di şemñ	Ve 'idâd şıra vü ihzâr dañi öyle i'dâd
Ĥuş yuvasına veker dindi dañi 'uş dimilür	Dinilür uķ'ud ü iclis ikisi dañi otur
270. Ve Ĥuşuñ yavrusına ferña dinür hem dañi ferñ	Hem oturtmañ dime iclâs dañi öyle iķ'âd
Ateşiñ yalıñına dindi leheb hem de zirâm	Uzaña dindi ba'id hem de uzaklık bu'ddur
İntıfâ' sönmesidir hem de sükûnetli bevñ	Fetñile ba'd dime soñra uzañ itmek ib'âd
Şelh ü şerñ her şeyiñ aślına dinürmiş vü dañi	Ĥalb vicdân dañi bulmañ vü bulunmañ dimedir
Ĥurtulup cümle meşâğilden emîn olma da sebñ	280. Di vücûd varlığa var itmek-imiş hem icâd

⁸⁶Yordı: İğne deliği.

Yol gözetmek dimedir raşd u ruşûd hem de raşad
Yola merşad dimilür hem daği öyle mirşâd

Canlu hayvânı boğazdan kesene di zâbiḥ
Zebḥ u şalb kesme vü aşma deri yüzmeḥ daği selḥ

Vaḳad ü hem vaḳadân kim âteşin yanmasıdır
s.15 Mûḳade yanmış âteş hem yaḳıcıdır vaḳḳâd

Mefsede maşlahanınñ zıddı fesâddır çürimek
Maşlahâ hayr u şalâhdır vü çüritmeḥ ifsâd

Şa'ade hem yoḳuşuñ başı sehil de düzdür
Yuḳarı çıḳma şu'üddir vü çıḳarmaḳ iş'âd

Va'id hem mev'ide söz virme dimekdir lâkin
285. Ḳorḳulu şey ile va'd itmege dirler î'âd

İftihâr ister-iseñ 'ilm ola sineñde nişân
İdesin tâ ki mübâhât olasin hem dil-şâd

Hâzihî kıt'atün eyzan vaşalet fi'l-miḳâd

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Va'd-i muṭlaḳ daği hem ism-i mekândır miḳât
Vaḳt ü va'd ma'nisine dirler 'Arablar mi'âd

Lafz-ı kerd feth-ile sürmek daği def' itmekdir
Ḳavm-i maḥşûşa dinür zamm-ıla cem'i ekrâd

Bahâdır olma celâdedir deridir cild ü celed
Celd ḳamçı ile urmaḳ urucıdır cellâd

De'b ü deyden dime 'âdet dimedir ya'ni töre
290. İ'tiyâd 'âdet idinmek vü olunmuş mu'tâd

Ḳazıḳı hem mıḳı ḳaçmağa vetd dirmiş 'Arab
Fethateyn-ile veted mıḳ daği cem'i evtâd

Naḳd şaymaḳ daği seçmek seçicidir nâḳıd
İyü şey'i kötüsinden iyü seçen naḳḳâd

Feth-ile ned dime gitmek daği ḳaçmaḳ dimedir
Kesr-ile mişl ü şebih dime vü cem'i endâd

Nefide ya'nî tükendi vü tükenmek de nefâd
İbtilâ' ile bel' yutma tüketmek infâd

Geçmişe fâ'it ü mâzî daği nâdib dimilür
295. Nedb meyyit üzre ağlayup itmek feryâd

Heleke mişl-i helâk ya'nî yoḳ olmaḳ dimedir
Daği hâlik var iken yoḳ olup olmuş berbâd

Ümmehât cem'idir ümmüñ ebüñ olmuş âbâ'
Ceddeniñ cem'i de ceddât daği ceddiñ ecdâd

'İlm-i nâfi' dü-cihânda saña müşşiddir kim
Seni muṭlaḳ taraf-ı maṭlaba eyler irşâd

Kıt'atın kad bederetnâ bi-ğınâ'in ve nuķûdin*(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)*

'Add şaymak diye geçdi vü şayılmış ma'dûd
Naķd hem parada müsta'mel olur cem'i nuķûd

Bağceye dindi ĥadıķa vü ĥadâ'ik cem'i
300. Gölgeye zıll dinilir hem uzadılmış memdûd

Mâ'-i meskûb o şu kim dökmeyerek kendi aķar
Talh muz ağacıdır hem dağı pek şık menķûd

Kerem ihsân vü kerîm muhsin ü kerrâm bağcı
Kerm üzüm bağı kürüm cem'i vü şalkım 'unķûd

s.16 Buğl nâkislige dirler dağı nâkis de bağıl
Kereme tev'em olur ma'nâda hem lafza-i cûd

Birbiri ardına şık söylemege dirler serd
İşte bu vech-ile söylenmişe dirler mesrûd

Ayak üstinde tûran ķâ'im u tûrmaķ da kıyâm
305. Secde alınm yire ķoymaķ dağı hem cem'i sücûd

Ĥaķķı ta'zîm-ile yâd eyleyicidir ĥâmid
Böylece yâd olunan ĥaķ ôgilen hem maĥmûd

İnĥinâ' ya'ni egilmek dimedir rek' ü rükû'
Oturacak yire maķ'ad di oturmaķ da ķu'ûd

Faķd u fiķdân yitirmek dağı yitmek dimedir
Ve tefâķķud aramaķdır vü belürsiz mefķûd

'Abd ķul 'âbid o kim Ĥaķķ'a 'ibâdet idici
Ve 'ibâdet-ile tât olunandır ma'bûd

Put şanem ile veşen küfr idicidir kâfir
310. Bilerek Ĥaķķ'a muĥâlif olana dindi 'anûd

Lügaten gerçi muĥabbet idicidir lâkin
Aşlı esmâ'-i ilâhîden olur ism-i vedûd

Nesl ü zürriyyet oğul kıız dağı felv döl dimedir
Kışır 'âķir dağı pek çok ũođurıcı da velûd

Ĥîle vü ĥud'a mekir hem ĥilecidir mâkir
Ni'mete şükr idici şâkir ü münkir de kenûd

Di sūdâ' mühmele sed germege hem cem'i sūdûd
Ve gerilmiş öni ya'nî ķapadılmış mesdûd

Orada şemme azıcıķ şuya di şemd ü şimâd
315. Ĥâzret-i Şâlih'e 'işyân iden ķavm de şemûd

Geldi Ĥur'an'da ĥûden ki murâd oldu yehûd
Caĥd inkâr dağı ĥâyet-ile münkir de caĥûd

Şınur u ĥâyete ĥad di vü anî cem'i ĥudûd
Ve şınurlar ile bellü idilendir maĥdûd

'Amd kaçddır daği hem kaçd idicidir'âmid
Diređiñ adı 'imâddır daği hem öyle 'amûd

Ne güzeldir ola merzât-ı Hüdâ dilde murâd
Çün odır evvel ü âhirde şahîhan maķşûd

Kıt'atü'z-zâli etetnâ 'acilen li'l-inķâz
(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Batş ũtmaķ daği ķurtarmađa dirlir inķâz
320. Ğayrınıñ emrini icrâya dinürmiş infâz

Oldı ķatı' kesici hem de kesilmiş maķtû
'Ķat' kesmek daği ğâyetle kesici hazhâz

Derd 'illet daği derdlüye dinürmiş ma'lûl
Bıraķup derdlüyi öyle gidivirmek iķâz

Ťar zayyık vü ũķıũdurma ťar itme taźyık
Bir ķiũi muźťar u mecbûr ķılınmaķ icâz

Söz ťutan adama her bâr di muťâvi' vü muťi'
Pek fenâ vü ğaşarı kimselere di enbâz

Yavuz arslana di hemmâs vü hems gizli şadâ
325. Muťtefi ğizlenici yayķaracıdır mezmâz

s.17 Şöyle az az gidene dindi baťi'ü's-süyerân
Ve ser' tiz gidici tizce de gitmek ħizĥâz

İĥtirâz oldı ũaķınmaķ daği kaçmaķ da fırâr
İntisâb itme dehâlet vü ũıĥınmaķ da livâz

Ente if'al dime sen işle bi-hâzâ bu şey'i
Fihî ĥayrun ki ĥayır var dime ķındırma⁸⁷ licâz

Faĥz oyluk vü zeneb kuyruk u ķulaķ da üzün
Bâtın iç baťn ķarın sürivirme de istifĥâz

Ťamm-ıla curĥ yaradır fetĥ-ile cerĥ yaralamak
330. Yaranıñ ũuları aķmaķlıĥa dirlir i'zâz

Di mu'acciz ķiũiyi 'âciz idüp bıķdırana
İntizâmsız kelimât söylemeğe di işzâz

Ķılıca vü bıçaĥa virme cilâ ũaķl u ũıķâl
Kesĥin itmeklige dirlir daği hem de işĥâz

Dinilür sarĥoũa sekrân ü sükârâ cem'i
Sekr sarĥoũluķ u ũu ķatma ũarâba ihnâz

Dâ'imâ dergeĥ-i Yezdân'a penâh it ũâhım
Çün o dergâh-ı ũerifdir bize dâreynde melâz

Kıt'atü'r-râ'i etetnâ bi-ĥubûrin mevfûrin
(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

⁸⁷ Ķındırmak: Teũvik etmek.

Şâdlık ma'nâsına bil dinilür haber u hübür
335. Vefr çok vefra da çokluk yine çokdır mevfür

Şâdlık hâline serrâ' di ki darrâ' zıddı
Ve feraḥ virene sâr di vü feraḥlu mesrûr

Menn in'âm daḥi in'âm olunmuş memnun
Birr iḥsân daḥi iḥsân olunmuş mebrûr

Dinilür 'abd-i şekûr keşretle şükr idene
İtdigi lutfi bilinmiş begenilmiş meşkûr

Ve hâzer korḳma şaḳınma daḥi korḳan hâzîr
Kendüsinden kaçılıp ḥavf olunandır maḥzûr

Cebr işlâḥ daḥi ikrâḥ dime ma'nâlarına
340. Bu ikiniñ birine mazhar olandır mecbûr

Di 'ömür nefsi-i beḳâyâ vü ḥayât müddetine
Ve ḥarâbîñ dinilür zıddıdır 'âmir ma'mûr

Di helâk ile kesâd ma'nisine bevr ü bevâr
Ve ḥarâb yerle kötü ḳavme dinür hem daḥi bûr

Bedeni aḳ gözi ḳara olan 'avrat ḥavrâ'
Bunuñ a'lâsını cennette görüñ cem'i de ḥûr

Sebḳate dindi bedir hem ayıñ on dördi gice
Dinilür cem'-i bedir hem de zuḥûr itme bûdûr

Gerçi müsta'mel olur ḥüzn-ile ḡamda o keder
345. Asl-ı ma'nâ bulanıkluk dimedir cem'i küdür

Gerçi zulme dinilür ḡadr ve-lâkin aşlı
'Aḥdi bozmaḳ dimedir ḡadr olunan hem maḡdur

Ḡırra aldatma di şeytân ile dünyaya ḡarûr
Daḥi aldanmış olan kimseye dirler maḡrûr

Bezera'l-bezra toḡum ekdi dimekdir çünkü
Bezr ekmek vü toḡum ma'nisine cem'i bûzûr

s.18 Zikir añmaḳ daḥi añdırmaḡa dirler tezkîr
Va'z zikrâ añıcı zâkir añılmış mezkûr

Ṭoplanacak yer maḥşer vü ḥaşîr toplamadır
350. Ṭoplanayan ḥaşîr u Ṭoplanmış olandır maḥşûr

Zor-ıla kimseyi celb eyleyemezsin ancaḳ
'İlm ü fazlıñ işiden saña olur hep mecbûr

Ḳıṭ'atûn râ'iyetûn ulḥrâ etetnâ bi'l-mesâr
(Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn)

Bir şey'i ṭardan çıkarmaḳ mesr u şâdilik mesâr
Şol taraf hem daḥi vüs'atle ḡnâ olmuş yeşâr

Bir iş ü yâ yolda sebḳat eyleyendir mübtedir
İşte ol vech üzre sebḳat eylemekdir ibtidâr

Faqr muhtâclık zügür[d]lük 'ayledir 'â'il zügürd

Yüsr âsânlık 'usr güçlük faqirlikdir 'asâr

Bir şey'in etrâfını şöyle çevirmekdir haşr

355. Öylece etrâfi çevrilmek dimekdir inhişâr

Bir maħal yâ işde qalmış olana maħşûr dinür

Ƙal'adır hışn u huşûn cem' i yine öyle hişâr

Ƙatl olunmuş 'Âş nâm kâfir Bedir'de ba'de

Hâzret-i Kerrâr'a geçmiş bir kılıçdır zû'l-fiķâr

Žamla fuķra yakınlık kesr-ile arķada kemik

Hem nişandır şoñradan muhtâc olmak iftiķâr

İsteķarra tûrdı hem de yestaķirru ol tûrur

Ol ki tûrmez ğayru ķâri'z-zâti mişl-i rüzĝâr

Ferra kaçdı hem yefirru ol kaçâr kaçmak firâr

360. Fâr dindi kaçıcıya hem tûricı oldu ķâr

Bil lûĝatde bir kırılmaķdan 'ibâret ise de

'Örfde lâkin ħûzn-i ķalble bed-du'âdır inkisâr

Ĥastaya dindi marîz derdlüye de dindi 'alil

Bil enin ile ħandır inlemeklik âh ü zâr

İn marâztü'l-ħaķķu yu'finî şifâ'en 'âcilen

Ĥasta olursam çarçabuk virür şifâsın kird-ĝâr

Söndürür elbette âb-ı luţfi Rabbiñ âteşi

Mâ'u luţfi'r-Rabbi yuţfi lâ maħâle külle nâr

Viķr ağır yük hem şaĝırlıķdır şamem ile vaķr

365. Şâhib-i temķin vaķür hem hoş ağır meşreb vaķâr

Utanicı oldu müsteħyî utanmaķdır ĥayâ'

Ƙaşr-ile mâ-ı nisandır 'ayb dimekdir bil ki 'âr

Örtüye dindi ĝıţâ hem de muĝatţâ örtülü

Tecrûbedir imtiĥân u ĥubr u ĥibra ihtibâr

Bâyine ĝeniş kıyu hem beyyine bürĥândır

Müstebîn ü müstebân hem daĥi beyyin âşikâr

Çeşm-i bî-fer hem te'essüf eyleyen adam ĥasîr

Hem ziyân u hem de şapmaķ oldu ĥürân u ĥasâr

Bil mübâhi bir iyü şey gösterüp faĥr eyleyen

370. Hem mübâhât u tefâhür eylemekdir iftiĥâ

Manşıb-ı 'ilm ü kemâldır manşıb-ı a'lâ hemân

s.19 Sa'y idüp ol manşıbu bul olasın tâ kâmkâr

Ƙıı'atü'z-zâ'i etetnâ bi-keşri'l-i'zâr

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Ululuķ 'izzet ü hem de ulu bilmek i'zâz

Arasun aramasun bulma define irkâz

Bil kavî hem de mübârek kişidir ‘azîz Öyle bir zât çekilür eylese de ‘âleme nâz	Ġamz çimdikleme hem gözle işâret vü daġi Koġcılık itme vü hem koġcıya dirler ġammâz
Amma va’llâhi inanmam o yalancı ġerîfe Lâf-ıla eylese de evc-i ‘ulâda pervâz	Bil ki mihmâz daġi mihmez dinilür mâhmîze Hem de ta’yîb idici kimseye dinmiş hemmâz
Toġrıdan şapma dâlâlet vü muğil şâpidıcı 375. Şapıcı dâl yola gitmek vü daġi yol da cevâz	Lemz ta’yîb daġi göz kaş ile zevklenme dimek 385. Lûmeze zevklenicidir daġi öyle lemmâz
Bil ki yek-bâr gibi târre vü tavr bir kerre Hem de tanbur ile tınbâr çalman ma’rûf sâz	Çadırın ipi tınâb hem söz uzatmak tınâb Di kışa sözlüye micâz kışa itmek icâz
Görme ma’kûl vü revâ bir şey’i olmuş tecviz İsticâze taleb-i izn ü virilmiş mücâz	Terk bırakmak dime tutmak daġi mesk ü imsâk Ve temessük de tutunmak daġi taġrîk ihzâ
Câ’ize virgü dimekdir vü cevâ’iz cem’i Şınurı ġiçme tecâvüz ġiçecek yer de mecâz	Men’ olunmuş dime maġcûz daġi mâni’ ġâciz ġâciz men’ itme dimekdir daġi öyle içcâz
ġaġk şâbit daġi gerçek vü kıyâmet ġaġka Her şey’in künhi ġaġikat vü taġîkdir mi’câz	Mülġaġâtı ile Mekke vü Medîne Tâ’îf İşte bu ülkeniñ adına dinür arz-ı ġicâz
ġuvveti yetmeyen ‘âciz kıca kıriya ‘acûz 380. Kışiniñ kıdretini kesmeġe dirler i’câz	Râh-ı taġşil-i ‘ulûmda yorulursañ tırma 390. Birini ġâşıl idince digerin kıl igâz
Necez ü necz tükenmek daġi ġâzır da necîz Kışiniñ ġâcetini kıılma revâdır incâz	Sînün senâ kıt’aten kâbeltü bi’l-iltimâs (Müstef’ilün fâ’ilün müstef’ilün fâ’ilün)
Ve luġaz ile luġayzâ’ o merâm ki mestur Öyle mefhûm u merâm ġizlemeġe di ilgâz	ġâcet vaġardır daġi bil istemek iltimâs Behcet ġüzellik imiş efđal kışi ġayr-ı nâs

İns beşer kim meleğ cinne muğâbil gelür	Baş aşâğı eylemek neks ü nükûs hem dağı
Ma'rûf olan cem'î nâs hem de gelürmiş inâs	Nâkis başın egici egilmedir intikâs
s.20 Gâyet güzel dimedir ahsen kötüdür kabîh	Geymek lübüsdür dağı giyilecek şey libâs
Men'e ħabis dindi hem men' olmadır inħibâs	Bir şey vü yağud kelâm teşviş bulunur iltibâs
Ĥaccâr duvarcıya di neccâr dinür dülgere	Misvâk ağacı erâk 'ar'ar dinür ardıca
Mebnî yapılmış olan dağı temeldir esâs	Çamdır şanevber dimek mersin ağacı da âs
Ĥapanmadır insidâd açılmazdır inftâh	Müstef'ilün fâ'ilün bağr-ı basîf oldığın
395. Şu ağmadır infigâr hem öyledir incibâs	405. Fehm ider elbette ol zü'l-ceddi ve'l-ictisâs
Sa'y u cery koşmadır dönmeğ girü inşirâf	Var ise ħalbinde nür şevħlen fereğlan 'aziz
Cüz'î ateşdir ħabes almağ ateş iğtibâs	Yok ise pür-pâs olup mâtem tıtuğ eyle yâs
İğbâl öñe gitmedir idbâr bunuñ zıddıdır	Câ'et lenâ ħıf'atün aıvâruhâ ke'l-ğanes
Döndürme ters 'akstdir ters dönmedir in'ikâs	<i>(Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün)</i>
İnmeğ aşâğı ħübûf düşmeğ suğûf muğlağ	Ĥorğakğ kişidir cebîn oldı bahâdır ħanes
Baş aşâğı öylece düşmeğ-imiş intikâs	Söyleyicidir nağûğ dilsizliğe di ħaras
Yırtıcı ħayvânlar seb' oldı cem'î sibâ'	Oldı kenâ'is kenisâ cem'î ma'bedleri
Yırtmağ vü yaralamağ fers oldı hem iftirâs	Nâğûs naşârâ çañı muğlağ çañı di ceres
Yuğarı bağmağ-imiş tamğ öyledir hem tımâğ	Kendi vü cândır nefis enfüs nüfûs cem'idir
400. Mağv itmege di tams mağv olmadır intımâs	Enfâs gelür cem'î kim şoluğ dimekdir nefes
Ĥass ü nefz silkmedir bulmac aşdır ħasâ'	Olmuş 'amâre ħavuç mişvâğ dinür şarığ
İğsâs u ħis sezmedir hem öyledir iğtisâs	410. Şöhret ile hep 'avâm ħarbûş dir ya'ni fes

Ma'sûk ma'hubdür farṭ-ı muḥabbet 'ışk
Muṭlak muḥabbet hevâ hem arzu vü heves

Yetdi kefâ hem daḥi yetmez de lâ-yekfîdir
Yekfî yeter hem daḥi dinür o ma'nâda bes

Ricle semiz otıdır nâne yine nanedir
Mi'de-nüvâz ma'danüs hem marula dindi ḥes

İk'dâma ḡayret dinür hem 'ırzı ḥıfz itmedir
Olmuş ḡayûr ehl-i 'ırz deyyûs puzevang teres

Bir şey'i bir şey'e ḡavuşdurma vaşl oldı bil
415. Evşıl ḡavuşdur demek ıḡta' dinür ya'ni kes

s.21 Hâtif vü şâyih demek çağırıcı dimedir
Hetf oldı âvâz u şavt kim dinilür aña ses

İşırmaḡa dindi 'az mihr ü bikir bozma faż
Lems oḡşamaḡ dimedir yapışmaḡa dindi mes

Ḳırbân yakınlık demek nîk ü viḡâ'dır cimâ'
Ḥâlî demek tenhâdır ḡarañuluḡdır deles

Ḡâyet viḡâ'ı keşir olan kişidir cemû'
'İnnîn ki vaṭ' idemez 'innînlige di seres

Dırs diş demek cem'i de olmuş ḡırâs vü ḡurûs
420. Ekşi yemekden dişiñ ḡamaşmasıdır ḡares

Eṭrâf-ı ḡâne ḡilâl oldı araşdırma cevş
Ḥâne vü yâ ḡayvâna ḡonan çula di ḡales

Tâ be-şabâh yatma ḡıl gül gibi fetḡ-i dehân
Zikr eyleyüp 'ışkıla bâd-ı şabâ gibi es

Ḳıṭ'atün ḡad evreḡet fi ḡalbinâ tavre'l-'araş
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Farṭ-ı şâdî vü neşâtdan mebhût olmaḡdır 'araş
Ol kişi kim her umûrda çâbuk u çâlâk kemeş

Taḡt-ı sultân 'arş dimekdir ḡölgelik çârtâḡ 'arış
'Acf anıklık dıḡḡ ince vü semizlikdir deḡaş

Ḡavḡadır ḡarb u ḡıtâl cünd 'asker u cem'i cünûd
425. Yine 'askerdir cüyüşüñ müfredi ki lafz-ı ceys

Cirv enikdir mühr ṭaydır hem etân dişi ḡimâr
Hem ḡimârîñ yavrısı ya'nî şıpa dimek caḡş

İḡtirâḡ yanmaḡ daḥi muḡrik yaḡıcı yırtma ḡarḡ
Oldı reyyân şuya ḡanmış hem şusuzluḡdır 'aṭaş

Bir yerîñ ḡaşımaḡa dirler 'Arablar cevş ü ḡak
Daḡi ser-geşte vü ḡayrân olma-imiş hem deḡeş

Oldı mihrâs hem de ḡâven fetḡ-i vâv ile hevân
Kim içinde dökilür nesne daḡi dökmeḡ de ceş

Ol siyah renk câriye vü köleye zencî dinür
430. Cem'i hıuşân bir nev'i kim azacığ renklü habes

Bir balık hem bir kabîle ismine dindi kıreys
İsm-i mensûbî kıreysidir daği kesmek de karşı

Gerçi muıtlak şoyma nez' ü hem şoyunmak intizâ'
Anca maşşûş ağacıñ kabuğını şoymak hafş

Tış yanadır ħâricü'd-dâr ħânenüñ hem iç yanı
Dâħilü'd-dâr hem çavan sağf u daği ħavli de ħavş

Dâr u menzil hep tevâbi'le bütûn ħâne dimek
Cümle ev esbâbına dirler eşâş ü hem debeş

Kâni' ol sen muşsem-i Ħağ'dan gelen erzâkuña
435. Ħamd ü şükr idüp kabûl kııl her ne ise dört ü beş

Kıt'atûn şniyyetûn kad şâberetnâ bi'n-naış
(Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn)

Di za'ıflıkdir hüızâl hem kıuvvete dindi naış
Panbuğ atmak hem çavar yaylamağa dirler nefş

s.22 Berbere dirler müzeyyin hem de ħallâğ dinilir
Ustra mevüs vü traş itmek de ħallğdır daği cems

Aħfeş ol kim gözleri ħâyet küçük hem de za'ıf
Böyle za'f ile küçüklük gözde olmağdır ħafeş

Ğıybet ardından söz atmak oldu mestür kimsenin
Şıdğ ise ħıybet yalansa oldu bühtân buğz ħaş

A'meş o kim kıırmızı hem de şuludur gözleri
440. İşte böyle göz şulu hem de za'ıf olmak 'ameş

'Ağr u ta'ķır yaralamak şecc ü şecc öyle hem
Tıramazlığdır kıalağ kıırmalamak ħadş vü ħarş

Remy atmak kıavs yay oğ sehmdir cem'i siħâm
'İhn-i menfüşür atılmış yün vü yaymak oldu fers

Oldı irşâş gök yağudırmağ çisinti az ü az
Mâ'-i merşûşdır sepilmiş şu vü serpmek oldu reş

Cû' açlık açâ câyi' hem de cû'ân dinilir
Tıoğ şeb'ân hem şiba' tıoğluk dimek çok oldu revş

İhtizâz olmuş teħarrük ra's u ra'se ditremek
445. Tıaş ħafif meşreblık oldu az şağırlık da çaraş

Yalıñuz kıalmaz cihânda bir nefes Allâħ diyen
Şübhesiz olur aña tevfiğ-i Ħağ elbette eş

Kıt'atûn mağbûletûn 'inde'l-enâmi ke'l-fuşş
(Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn)

Faş yüzük kıaşına dirler cem'i de olmuş fuşş

Naşş taşriğ hem zühûrdır cem'i de gelmiş nuşş

Nuşh öğüt virmek naşihat ğayr için hayr istemek
Di uzun şey'e şinâs u hem devâm itmek şünûş

Bir şey'i pak eylemek ihlâş u hâliš pâkdir
Eylemek 'arz-ı muhabbet hem de şaf u pâk hülûş

Huş kâmişdan ev fakîrlikdir haşâşa cenk hışâm
450. Hâşşa 'âdet bir şey'e muhtaş olmağıdır huşûş

Laşb yapışmak hem tar olmağıdır laşâğa hindibâ
Leş şumağıdır lışs hırsız cem'i de anîñ luşûş

Çok ta'âm ile müzeyyen sofraya dirler simât
Sem zehirdir semn yağdır tortısı olmuş hâlûş

Ġâr mağâra hem şukûk yanıklar u şukbe delik
Sâm ölümdür hem de bir şeyden kaçınmağıdır hubûş

Bil tesseffül alçağ olmak hem aşâğa inmedir
Hem tereffü' yüce olmak yukaru ağmak nüşûş

Oldı kerşâ' karnı vâsi' 'avrat u burşuk kereş
455. Bil mûlahham hem lahim etlü semiz kızdır dağûş

Her şey'in zâtına şağş di cem'i de eşhâş-imiş
Hem cesîm kimse şağışdır yüksek olmağ da şuhûş

Hummaşa oldı nohud daği 'adesdir mercimek
Merdümeğ mâş hem de yara iyü olmağıdır humûş

Dindi bil ekşi yoğurda kârış u kurşa çürük
Hem belâya dindi dehmâ' şabır itmekdir şuşûş

Düz beyâz taşdır şafâ şuffe dimek yüksek seki
Bil kesilmişdir harîm ü ğâyet alçağ kimse şûş

s.23 Hâlf yemîn itmek yemîn olmuş kâsem di muţlaka
460. Hem yemîn-i kâzibe dindi ğamûş ile ğamûş

Nekz def' itmek dimekdir bir bilinmez şey nekîr
Mağt çekmek terk-i ikdâmla girü turmak nükûş

El-ğazer ekl itme nâkis kimseniñ bir loğmasın
Çünkü semdir ma'nevî ekl eylediñse tutma kûş

Kıt'atün min harfi zâdin lezzetin ke'l-imtiñâz

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Mağz hâlišdir daği hâliš süd içmek imtiñâz
Gerçi aklığıdır ve-lâkin süde de dirler beyâz

Koğa delv cem'i dilâ' şarkıtma idlâ' cübb kıyuy
Şu bîñardan azca azca çıkağa di ibtirâz

Hör zelil zelle ayak kaymak hağîrlik zilledir
465. Digerine ihtiyâcından tezellül ibtirâz

Yücelik oldı 'uluvv u her şey'in üsti 'iliv
Aşağılanmak dimekdir inhiñfâz u ihtifâz

Rahz yumak ya'ni gusül merhâz maḥall-i gusldir

Hem rahîk ḥâliş şarâb rûsvâlik olmuş irtihâz

Mecma'u'l-mâ'dır şu toplandıḡı yer di ya'ni havz

Havz söze hem şuya ḥalmaqdır daḡı cem'i ḥıyâz

Rafz terk ü şî'adan bir fırqadır hem râfiza

Göz yaşınıñ çehreye saçılmasıdır irfizâz

Rekz sebkat eyleyici hem ayakla urmadır

470. Hem segirtmekdir rûkûz vü bi-ḡarârılık irtikâz

Kaldırıp bir şey'i diger mevzi'e koymak naḡil

Hem yerinden ḡalkıdıp şıçratmaḡa di irtimâz

'Arz en enlü 'arîz ü hem ḡumaş adı 'araz

Men' itmek yâ gerilmek öñe olmuş i'tirâz

Dindi pâzuya 'azud hem 'az ışıрмаḡdır daḡı

Lec 'inâddır et ışırgan olmaḡa dirler 'izâz

Bir işe yâ şey'e ḡarşu virilen şeydir 'ivaz

Hem 'ivaz almaḡ için gelmek dimekdir i'tiyâz

Yine azdır râh-ı 'ilme mâl u cân şarf eylesen

475. Bil becâdır varını şarf idüp etseñ iḡtirâz

Kıḡ'atün uḡrâ nazamnâ râbıtan li'l-ihiyâz

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Şarılp da bir kemik tekrâr ḡırılmaq ihtiyâz

Hem daḡı muḡlak ḡırılmaq dime olmuş inhizâz

İltiyâm oñulmasıdır bir kırık yâ yaranıñ

Bir şey'i ḡırmaq ufatmaq dimerdir hem ihtizâz

Uyḡudur nevm ü menâm ü ibtidâsıdır sine

Hem o ma'nâda nu'âs vü uyumakdır iḡtimâz

Ġams ḥalmaq Ġamz göz yummaq vü Ġamiz şa'b söz

Fehmî müşkillik Ġumûza göz yumulmaq inĠimâz

Gömlegiñ adı ḡamîsdir hem de sirbâl öyledir

480. Cem'ine dirler serâbil hep giyecek şey firâz

s.24 Farz taḡdır hem de Ḥaḡḡ'ın ḡullara emr itdiḡi

Yine Ḥaḡḡ'ın ḡullara emr itmesidir iftirâz

Bil ki ḡırpındı⁸⁸ ḡurâza ḡarz ḡaḡ' etmek dimek

Ḥalmaq bir ḡa'ife kökden kesilmek inḡirâz

Naḡz bozmaq hem daḡı menḡûz bozulmuş şeydir

Hedm yıḡmaq yapıcı şâni' yıḡılmaq inḡiyâz

Nefz silmek kendi düşmiş meyveye dirler nefaz

Şıtma nâfiz hem de silkinmek dimekdir intifâz

⁸⁸Kırpındı: Kırpıntı.

Kuş ki uçmağa hâzırlanmış aña nâhiz dinür
485. Ayağa kalkmak dimek nahz u nühüz u intihâz

Levş-i cehli etmege pâk âb-ı ‘ilm-ile çalış
Yohsa tahtîr idemez anı hezâr âb-ı hıyâz

Kıt‘atün tâ‘iyyetün kad evregetnâ‘l-inbisât
(Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Döşemek baştdır daği dil-şâd olmak inbisât
Yine ol ma‘nâda ya‘nî şâd olmak iğtibât

Halt çarşıdirmek vü hultâ oldı ortaklık daği
Hıltağır ‘işret vü ülfet hem çarşmak ihtilât

Bağlamak rabt bağla urbuť hâlli koyvir dimedir
Bağlayan râbit daği bağlanmak olmuş irtibât

Gerçi Cebra‘il‘e de nâmus-ı ekber didiler
490. Bil vaķâr nâmus u nâmusa toķunmak i‘tirât

Kesr-ile nims bir nev‘i cânver⁸⁹ vü sütdir fetĥ-ile
Neşr yaymak devşirüp cem‘ itmek olmuş iltikât

Huťta haşlet hem cerâd-âsâ çekirgedir huťub
Hať‘a umak hıťb arık inmek aşığa inhiťât

Hatm şınmak sütlü aşâ haťrame dirmiş ‘Arab
Haťt tenzil zübde-âsâ kaymağa dirler haťât

Dikmege hüş u hıyâta havşala kurşak dinür
Belki lâzımdır diyü hâzırlamaķdır ihtiyât

Tâc giymekdir tetevvüc kisvelenmek iktisâ
495. Şaş dülbend başına dülbend şarmak ikti‘ât

Küçürek oğlaķ hulum katı yoğurt hâlümidir
Bâliğ olmaķdır hulum olmaķsızın mevt iftirât

Tiz serî‘ hem zu‘âf çağırmağa dindi ze‘aķ
Yüce ‘âli mürtefi‘ olmak dimekdir imtiğât

Bu geniş dünyâda habs it nefsiñi tar yerde kim
Âhîretde ola evsa‘ saña ol metn-i şırât

Kıt‘atü‘t-tâ‘i lenâ kad nuşibet ke‘l-fustât
(Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Fisfisa yonca otıdır çadıra di fustât
Çözme taĥlil dimekdir yine öyle inşât

Ŧon bezi parçası sirvâle serâvil tonđır
500. Kaba Türkçe oşuruķ zarta oşurtmak ızrât

Kaşr-ile müşhil-i meşhúra senâmekî dinür
İnfilât dimedir ishâl katı güc istîrât

⁸⁹Cânver: Dağ gelinciği

s.25 Farṭ sebḳat daḥi zāyi' daḥi zenb itme dimek Di farat sābıka hem ḥaddi tecavüz ifrāt	Ġavş muṭlaḳ şuya ṭalmaḳ ṭalıcıdır ğavvâş Birbirin iki kişiler şuya ṭaldurma tiġāt
Ḥulḳ ṭabî'at daḥi cem' i de ḥuluk aḥlâḳdır Âb u âteşle hava ṭine dinür çâr aḥlât	Her biri bir deveye binmiş olan kişi rekb Yanma bindiġi atn aşılın şey' i tenvât
Şakalın seyrek ü az olmasına dindi şetaṭ Şakalı az köse kevsec vü eşat cem' i şitât	Her ne nâfi' ise rızḳdır vü olan mürteziḳa Ḥınṭa buġday daḥi buġdây şatıcıdır ḥannât
Ḥabk bükmeḳ vü şamanyolu ḥabıke dimedir 505. Bir münakḳış böceciḳ ot arasında ḥimḥât	Bir faḳîr ki yiyecek nesnesi yokdır miskîn Baġlamaḳ rabṭ u daḥi ip vü daḥi teḳye ribât
Ḥab' örtmeḳ vü ayakla yere kaḳmaḳ da ḥabṭ Ḥabṭ maḥv olmaġa dirler daḥi ibṭâl iḥbât	Ni' metin çokluġıdır sebġ u sübüġ her yüzen 515. Evlâd evlâdı sıbṭdır daḥi cem' i esbât
Semḥa âsanlıġa dirler mütesâmiḥ kaydsız Hem de bir işde ṭuruşmaḳ ⁹⁰ vü çalışmaḳ iḥlât	Dindi pâlüzeye sirtât daḥi fâlüzecdir Hem de fâlûzaḳ u fâlûz dinilir hem riṭrât
Nebṭ yerden şu çıkup aḳma daḥi öyle nübût Sırrı yâ 'ilmi çıkarmaḳlıġa di istinbât	Her ki 'ilm ü 'ulemâyı ide taḥḳîr muṭlaḳ İder ol Ḥazret-i 'Allâm-ı ġuyûbı ishât
Ṭaraf ü cânibe şâṭi' şu kenârın şat di Ve kenâr adı şefâdır zulüm itmeḳ işṭât	Kıṭ'atü'z-zâ' i ke-zer'in vecede'l-istiġlâz (Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)
Bülṭa kendin yere urmaḳ vü belîta kâmiş 510. Daḥi bâlû'a ġirizdir döşenen ṭaş belât	Ekiniñ şapı kalın olmasındır istiġlâz Di begendirmege i'câb vü semürmeḳ ibzâz
	Baldır u incige sâḳ di vü anuñ cem' i de sûḳ Ḳalına dindi ġalız hem daḥi cem' i de ġılâz

⁹⁰Turuşmak: Dürtüşmek, çalışıp çabalamak.

Ve daği oldu kalınlık vü 'adâvet gılza
520. Dindi hışm u gâzaba gâyz u daği öyle gıyâz

Bil kavî hem de katı oldu şedîd cem'î şidâd
Ġam vü miñnet vü meşakkat dimedir lafz-ı Ġinâz

Haz naşib cem'î huşûzdır vü naşiblü mañzûz
Pek güzel bahtlu naşiblülüğe dirler ihzâz

Bakma diğkat ile ihdâk daği tañdîk öyle
Hadağa göz karası göz çukurına di ciñâz

Tağılıp kaçma vü bıkma dimedir nefr ü nüfûr
Ca'z def itme dimedir yine öyle ic'âz

s.26 Di büyüklenme ta'azzum vü büyüklük 'azamet
525. Ve kibirlenme tekebbür yine öyle iczâz

Şâd u mesrûra di mirrîh vü marâh farf-ı neşât
Öyle kibr üzre yürüyen kişiye di cevîâz

Rekibe'l-fülke dimekdir gemiye bindi dimek
Oldı mellâh gemici hem kalafatçı cilfâz

Cenge harb di daği harb şiddetine 'az dinilir
Kişiyi cengde meşakkatlere soğmak i'zâz

Bedeni kılsıza ecrad di şakalsız emrad
Bedeni gâyet-ile kıllu olandır cilhâz

Di yeşil renge huğr hem de yeşillik huğra
530. Çayıra dindi hağfile tere otı da lifâz

Evvelâ 'ilm-i lûgat soñra da şarf ile nañv
Öğredüp cümle 'ulümü seni eyler ikzâz

Kıt'atün 'ayniyyetün câ'et ileynâ bi's-şu'â'
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Yıldırmaq şu'le virmek şa'sa'a hem de şu'â'
Elma'î gâyet zekîdir şu'lelenmek iltimâ'

Lûka katmaq lev' yağmaq lev't yapışmağdır daği
Levza'î gâyetde 'âkil yücelikdir irtifâ'

Yeñi iş bid' u bedâ'a hem bedi' şey'-i 'acib
Cem'î de olmuş bedâyi' bid'at etmek ibtidâ'

'İzk hurma şalkımıdır hem qoruğı ħumsedir
535. Üçden artıq kes cemâ'at cem' olmak ictimâ'

Bil ziyâ' oldu telef ma'nâsına mütlif muzî'
Yine dindi zay'a çiftlik cem'ine dirler ziyâ'

Sem' maşdar kim işitmek hem de öyledir semâ'
Hem işitmek-çün kulağ tutmaq dimekdir istimâ'

Nez' çekmek hem qoparmağ qoparan nâzi' olur
Erkek ester⁹¹ zamm-ıla nüz' u teñşumdır nizâ'

⁹¹Ester: Kısrak ile erkek eşekten doğan hayvan.

İbtilâ' yutmağ dimekdir hem o ma'nâda bel'	Bil buzâğadır zarâfet vü zarîf oldı bezi'
Bev' kulaçla ölçmege di hem kulaç da oldı bâ'	Bir kişiniñ yâveri vü nâşın olmış tebi'
İntifâ' mut'a uzun olmağ met' mâti' uzun	Vus' tâkat küdrete zenginlige dirler sa'a
540. Menfa'at hem de kumaş ma'nâsına olmış metâ'	Hem de tevsî'dir geniş itmek geniş oldı vasî'
Qorquya dindi feza' hem dañi fez' qorqmağ dimek	Ref' qaldırmağ vü yükseltmek vü rif'at yücelik
Birbirin qorqutma ma'nâsına olmışdır fizâ'	550. Hem ekiniñ vaqt-i naqlidir rufâ' yüksek refî'
Başî kel er oldı akra' hem de qar'â' kel qarî	Etlü tenlü kimse razrâz sût emüp şormağ rizâ'
Bir güzel mâl virme ıkrâ' dönme hağdan inqırâ'	Murzi'a sût anasıdır sût emen çocuk razî'
Pâre pâre itme taqtî' kağ'-ı rahm eden kuğa'	Vaz' qomağ hâmil olmağ âñir-i tuhrında vuz'
Giceniñ cüz'î kığa'dır hem kesilmek inqıta'	Eksiğe şatmağ vazî'a nesli alçağdır vazî'
Birden içmek ictirâ' vü bir yudum şu cur'adır	Seyyid ü hem de semîda' di 'azîz kimselere
İctizâ' kırmağ ağacı hem açılmağ incilâ'	Görici oldı başîr vü işidicidir semî'
Dâ'im itmek çok cimâ' gâyet muzırr-ı cismdir	Vitr takdir şef' çiftidir şuf'a istihkâğ-ı mülk
545. Li'l-beden kâne muzırran fa'lu tekşîri'l-bizâ'	Şuçluyı tañlış şefâ'at hem şefâ'atci şefî'
Anca Qur'ân-ı Kerîm'dir uymağa her bâr sezâ	Biz' kesmekdir cimâ' biz'a dañi hem de bizâ'
İnne Qur'âne'l-kerîme lâyıqun bi'l-ittibâ'	555. Baz'a da et parçasıdır vü ağa olmış bezi'
Ne qadar artsa derûnuñda 'ulûm u feyz u nûr	Şu tuğan yer bağ'a hem de pek güzel yer buğ'adır
s.27 Ol qadar hâşil eder qalbiñde baş u ittisâ'	Çok ağaçlu yer dañi qabr medfinedir bağı'
Kıt'atın 'ayniyyetün ulrâ etetnâ ke'l-bezî'	Kesr-i a'dâddan sekizde bir şümün dimek gibi
(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)	Bil toğuzda bir 'aded olmış tüsu' hem de tesî'

Gice vaḳtı uyumaḳlıḳ oldu tihcâ' vü hücü'

Hec' şaşkın giceniñ bir cüz'ine dirler hec'

Ağrıya dirler veca' hem cem'i de evcâ' gelür

Hastaya dirler veci' hem ağrıdan nesne veci'

Bil zarâ'atdır zelillik vü za'îf olmuş zara'

560. Hem cehennemde acı bir bed şey'in adı zarî'

Şan'ata dirler şınâ'a şınv budak hem çatal

Şun' yapmak vü yaratmak hem de öyledir şanı'

Hâzret-i Hâḳ'dan diger yok şâni'-i 'âlem olan

Bu zemîn ü âsumâna ancak Allâh'dır bedî'

Kıt'atın manzûmetün li'l-âhizîne ke'n-naḳî'

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Şâribini ḳandırıcı pek lezîz şudur naḳî'

Pek metîn vü muḳkem olan ḳalbe de dindi vekî'

Ḳalbi pek olmak şecâ'at hem şecâ'atlı şucâ'

Be's ü şiddetde bahâdırlık eden kimse şeci'

Sec' ḳumrı vü gügercin şavtıdır hem söylemek

565. Dir muḳaffâ ḳâfiyelü söz müseccâ' vü seci'

Den' ḳorluḳ ḳor deni'dir hem de dâni' öyledir

'Aḳl u ruşdi olmayan bir nâkise dirler deni'

Del'as ü del'ak büyük ḳuvvetlü olan bir deve

Çıkmadır del' vü dülü' hem de geniş yerdir deli'

Des' def' itmek desî'a oldu baḳşışle 'atâ

Her ḳişiniñ boynunuñ kökine dirlermiş desî'

s.28 Şu çıḳup aḳdığı yer fücre kibirlenmek fecs

Fec' incitmek muşibetden maḳûf şeydir fecî'

Ḳal' çıḳarmak vü ḳoparmak ḳul' izâle muḳlaḳâ

570. Dostlarından ayrılan hem de ḳoparılmış ḳalî'

Cel' ü câli'dir ḳayâsız hem de cel'ab çok gören

Kocası yanında kendin örtmeyen ḳarı celi'

Bil ḫaraf cânib vü cenbdır yan dimek cem'i cünüb

Cem'-i cennetdir cinân vü taze otlardır cenî'

Her günahlardan şaşınmaḳdır vürü' hem de vera'

Hem bir işden fâriḡ olup girü ḫurandır veri'

Ey birâder ḳalk uyuma gice ancak az zaman

Yâ aḳı ḳum la tenem fi'l-leyli illâ fi'l-hezi'

Azhar u aḳfâ ne ise Hâḳḳ'a gizlü olamaz

575. Her şey'i oldır başıḳ vü her sözi oldır semî'

'Aynun ceratke ceryen ke-yenbü'

Ol ki emânet ḡayrı da mevdû'

Üsti mühürlü şey oldu maḫbû'

Şu çıķup aķmaķ neb' u nübû' hem

Mizâb oluķdır vü çeşme yenbû'

Şer' u şeri'at dîn yolına di

Şer'e muţâbık şey oldu meşrû'

Yurnâ' vü ĥinnâ demek ĥinâdır

Tamģa başılmış ĥayvân da medmû'

Seyl-i 'azîme düffâ' dinürmiş

580. Hem men' olunmuş dimek de medfû'

Maĥbûk u mecdûl ya'ni bükülmüş

Maķlû' sökülmüş hem öyle menzû'

Sen mün'aţıf di meyl idiciye

Hem men' idilmiş şey'e di memnû'

'Âlî ĥılınmış şeydir mu'allâ

Hem ĥaldırılmış olan da merfû'

Refs u rifâş hem urmaķ ayakla

Dindi 'Arab ŧavşanına yerbû'

Birke ĥavzdır ĥuvvetlü berikdir

585. Bâkûre tâze açlık da berkû'

Câmis u câmid cansız dimekdir

ŧonmuş cumûsdir ŧoplu da mecmû'

Bir şey virüp de boşanma ĥul'dir

Ol ki ĥoparılmış ola maĥlû'

Maķrûn yanaşmış maĥrûs dikilmiş

Hem de ekilmiş toĥma di mezrû'

'Aţţâr ĥuţusu reb'a vü reb' ev

Hem orta boylu dimek de merbû'

Girüye dönmek rac' u rucû'dır

590. Mektûb cevâbı hem oldu mercû'

Mer'î görülmüş meşmûm ĥoķulmuş

Hem de işidilmiş şey mesmû'

s.29 Eş-şar'u düşmek hem de düşürmek

Düşmüş şari'dir hem öyle maşrû'

Eş-şun'u yapmaķ hem de yaratmaķ

Ma'mûl ü maĥlûķ dimek de maşnû'

Ėâyet şecâ'atlı kimse eşca'

İşte bu yüzden maĥlûb da meşcû'

Şerlü de füz'a ĥorķunç da fâzû'

595. Ėorķulmuş olan şey'e di mefzû'

Yılan vü 'aķreb şoķmaķ les'dir

Şoķulmuş olan bi-ĥâre melsû'

El-kaṭ'u kesmek bir pâre kıt'a
Hem de kesilmiş şey oldu maḳtû'

El-ḳar' ḳabaḳ hem bir olsa ḳar'a
Hem döl alacaḳ aygır da maḳrû'

Dir ki ḳadr-dân-ı 'âlim olanın
Olur ayağı başlarda mevzû

Ḳıṭ'atûn ğayniyyetûn nazẓamtühâ lî bi'l-bilâġ
(Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn)

Nazm u tanzîm dizmedir hem sa'y u ğayretür bilâġ,
600. Bil erişdirmek demek hem de kifâyetür belâġ

Başa ḳaḳmaḳ oldu taḳrî' urması ḳarbu'r-re'si
Baş yarmaḳ şelġ u şedġ u baş yanılmaḳ inşidâġ

Hâm deriyi pâk etmekür dibâġa hem debġ
Pâk tâhirdir deri pâk olmaġa di indibâġ

Añsızın girmek dumûḳ vü demġ baş yarmaḳ dimek
Edmiġa cem' müfredi beyn ma'nasındadır dimâġ

'Örf 'âdet 'arf ḳoḳu hem 'ar'ara taġ başıdır
Ḳurma ağacı yemiş virmek dimekdir inzilâġ

Oldı omzi insânîñ menkıb ruşġ daġı bilek
605. Di 'ayâliñ rızḳını tevsi'e hem de irtisâġ

Di ayaḳdan paçasın çemremeġe⁹² teşmîr-i sâḳ
Hem şıvıḳ⁹³ çamurluġa uğramaġa di irtidâġ

Hall sirke dıbs pekmez zâd azıḳ ḳatıḳ idâm
Bir şey'i ḳatıḳ idinmek daġı olmuş iştibâġ

Şâ'ig u şayyâġ u şavvâġ di ḳuyumcı adına
Altun u yâḥud gümüşüñ hoş düġümi inziyâġ

Ḳay'u istifrâġ ḳuşmaḳ hem boşalmaḳdır ferâġ
Boşanıcı fâriġ u hem şu dökünmek iftirâġ

Bil yakınlaşmaḳ teḳârüb ḳarşulaşmaḳ dimeġe
610. Di teḳâbüñ hem olarġa ṫurmaġa di imtisâġ

Her nev' ḥayvân yemi oldu 'alef cem'i 'ilâf
Mażġ ağızla çinemekür çiniyecek şey mażâġ

Ḳahḳaha pek gülmedir hem de tebessüm az gülüş
Öyle gizlü gizlü gülmeklik de olmuş ittidadġ

Ḳurbaġa dıfda' silahfât oldu hem ḳaplubaġa
Bir ḳurı şey yumşamaḳlıḳ ma'nisine inhidâġ

s.30 Gün-be-gün artsun kemâliñ-ile taḥşil-i 'ulûm
Âteş-i reşkle urulsun ḳalb-i ḥâsîd üzre dâġ

⁹²Çemremek: Kıvrıp sıvamak.

⁹³Sıvık: Çamur, balçık.

Kıt'atın kad veredetnâ bi-tarîki'l-ithâf

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Armağan tühfe daği virme hediye ithâf

615. Sevfe sevfe diyü çok va'd idene di sevvâf

Öksürük sürfe yemek serf ü serâfil şalvar

Daği hâdden tışaru şarf seref hem isrâf

Kişiniñ ardına kalmış iyü zât oldı hâlef

Half kötüm kimse ki kalmış daği ters iş de hlâlâf

Keff ü hem kefkeme men' itme küfüv de denkdir

Kişiyeye anca yeten rızka dinür hem de kefâf

İttikâ' oldı tayanmak daği tahkîm itkân

Ve helâk olma telef hem telef itmek itlâf

Mîve-i mûza dinür 'af'af ü pâk kimse 'aff

620. 'Aff ü 'iffet di hârâmdan hâzere hem de 'afâf

Kötü huyluya di şefşef anık olmak da şüfûf

Şeffif incinme şoğukdan daği parlağ şeffâf

Cüf cemâ'at kırınmak ceff ü cüfûf hem de cefâf

Çekmeden⁹⁴ bir şey'i almak da cüzâfe vü cüzâf

Mürtedif ile ridf hem de redif digeriniñ

Ardına binen ü bindirmege dirler irdâf

Half yemîn hılf 'ahid va'dine tırnak da vefâ

Öyle çok çok yemîn iden kişiyeye di hâlâlâf

'Avf şenlik daği terk itme 'afv hem de dinür

625. 'Avf ü âzâd olana gayr-ı kıyâs üzre ma'âf

Bir şey'in içini oymakla boş itmek tecvîf

Her şey'in içine cevfi di daği cem'i evvâf

Hem de ishâle cühâf di vü kırın şavtı hacîf

Daği eksik vü gidermek dimedir hem içhâf

Enef ü hem enefe 'âr ile gayret dimedir

Burunuñ adına enf di daği cem'i ânâf

Bir şey'in yarısına dindi naşif hem de nişf

Dindi naşfân yarıya dek tırana 'adl inşâf

Daği bir şey'i beyân oldı vaşf hem de şıfa

630. Ol şey'in şâmı şıfat vaşf idicidir vaşşâf

Di konuşmağığa ülfet konuşıcı âlif

İlf hemdem vü alırdırmağa dirler ilâf

Râhile ardına geçdükte 'ayarı bilinür

Ehl-i tahkîk kime dirler kim olur ol leffâf

Kıt'atın kad kûbilet 'inde lebîbin ve şerîf

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

⁹⁴ Çekmek: Tartmak.

Ƙadri vü mertebesî ‘âli olan kimse şerîf
Pâklige dindi nezâfet pâk olan şey de nazîf

Ay tütulmağda hüsûf vü yire batmağ da hasf
Pek za‘îf hâsîf ü taşdan oyulan kıuyı hasîf

İltifâf ya‘nî bürünmek vü ba‘î’ söz de lefef
635. Muhtelif kavm gelüp bir yire toplansa lefif

Ve lehef hem de telehhûf taşalanmağ dimedir
Sâde nahle kabuğından yapılan ip daği lif

Keş kaba lihvelü adam vü kalınlık gılzat
Taş u toprağ ufağı keşkeş ü kalın da keşif

Kezkeza kırba tolu olma dimek kezme men‘
Ke‘ke‘a habs dimek her yanı tutsağ da kefif

Uzağ olmağlığa suhğ di çürük ‘ağla di sühuf
Ra‘y u tedbiri bozuğ ‘ağlı çürük kimse sehîf

Şaşmağ dindi hüvâ‘ hem daği kırku havfdır
640. Kırkucı hâ‘îf ü kırkutmağ dirlir tahvîf

Sâkin olmağlığa di haft u hufüt öyle yine
Yeynilik hiffet ü hem yeyni de etmek tahfif

‘Âşıkñ gönlüni ‘aşğ kaplamadır isticâf
Muhtarib olma yürek oynamadır vecf ü vecîf

Taşaya dindi esef hem de isâfe öyle
Oldı ırğâd daği ğam-nâk olan kimse esîf

Di senâm örgüce⁹⁵ hem nevf daği cem‘i envâf
Yuğarı ağma inâfe daği ‘âli de münîf

Pâklanmak da tenazzuf vü nezâfet pâklık
645. Pâk itmeklige tanzîf di daği pâk nazîf

Parlayan nesne de berrâğ vü laşîf luğf ihsân
Ğâyet ince daği ihsân edici oldı lağif

Ve ayak yaykayacak taş neşefe cem‘i nüşef
Yaşı çekme de neşfdır vü kırutmağ tenşif

Nüzfe az şey dimedir hem de yağın kıuyı nezûf
Kanı çok ağmağ-ıla pekçe za‘îf kimse nezîf

Di za‘îf itmege iz‘âf daği kat kat ez‘âf
Biri bir kat daha arturmağ dirlir taz‘îf

Hayr içün mâlım da bir cihete haşr itme vağf
650. Alıkoyp kişiyi tütmağ ayağda tevğif

Ülfet itdürmege te‘lif dir ‘Arablir lâkin
Bil kitâb yapmağ te‘lif dinilür hem taşñif

Vağt müddet dime nahb ü eñ iyü nuğbe dimek
Hem neğâfet de za‘îflik vü za‘îf kimse nahîf

⁹⁵ Örgüç: Deve hörgücü.

Hafaza'llâhu telehhüf vü lehef ğam dimedir

Daĥi ğam-nâk ile nâ-çâr olana dindi lehi

Ehl-i inşâf suhen-i kâmilî eyler taĥsîn

Ne kadar itse de ĥassâd-ile cehhâl tezyîf

Kıt'atün kad ceme'at ba'za lügâtin bi'l-ĥaĥķi

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

İsm-i Mevlâ daĥi her gerçek ü şâbitdir ĥaĥ

655. Pek münâsib vü gerekli olana di elyâĥ

Ni'metiñ çokluĥına dindi sebĥ hem de sübüĥ

Sebĥ geçmek daha aĥdem geçene di esbaĥ

Bite ĥumke daĥi ĥamle di vü cem'i ĥummel

'Aĥl eksikligi ĥumĥdır ĥatı şaşķın aĥmak

Çünki sivrisineĥiñ bir ĥaç adı var birine

Di ba'ûza daĥi baĥķa vü anuñ cem'ine baĥ

s.32 Gözyaşu oldu zerîf aĥması zerf tiz züvâf

Ĥatmaĥa dindi zevâĥ hem daĥi öyle dime zevĥ

Şem gibi koĥmaĥa sevf di vü fenâ bulma süvâf

660. Ve ra'iyyet adı sülķa daĥi sürmek dime sevf

Şevf zînet daĥi şevh çirkin ü göz dikme şevh

Göñliniñ bir şey'e çok çok meyelânına di şevĥ

Şehvetiñ çokluĥına dindi şibâķa vü şebaĥ

Fetĥ yarmaĥ daĥi hem ĥâyesi yanık da fetak

Fi'l-aşıl gerçi ĥurûbuñ 'aķabı ĥumretidir

Anca meşhûri şabâĥ aĥlıĥına dindi şafaĥ

Ĥıbķ uygun biri bir üstüne şeyler de ĥıbâĥ

Kiremidiñ büyüĥi ĥıbıķ u örtü de ĥabaĥ

Etlü şeftâlûye fulliķ di 'acib şey'e felîķ

665. Yarma felĥ zaĥmet filĥ hem de şubĥ adı felak

Yaradıcıya dinür Bâri' ü Fâtır Ĥallâķ

Yaradır yaĥlıķu hem de o yarattı di ĥalaĥ

Pek beyâz oldu yaĥūķa uyanıķlıķ yaķaza

Yalķa aĥ dişi keçi her şey'iñ aķı da yalaĥ

Âb-ı seyl taş getüre belĥ daĥi sür'at de bülûķ

Aĥ ĥara ya'ni alaca dimedir lafz-ı belak

Hem çükündür⁹⁶ adı silĥdir ĥatı söz dime de selĥ

Daĥi yüksek vü de düz yir adına dindi selaĥ

Melĥ temelluĥ vü mülâyimlik ü yumşaklıĥa di

670. Luĥf u iĥsân vü meveddet diyecek yerde melak

Rıķ kulluĥ vü raķiķ ince vü ĥul râķ yengeç

Üzerine yazılan yufķa deriniñ adı raĥ

⁹⁶Çükündür: Pazı.

Kükremek züfre vü kuş yavrısını besleme zağ

Zık tulum yeyniniñ adı da hafif ü zağrak

Ehl-i nârîñ kanı gassâk karañu olma gusûk

Pek karañluğ gice gâsık giceniñ başı gasağ

Oldı buzzâk sümüklü böcek ü toğma buzûğ

Tükrüğe rîk vü buzâğ di vü tükürmek dañi bezğ

Ğudve gün toğmağ-ıla vaqt-i şabâhıñ arası

675. Kuşğuna dindi ğudâk vü dañi çok nesne ğadağ

Ŧakma engüştiñe engüşter-i cehli oğlum

Ħâtem-i fazl u kemâlî çalışup Ŧak muŦlak

Kıt'atın kad nuzimet şümme bedet bi'l-iñkâk

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Vâcib itmek dañi Ħaşma ğalebedir iñkâk

Bir kederden birini Ħıfz ü teraĦĦum işfâk

Zülfün adına şudğ di dañi cem'i aşdâğ

Ħalk u taĦlîk gibi ya'nî tıraş itmek tiĦlâk

Ŧalk toğurmak vec'idir dañi tılk şey' helâl

Ŧalâk at şıçramasıdır şalıvirmek iŦlâk

Di Ŧalâkât yüzi açık sözi efşahlüğe sen

680. Dañi çok çok karı boşar kişiye di miŦlâk

Şuyı almak el ile ğarf büyük ölçek de ğarâf

Şuya batmañlığa ğarğ di vü batırmak iğrâk

s.33 Tuzlu şuya di zu'âk hem kötü Ħuyulu zu'küğ

Za'ğ çağırmağ dañi Ħorkmağ vü iĦâfe iz'âk

'Ağk yarmağ dañi 'âşîlik u hem cem'i 'uğkğ

Hem 'azâba di 'iğâb 'âşî olan kimseye 'âk

Nağış itmek dime berkaş peçe adı burğu'

Yıldrayıcı berîk hem ğazab itmek ibrâk

Bağ' vüs'at ki ğeñişlik vü ğeñişdir bâğı'

685. Dañi çok bilici oldı bağâğa vü buğâk

Yenilen her yeşil ot bağl u şatandır bağkâl

'Avratñ keşret-i evlâdına dirler ibğâk

Ħabiğ u fesv şadâsızca oşurmak dimerdir

Anca muŦlak naşıl olursa oşurmak da Ħubâk

Ŧoy kuşu oldı Ħubârâ alaca bez Ħibera

Ħuble ğerdânlığa dirler vü iŦâ'at iĦbâk

Bağçeye dindi Ħadîka dañi kesmek dime Ħadğ

Ħadağa göz bebegidir vü iĦâta iĦdâk

Bir zamân açık-imiş ehl-i 'ulûma Ħapular

690. Dinmez-imiş girü git Ħoca ki var şimdi yaşağ

Kıt'atün imtele'et min lügatin bi'l-idsâk
(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Topludur imlâ' dime topladımağa dirler idsâk
Kap içinden şuyı birden dökivirmek idfâk

Yetişen şey' lahağdır vü yetişmek de lahâk
Ve yetiştirme dimek hem de yetişmek ilhâk

Çünkü ba'zen müte'addi ile lâzım bir olur
İşte ilhâk o kabilden yetişen tiz milhâk

Dinilür mevt ü meniyye ölümek adına hem
Mâte öldi ölümek bir adına dindi halâk

Hâkqadır yevm-i kıyâmet daği lâyıq da hağkık
695. Pekçe lâyıq da ahağk ortası dimek daği hâk

Egrilik ham' vü humû'dır daği kaçmak da humul
Zahl 'adâvet kişiyi ahmağ bulmak ihmâk

Eski nesne hâlak u hem yaradılmış hılka
Bil naşib oldi hâlâk vü boğaz agrısı hulâk

Kuzuya di hamel ü yüklüye hâmil hamele
Cem'idir hem göziñ iç çevresine di himlâk

Hâkq'a dönmüş de hanîfdır daği cem'i hünefâ'
Gazaba dindi hanağk hem de tarılmak ihnâk

Sârîk u lişş gibi hârib daği hırsız dimedir
700. Ve şoğuk yel adı harbak yürüyen çok hırbâk

Toplanılmış yemişin adına mahrûf dirler
Ve ağaçdan kılıca hem güzele di mihrâk

Hâfîkân maşrîk u mağrib vü tulunmak⁹⁷ da hufûk
Başını şalma uyuğklar iken olmuş ihfâk

Dühn-i verd gül yağına di vü tedehhen yağlan
Tîb-i sürre di göbek miskine bir nev'i hilâk

Çul koğarsa çapısından seni me'yûs olma
Çün çapu Hağk çapusıdır bize oldır rezzâk

s.34 Kıt'atün 'âliyetün kad hasedetha'l-eflâk
(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Felke ay degirmidir hem daği gökler eflâk
705. Mülk kudret vü taşarruf daği cem'i emlâk

Ve melik hem de melik hem daği mâlik üçü de
Pâdişâh vü mutaşarrıf dime cem'i müllâk

Resm yazmak vü eşerdir vü açarşu râsim
Eyledik biz seni irsâl dimedir erselnâk

Ne için gelmediñ âyâ lime lem te'ti dimek
İnne tağkîk saña geldi 'amucam 'ammî etâk

⁹⁷Tulunmak: Batmak, gurûb etmek, kaybolmak.

Kevşeriñ ma'nisidir hayr-ı keşir yâ ki havz

Hem biz innâ saña virdik dimedir a'taynâk

A'tını min keremin vir keremiñden baña sen

710. İñne Rabbi ki o Rabbim saña virdi âtâk

Sen unutma dime lâ tense maķâlî sözimi

Ne güzel ni'me o kim saña didik mâ ķulnâk

Dişler esnân vü sünündür vü ağızlar efvâh

Elsine oldı lisânlar vü faşihdir sehâk

Dindi mismâk diregine çadırın ipi tınâb

Şıra şıra ķurılan çadırın adı da şikâk

Nebe'a'l-mâ'u dimek ya'ni şu yerden çıķdı

Birbirine yakın olan ķapulardır işbâk

Ortaķ itmeklige teşrik di şerikdir ortaķ

715. Hâfaza'llâhu dinür şirk-i ģabîşe işrâk

Deģale's-şevkü tiken girdi ayağım ķademî

Ve tikenlenmesine dirler ağacın işvâk

İdģakû siz gülünüz ammâ ķalîlen azıcıķ

Ġülme lâ teđģak u güldirmege dirler idģâk

Ağla ibki vü keşiran çok u her bâr dâ'im

Ağlayıcıya di bâkî vü gülen çok dâģģâk

Furîza'l-ģazvu cihâd farz ķıldını ģâzî

Ma'reke cây-ı cihâddır vü cihâd itme 'irâk

Delk sürtmek daģi oğmaķ vü dülük gün batmaķ

720. O sebebden oģucıya dinilürmiş dellâk

Sefk ķan dökme dökülmiş de sefik ü mesfük

Mütekellim vü faşih kimseye dirler seffâk

Ķavl ü fi'lin ile ta'mir-i serây-ı gönül it

Kimseniñ itme şaķın sine-i süzânını çâk

Ķı'tatün ķad nazamûhâ ke-rutûbi'l-midmâk

(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

Vaķt-i inşâda binâ bir şırasıdır midmâk

Midmek oķlaģu dimekdir ģareket oldı ģiyâk

Gitmedir selk ü sülük ü gidicidir sâlik

Gidecek yol dime meslek vü gidermek islâk

Ey gözüm gel evime fe'ti bi-dârî 'aynî

725. İñne dârî ki evim saña maķâmıdır me'vâk

s.35 İriş edrik dimedir hem irişici müdrik

Müdrekin bih irişilmiş vü irişmek idrâk

Zenb gibi oldı ģunâh işm vü ģunâhkâr âşim

Di yalancıya eşüm hem de eşim ü effâk

Di ilâke vü elûke ki risâlet dimedir Elk gönderme haber elçilige istilâk	Çok yiyen bir deveye dirler 'Arablar ahnek Yemiyen şoîra dönüp olma ekül istihnâk
Bürke martı kuşudur pek kesici de bâzık Çökme tibrâk vü bürükdır vü çökertmek ibrâk	Lâ yufdu huve ol fâ'ide virmez dimedir Zikr olunmuş şey'i tekrâr-ı zikir istidrâk
Ût-ı cünne dime kalkan balığı yumrı be'ak 730. Bir nevi' bumı uzun balığın adı da birâk	Şaydı at irme dirâk ü yetişici müllük 740. Derk yetişmek daîhi bilmek bilicidir derrâk
Pek uzun aţvel ü pek de kışa aqşar dimedir Orta boylu vasaţu'l-kâme bodur da bikbâk	Qıldı Qur'an'da sitâyiş 'ulemâyı Yezdân Ne gam eylerse de zem anları qavm-i nâ-pâk
Mütemessik tütüncü vü çekici cerrâr Ve mufarîk ayırıcı vü bükici habbâk	Kıt'atün kad nebe'at neb'ate mâ'in ma'rûk (Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)
Ahrakatnî beni yaqdı vü baqışlar nazarât Maşa milkât vü diger âlet-i âteş mihrâk	Qoldırıcı vü içicileri çok şu ma'rûk Eridilmiş vü süzilmiş gümüş altun mesbûk
Qarın u bögre haşâ di çalı çırpı huşve Haşv zâ'id seni mümtâz tatarım ben hâşâk	'Amele işleyiciler vü ecîr hîdmet-kâr Câriye vü köle memlûke dimek hem memlûk
Vird soğuk şu şulamaq terviye varmaq da vürüd 735. Dindi ta'lif tavar yemlemege hem ihsâk	Tesviye bir işi yapmaq vü düzeltmek dimedir Di müsevâ düz idilmiş yere hem de medkûk
Muţma'in kılmağa te'mîn dinilür hem teskîn Halecân virmege tahlic dinilür hem ihkâk	Feyz-i haqqıla az olan artmağa dirler bereket 745. Bereketlü vü uğurlu da mübârek mebrûk
Muhtenik ile hanik re'yi şavâb kimse dimek Toqumaq ma'nisine nesc gibi havk ü hiyâk	Var yok üzere tereddüd dime şek cem'i şükûk Gayr-ı meczûm olan şey'e dinür-imiş meşkûk

Göñülün muştarib olmaqlığına dindi k̄alaq	Qıt'atun mürîşetü'l-k̄albi h̄ubûran ke-zabûk
Uyuza dindi cereb hem de kaşnımış maħkûk	(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)
Er vü 'avrat t̄ul olurlar ise şeyyib dinilür	Tâze otlar ki biter vaqt-i bahârda o zabûk
Hem de şeyyib biraq elden vü tutulmuş memsûk	Daħi sür'atle yürümek vü segirtmekde dümûk
s.36 K̄aplayan şey'e muħîṭ di vü dikilmiş de maħîṭ	Bir şey'in pis daħi çirklülüğine dindi sehek
Derzilik itme h̄ıyâta vü t̄okunmuş maħbûk	Dâbbe az az yürüyüp gitme sühûke vü sühûk
Heml ü hemlân ü h̄ümül gözden aqan yaş dimedir	Zı'zı'î her şey'in aşlı vü za'iflik za'le
750. Hemk iqdâm daħi iqdâm olunmuş mehmûk	Ve za'ûde zükâm olmaq zükâm olmuş maz'ül
Şerlü k̄arıya şerire di şerîr şerlü herîf	'Aq̄b âħîr 'aķib ökçe 'aķabe oldu yoķuş
Rosbıdır zâniye şermuṭa fenâsi da helûk	760. Dügüm 'uq̄de daħi t̄avşancıl 'uq̄ab hem de sühûk
Saħk dögmek daħi seh̄hâka sevice kaħbe	Saħl urmaq̄ vü küçük t̄avşanıñ adı seh̄ale
Döğici sâhiq̄ u hem daħi döğilmiş mehkûk	K̄aralık sevde sevâd pek de siyâh şey saħkûk
Haq̄q'a 'işyâna dinür fıs̄q u füsûq̄ hem de fücür	Di zu'âq̄ t̄uzlu şuya hem de zu'âf oldu seri'
Fâ'ili fâsiq̄ u fâcir vü eşeddi de helûk	Kötü kimse daħi etlü deveye di zu'lûk
Va'q̄ u va'ka kötü şaħş va'ke dimek cây-ı kıtâl	Ĥareket reh̄z ü cimâ' reh̄s ü ekül kimse reh̄s
Daħi Ĥummâ gibi va'k şıtma vü maħmûm mev'ûk	Şuç rehaq̄ pek de ufaķlanmış olandır serh̄uk
Eşek ańırma nehaq̄ şavtı nehîq̄ hem de nühaq̄	Demk sür'at vü belâ dâmik ü tiz kimse demûk
755. Ve bahâdır kişiyeye dindi nehik̄ daħi nehûk	Boran u dîpi demaķdır vü t̄opan ⁹⁸ t̄aş dümlük
Gelmeden leyl-i memât şem'-i 'ibâdet yandır	Biz'a et parçasıdır baźbaza az şu dimedir
Çünki bu şems-i Ĥayâtıñ ider elbette dülûk	765. Baź' kesmek daħi kesgin kılıca dindi baźûk

⁹⁸Topan: Yusuvarlak olan şey.

Etlü baldır derem ü öyle kararır dermâ' Desti destec daği kâliçeniñ adı dürmük	Mell küsmek vü tarılmağ hem de rüsvâyılığ melâm Zamm u fetħayla fütür oldı mülâl ü hem melâl
Güzel iş yapma temehhük daği isrâ' da mehek Ve kelâmda ğalaçı çok kişiye di memhük	Bell ıslatmağ vü yaşlığ belle hem bâl kalb dimek 775. Süd şu gibi her boğazı ıslayan şeydir bilâl
Fenk dimek 'acb ü 'inâddır daği kırsâğ ⁹⁹ da fenek Fenk tena'um daği bir yerde kararır itme fünük	Fetħ u kesr-ile dilâle hem dilûle kulağuzluğ itmedir Nâz u şive ħüsn-i hey'et dimedir dell ü dilâl
Dimedir fekke ħamâkat vü fekâk oldı ħalâş Fek' kendüyi şaşırmağ ayırılımsı mefkük	Ķil ü ħâl söz söylemek kavlı ü eķâvil cem'idir Sözleri çok söyleyen kavvâl yine sözdür maķâl
Mâlikü'l-mülki olan Ħazret-i Allâh'a tayan 770. Çünkü muhtâcdır aña cümle selâtin ü mülük	Köşk micdel hem mücellel yağmurı şâmil bulut Ħikmeti şâmil mecelledir daği kuvvet mecâl
s.37 Kıt'atün lâmiyyetün kad istebânet ke'l-hilâl (Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)	Di biber adına fülful vü felâfil cem'idir Top idilmiş kıll felil ü hem felile fa'l fâl
Cevz-i bevâ adı hâldir hem yeñi ay da hilâl 'Azb tatlu şu dimekdir öyledir hem de zülâl	Di dâlâletdir telâle hem boğaz adı telil 780. Tel yer üstine yatırmağ hem depe cem'i tilâl
Ħileye dindi maĥâle maĥl kıtlık dimedir Çok girilen yer de mimhâl hem 'azâb u keyd miĥâl	Ķul şusuzluğ hem buķağ u cem'i de aĝlâl gelür Hem daği ħıķd ü ħased olmuş ĝalil cem'i ĝilâl
Şâdıķu'l-ķavl sözi gerçek hem daği şâbit turan Yarına yâ bir ĝüne atmağ dimekdir imtiţâl	Di çınar ağacı dülbe cem'i de oldı düleb Delv-veş ķoğa deledir hem temiz 'avrat da dâl
	Fetħ u teşdid ile girmek ħall ü hem de kesrile Ħil ħelâl vü girici ħâll ü girecek yer maĥâl

⁹⁹Lügatta "fenek" maddesi için "karsak" karşılığı verilmektedir. Karsak, derisinden kürk elde edilen bir çeşit hayvandır.

Heyf şıcağ yel heykâl ü heykâm daği deryâ sesi	s.38 Daği mevtiñ bir adı hebl ü hibl yaşlu kıoca
Şekl-i şüret heykel ü kırkmağ dimekdir ihtiyâl	Bir putuñ adı hübeldir kezib itmek ihtibâl
Hemğ yumşaq yağdıran buluğ da hâmi‘ mevt hemî‘	Kelkel ü kelkâl göğüsdir kel ağırlıq ot kelâ’
785. Gözyaş aqmağ dimek heml ü hümûl ü inhimâl	Hağq’a teslîm ü tevekkül eylemekdir ittikâl
Hülb qalıñ kııl hem soğuğ yağmurlu yel hellâbdir	Half şâdıqdır taħille hem de istiñnâ idüp
Hem de yağmur şiddetiyle yağmasıdır inhilâl	795. İnşâ’allâh ef’alu va’llâhi dimek ittiñâl
‘İlm-ile ‘âmil olurlar ‘âqılân ü kâmilân	Nevl ü tenvidir ‘ağâ itmek vü nevfeldir deniz
Ol sebebden oldılar dâreynde memdûhu’l-hışâl	Toğrıya hem daği ihsân ü ‘ağâya di nevâl
Kıt’atın kıad ezharûhâ ehluhâ ke’l-istilâl	Eski mesde dindi menqal hem ufağ taşlar naqal
<i>(Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün)</i>	Nuql sarhoşlar mezesi göçmek olmış intikâl
Bil kıınından bir kıılıcı itmek iħrâc istilâl	Tefl ü tebzîkdır tükürmek hem beden kırkmağ tefel
Bî-tefekkür bir sözi hem söylemekdir irticâl	Fâriğ olmağ intifâl ü istemek de intifâl
Bülbül-i gûyâ-yı dil-sûzuñ adıdır ‘andelib	Oğ atışmağdır tenâzul nazl oğ atmağ daği
Kim şadâ-yı cân-fezâsı zıkr ü şükr-i bî-zevâl	Bil nizâl olmış ‘alâmet hem çıkarmağ intizâl
Di örümcek ağı beytü’l-‘ankebûtdır hem helel	Di nedâve hem de nedve meşveret hem yaşlığa
790. Ay ağılı hâle diğ yüz parlamadıdır ihtilâl	800. Nedl kir ya’nî vesaħdir ishâl olmağ indiyâl
Heşş yumşaq şâdıq olmış heşâşe hesab şeref	İnteħaltü’ş-şey’e şey’in efđalin aldım dimek
İzni yokken gayrıñ atını binmek ihtişâl	Her şey’in a’lâsını seçmek dimek çün intihâl
Hecl atmağ hem de düz yer vü kıadeğ adı hecem	Nuħl ihsân niħle millet hem za’fflıkdir nüħül
Soñradan bir şey’i peydâ eylemekdir ihticâl	Mâl-ı gayrı kendüye nisbet dimekdir intihâl

Necel atmak hem çıkarmak gözi büyüklük necel

Bir şey'in pek zâhire çıkmağı da inticâl

Nebî ok yapmak vü okdır cem'i enbâl ü nibâl

Hem büyük şeydir nebîl ü hâzır olmak intibâl

İstinâd itme cihânda mâ-sivâ-yı zâ'ile

805. Çünkü Hâk'dan gayrı yokdır bu cihânda len-yezâl

Kad etetnâ kıt'atün min-mesleki'n-naẓmi'l-cemil

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Bil güzel 'avrat cemîle hem güzel erkek cemil

Ulu 'avratdır celîle ulu erkekdir celil

Bir yığın hurma da cizle hem kalın odun cezel

Di cezâlet çoğluğa çok hem büyük olmuş cezil

Buğdayın başına sünbül dinilir hem de sebel

Yolcu ile gezkere¹⁰⁰ sâbil dağı yoldır sebîl

'Abî bükmek hem büyük şey hem kalın cem'i 'ibâl

Tag güli olmuş 'abâl vü hem ağır şeydir 'abil

Artığa dindi 'ulâle hem kene 'all ü kûrad

810. İ'tilâl 'illetli olmağıdır marîz olmuş 'alil

Kısa gömlektir gîlâle vü hıyânetdir gülül

Ğalle buğdây hem harâretle şusuzluğıdır gâilil

Fel kılıç üzre gedik cem'i fülüldür hem filâl

Feylesof 'âkil hâkimdir dâbbe-i meşhûre fil

Meyl egilmek meykele hem sofrâ taqımı dimek

Sürme çekmek altı yâ dört biñ adım oldu mîl

Te'hîr itmekdir külâ'e vü kilâ'e şaklamak

Ve ağırlık oldu kel vü hem ağır nesne kelil

'Adl 'adâlet her iki şey'i beraber tutmadır

815. 'İdl denk şapmak 'udül hem bir şey'in mişli 'adil

s.39 Keyl ölçmek hem de çağmak âteşi çıkmak dimek

Sâkine dindi mekîn ü hem de ölçülmüş mekil

Fetl bükmek hem de yüz döndürme ma'nâsnadır

Bezr-i hurma yarığında gördiğün iplik fetil

Hıvîl belâdır havl yıldır oldu ahvel de şaşî

İntikâle di hıval hem de zevâl bulmak havil

Di cemâ'atdır ebâle vü ebâbil cem'idir

İmtinâ' itmek ebeldir hem 'aşâ adı ebil

Pek büyük kimse ecell ü boyun ağrısı da icl

820. Âcil olmuş va'delü mühletlü şey hem de ecil

Yol vü dizmek oldu üslûb ü esâlib cem'idir

Esfel alçağ hem uzun şey-ile toğrıdır esil

¹⁰⁰ Gezkere: Yapı işlerinde kullanılan bir tür sedye.

Oldı şayqallu kılmıç ıslıt ü ıslâ' yaqmadır

Ahşam-ile hem ikindi arası olmuş aşıl

Her yinen şey'e vü yâhud meyveye dindi ükül

Ükle loqma çok yiyen ekle eküldir hem ekil

Her ki şer'u'llâhı taħkîr eyler-ise dünyede

Dü-cihânda Haq te'âlâ eyler anı da zelil

Kıt'atün ezhartü min-tahti'n-niķâbi ke'l-betfl

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Ol kişi kim ğâyetü'l-ĝâye 'azizdir ol becül

825. Ve cibilli nâkis olan kimseye dirler baħil

Betl ü betk kaç' eylemekdir betle maqţû'dır dimek

Dünyâdan vü kıocadan geçmiş betüldir hem betil

İll 'ahddir hem qarâbet ell şâfi olmadır

Âl etbâ' oldı hem de inlemek olmuş elil

Bâdile meşy-i serî'dir hem 'ivaż olmuş bedel

'Âbid ü zâhid ü şâlih kimseye dindi bedil

Tügrüge dindi busâķ u hem uzunluķdır büsûķ

Ve bahâdırılıķ besâle pek kıbîh yüzlü besil

Bâliye ya'nî çürümüş bely maħy olmaķ dimek

830. Hem de yağmurlu soĝuķ bir rûzigâra di belil

Ĥaml-âsâ şıķl yükdir hem aĝırlıķdır şıķal

Ve aĝır şeyler şıķâl ü bir aĝır şey de şaķil

Bil kıyun sürisi şelle vü cemâ'at şülledir

Hem helâk olmaķ şeledir şu çağıldısı şelil

Di şemil sekrân gibi sarĝzş u sarĝzşluķ şemel

Ve meded itmek şimâldir ekşi süt adı şemil

Yaradılmaķ oldu ĥilķat hem cibill ü hem cübül

Hem taĥbî'atdir cibille vü cemâ'atdir cebil

Di kıbiledir cedile vü ĥuşümetdir cedel

835. Cedl bükmek hem deve boynundaki ipdir cedil

Büsr-âsâ ĥaşle ĥurma kıoruĝı cem'i ĥuşal

Ĥaşal otdır hem daĥi kıuş kıursaĝı olmuş ĥaşil

Çok cüfâl vü ŧolu ĥâfil ĝuşşalanmaķdır ĥafel

Yalın ayaķlar ĥufât cem'-i keşir oldı ĥafil

Ve ekin çok olma iĥķâl vü güzel tarla ĥaķil

Çık yuķaru dime ış'ad hem de yüksek yer ĥaķil

s.40 Zevc kıoca zevce kıarısı dinme meşhûr hem daĥi

'Avratı olmuş ĥalile kıocası olmuş ĥalil

Kayışı seyfin ĥimâle vü ĥamâyil cem'idir

840. Maħmûl-âsâ yüklenilmiş hem kefil olmuş ĥamîl

Hass şoysuz has'ı redd etmek daği dür eylemek Hem za'iflikdir hasıl alçaq rezil olan hasıl	Mesğaye açlığa dirler vü mesâğ oldı cevâz 850. Kıymet artırma sivâmdir şatlık itme süvâm
Dostluğa dinmiş hulûle hem de hille öyledir Dost qarı olmuş halîle dost kişi olmuş halil	Lehm yutmaq daği çok 'askere de dindi lühâm Hâk kuluñ kalbine bir hayrı getirmek ilhâm
Turnayan va'dine mihlâf puşt muhannes dimedir Her yüzi beñlü olan kimse mağûldir hem mağil	Şıgınacaq yer ucüm râhat etmek icmâm Aceme oldı qamışlıq daği cem'i âcâm
Zâhiren yâ bâtinen bir müşkilin olsa di kim Yâ Rasûla'llâhi edrik şâfi'an inni dağil	Leyş arslan vü şibil yavrısı cem'i eşbâl İ'vicâc hem de hacen egrilik ihlâk içhâm
Kıt'atün verdetühâ kad zaharat min-ekmâm (Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)	Behremân za'ferân adı vü qaşirdir behrem Mülk-i Fâris'de daği bir melik adı Behrâm
Çiçeğin tomrucuğı küm daği cem'i ekmâm 845. Çiçeği yâ ki diger miski qoqutmaq işmâm	'Az gibi bezm ısırmak büzevân şıçramadır 855. Ve bezim boncuğun ipligi vü dizmek ibzâm
Tomalan kem'e vü kümter kışa boylı dimedir Ekeme yüce vü yüksek daği cem'i âkâm	Quds pâklik daği pâklik ile tavşif taqdis Her şey'in aşlı erüme vü 'alâmet ârâm
Laqm yutmaq yoluñ ortası laqam luqma yudum Biriniñ ağzına bir loqma qomaqdır ilqâm	Ravh râhat dime râhatlık virmek tervih Elem ağrı daği ağrıtmaga dirler ilâm
Dindi sünnetsize aqlif ile erğaf erğal Kişiniñ burnını sürtmek yere rağm u irğâm	Daği artırmağa tezyid ile inmâ dinilür Di uyutmağa inâme heme insân enâm
Sem zehirdir şıcaq u semlü esen yel de semûm Şusamiñ adına sirmsim di ölüm adına sâm	Qutn-veş panbuğa birs di daği bersim yonca Zât-ı cenb 'illetine hem dinilürmiş birsâm

Bil beşâset de besâme vü güleryüzlü besîm
860. Anca çok çok mütebessim olana di bessâm

Geyiğîñ yavrısı behme vü behîme hayevân
Sözden ‘âciz olan ebhem dağî ‘aciz istibhâm

s.41 Zâb‘ sırtlan dağî yavrısına behdel dinilür
Ebhel ardıç yemişidir eli kesmek iczâm

Di belürsiz şey’e mübhem dağî pek kâra behim
Muğlak olmak dağî baş parmağîñ adı ibhâm

Şol zamân nuşret-i Mevlâ yetişür bizlere kim
Cümle ahkâmda ola dest-i şerî‘atde zimâm

Kıt‘atün irteşehat min-reşahâti‘l-min‘âm
(Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Mün‘im in‘âm idicidir dağî öyle min‘âm
865. Alaca düşme üzümün koruğına îşâm

Diziniñ üstine çökmek de cüşüv dağî cüşiy
Ve ağırluk ki düşer uyhuda ol cüşm ü cüşâm

Hem edâ vâcib olan ğurm u ğarâme bilesin
Borçluya dindi ğarîm ‘aşk u helâk adı ğarâm

Bil ħariş olma tehellü‘ vü helü‘ pekçe ħariş
Vaħz¹⁰¹ dürtmek kişiyi töhmete koymak ithâm

Gel beri dime helumme vü helummû geliñüz
Dağî zevklenme tehekküm vü çağırmağ ihlâm

Mi‘devî şey’e di hâzüm dağî kesmeklige hażm
870. Ol devâ kim yenilür hażma medârdır heżzâm

Şâdlık oldu heşâşe dağî kesretme heşm
Kırn ot adı heşimdir vü şahîlik de hişâm

Hezm şıkmağ bozılan ‘askere mehżüm dinilür
Âteşi taħrîk ider kösgüye dirler miħzâm

Hindüvânî kılıca di vü henîn ağlamadır
Dinür endâm diyecek yerde ‘Arabca hendâm

Ekşi süt oldu hecîme vü kadeħ oldu hecm
Añsızın gelme hücum öyle getürmek ihcâm

Bil ki mażnûnı aşsız olarak zan da vehm
875. Kişiyi vehme düşürmek vü işâret ihâm

Vażam et taħtası dimek vü deni kimse vażî‘
Dağî et taħtası üzre eti koymak îzâm

Hem de mâtem yemeği oldu vażîme vü dağî
Vaţş kazmak vü zulüm itmege di istîzâm

Feth-veş açma vaţşdır dağî kazmak da viţâş
Kıllı olmak kişiniñ kaşî vaţaf lapa vaţâm

kelime aslında “vaħzi” şeklinde lügattir.

¹⁰¹ Metinde hatalı olarak “vaħzi” şeklinde yazılan bu

İmtilâ tuhme dimek sût kabı adı da vatab Ve ta'âm çok yenilüp tölmağa di istihâm	Şuya talmak adı vesdir hem de dağ itmek vesim Hâl ü hey'etde vü şüretde güzel kimse vesim
Şıcağa dindi vecim ile vaḥim kafın kafâ 880. Ve havâsı kötü mer'ânın adına di veḥâm	Di sümüklü 'avrata zennâ' daḥi zân 'aybdır Her şey'in şoñi zinâbe olmuş zenim
Ṭoğmağa dindi tevellüd daḥi tev'em de ikiz 'Usr güçlük ikiz evlâdi toğurmak it'âm	Ḥary naş itmek ḥarîyy lâyıḳ dimek ḥârim faḳîr 890. Hizb cemâ'tat her şey'in çâr-çevresi olmuş ḥarim
Bildigünle eger 'âmil olur-iseñ her bâr Ögredir bilmedigün hep o Hudâ-yı 'allâm	Lâ-cerem lâ-büd günâh cürm ü cerime cirv enik Hem çekirdek ḥurmanıñ olmuş cerâm ü hem cerim
Ḳıṭ'atün mîmiyyetün uḥrâ bi-ta'limi'l-'alim (Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)	Bil ki alçaklık le'âme le'y şiddet dimedir Aşlı alçak pek fenâ gâyet baḥîl kimse le'im
s.42 'İlm bilmek çok bilici oldu 'allâm u 'alim Zıdd-ı ḥâdiş ibtidâsı olmayan şeydir ḳadim	İş 'amel hem cem'i a'mâl şâmil olmaḳdır 'umûm Evvelâ cem'i 'umum bil tâm olmaḳdır 'amim
Sâlim 'aybsız silm İslâm hem barışmak ya'ni şulḥ Bil emîn olmaḳ selâm vü pâk olan şey de selim	Ḳayınana dimedir ḥam' vü ḥamât ḥumme siyâh Her şey'in a'lâsı ḥamye pek şıcaḳ şudur ḥamim
Bâgıya kerrâm dinür hem iylik iḥsân da kerem 885. Luṭfi çok iḥsânı çok bir zât-ı 'ulyâdır kerim	Dört ayaklılar ne'am hem cem'i de en'âm gelür 895. Râḫat u ni'met de na'mâ' emn ü şıḫḫatdır na'im
Bil boğaz ma'nâsına ḥulḳum ḫalâḳim cem'idir Hem yavaşlık ḫilmdir daḥi yavaş kimse ḫalim	Yolciya dindi müsâfir yol sefer elçi sefir Hem de eglenmek iḳâmet yolcınñ zıddı muḳim
Emr ü nehy itmek ḥükümdir hem ḫakem ḫâkim dimek 'İlm ü ḫikmet-ile itḳân şâḫibi olmuş ḫakim	Bil ṭarâvetle sürür u zînete nüzhet dinür İnce vü yegni laṭif gâyet şaḳîl olmuş vaḥim

Di 'aziz kimse fahm tefhîm de ta'zîmdir	Gelmeden tâ bir şey'i girüye atmağdır def'
Hem ululuğdır fehâmet vü ulu şeydir fahm	Dâfi'ün def' idiciler def' iderler yedfe'ün
Pek kabîh şeydir zemîme hıfzı vâcib zimmedir	Qaldır irfa' konmuş olan şey'i qaldırmaq ref'
Burnı küçük kimse ezlef hem burun şuyı zemîm	Râfi'ün ref' idiciler ref' iderler yerfe'ün
Derd sirâyet itme 'advâ 'adv hem daği	Qağ' kesmek vaşl ulaşmaq hem ulaşdırmaq dimek
900. Yokluğa 'udm u 'adem di yok olan şeydir 'adîm	Qâti'ün qağ' idiciler qağ' iderler yağta'ün
Ehl-i 'ilme eyleme kibr ü ihânet çünki bağ	Oldı beyne'l-kâfi ve'n-nûn kâf u nûnuñ arası
En soñı Fir'avn'a netdi zât-ı Mûsâ-yı kelîm	910. Kün dimek ol kâne oldı hem olur dimek yekün
Kıf'atûn nûniyyetûn fe'l-hâfîzûn yeşkürûn	Qurb yakınlıq hem teqarrubdır yakınlaşmaq dimek
<i>(Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn)</i>	Yaqrubu olur yakın hem de olurlar yaqrubûn
Şâkirûn şükr idiciler şükr iderler yeşkürûn	Bu'd uzaklıqdır uzaklaşmaq tebâ'üd dimedir
Hâmîdûn hâmd idiciler hâmd iderler yahmedûn	Yeb'udu olur uzak hem de olurlar yeb'udûn
Bil ki tehcîddir uyutmaq hem teheccüd terk-i nevm	Zahmete bilye beliyye di belâyâ cem'idir
Zâkirûn zîkr idiciler zîkr iderler yeşkürûn	Şâbirûn şabr idiciler şabr iderler yaşbirûn
Şaqlamağ hem ezber itmek hıfz fe'hfaz ezber it	Ğazl egirmek 'azl ayırmaq lett qarmağ dimedir
Hâfîzûn hıfz idiciler hıfz iderler yahfezûn	'Âzilûn 'azl idiciler 'azl iderler ya'zilûn
Di qanâ'at râzî olmaq kısmete örtü qınâ'	Nuşb sürmek naşb dikmek hişşedir hażz u naşîb
905. Hem qanâ'at idici qânî' iderler yaqna'ün	915. Nâşîbûn naşb idiciler naşb iderler yenşîbûn
s.43 Nükre mechûl var dimek iqrâr u inkâr yok dimek	Oldı miktel zenbil adı meqs eglenmek dimek
Münkirûn inkâr iderler hem iderler yünkirûn	Mâkişûn meqs idiciler meqs iderler yemkişûn

Çekme vü kıparma nez' vü hem hıfşümetdir nızâ' Nâzi'ün nez' idiciler nez' iderler yenzi'ün	İnhînâ rek' ü rükû' ya'nî eğilmek dimedir Râki'ün egiliciler egilirler yerke'ün
Zıddı i'tâdır men' hem hâ'il olmak dimedir Mâni'ün men' idiciler men' iderler yemne'ün	Bil nesl sür'atle koşmak vü nüsâle kuş tüyi Nâsilün koşuculardır hem koşarlar yensilün
'Ubr çokdır 'abr geçmek hem o ma'nâda 'ubür 'Âbiründir geçiciler hem geçerler ya'burün	Laşş ırlık yalamak laşş ü kötü kimse laşşız Lâhisün yalayıcılar hem yalarlar yelhasün
Di 'umâle ücrete yapmak 'amel ahsen güzel 920. 'Âmilündür yapıcılar hem yaparlar ya'melün	s.44 Zemm medhiñ zıddı medh öğmek diyü geçmiş-idi Mâdiñün medh idiciler medh iderler yemdañün
Balça şapıdır fa'âl iş fi'l ü ef'âl cem'idir Fâ'ilün iş idiciler iş ederler yef'alün	Añlamakdır fehm ü cem'i oldı efhâm u fühüm 930. Fâhimün fehm idiciler fehm iderler yefhemün
Urmasına kavm-i füccârîñ saña hiç ğam yeme Kavm-i füccâr çün kilâbdır yelheşüne yelheşün	Depret urkuñ rekz depretmek vü kaçmak dimedir Râkiñün rekz idiciler rekz iderler yerkuñün
Kıt'atün emşâlühâ ehlü'l-'ulûmi yaşna'ün (Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)	Rükn cânib hem köşe vü meyldir rekn ü rükün Râkinün meyl idiciler meyl iderler yerkenün
Şâni'ün yapıcılardır hem yaparlar yaşna'ün Nâzirün bağıcılardır hem bakarlar yenzürün	Meşş silmekdir palâs mişş u mesîh enlü dimek Mâsiñün meşş idiciler meşş iderler yemseñün
Uzun uyğudur ruqâde uyumak raqde ruqûd Râkiñün uyuyıcılar hem uyurlar yerkuñün	Bil ayırmak oldı tefriğ hem kırâ'at okumak Kâri'ün okuyıcılar hem okurlar yekra'ün
Seçş yumşakdır secîha oldı miğdâr secde meyl 925. Sâciñün meyl idiciler meyl iderler yescüdü	Ketb yazmak toplamak dimek vü kütbedir dikişş 935. Kâtibün ketb idiciler ketb iderler yektübün

Ahız almak uhz efsun hem göz ağrısı uhz

Âhizûn ahz idiciler ahz iderler ye' huzûn

İvmedir sür'at sürû' bâğ çubuğu ser' u sürû'

Sâri'ündür iviciler hem iverler yesra'ûn

Cümle elfâz u luğâtın eşrefi kavî-i 'Arab

Bu kelâmın redd iderse halî ider murdâr maşûn

Kit'atün kad nazzamûhâ min-lügâtin zâtî şân

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Şe'v gâyet şeyn 'ayb hâl ü şeref dimek de şân

Cin peridir eñ büyük babalarının ismi cân

Mâl alup te'mîne mâl virme rehn cem'i rihân

940. Mâl-i merhûn mürtehin alan vü almak irtihân

Ağaca seynâ' dinür hem Tûr-ı Mûsâ vaşfidir

Bil ki pîrnâl çalısı bellûtdır hem sindiyân

'Avn yardım isti'âne yardımı itmek taleb

Kendüsinden yardım istenmiş olandır müste'ân

Muhsin iylik idicidir yardım idici mu'în

Orta yaşlıdır 'avân u yardım olunmuş mu'ân

Hidmete di mehn ü mehne hâdime mâhin dinür

Hor mehn iden mühîn hem horlanılmışdır mühân

Feth-ile hayındır helâk vü kesr-ile hîndir vaqt

945. Hem yakın oldu dimek hâne vü vaqfında di hân

Bândır ismi şorğun ağacının ammâ hem dinür

Zâhir oldu ma'nisine hâlet-i vaqfında bân

Bil ki bınşır eñ küçük parmak vü hınşır yandaki

Orta parmak adı vüştâ hem bir adı da benân

Zikri geçdi sâbıkan ibhâm baş parmak diyü

Oldı sebbâbe şehâdet parmağı bil sen 'ayân

Enb rezil itmek inâ' kap hem de eglenmek enâ'

Ân bir sâ'at kâdardır cem'ine dirler evân

Zâniye kaşbe karı zen-pâresi¹⁰² zânî olur 950.

Öyle ammâ dinilürmüş hâlet-i vaqfında zân

Bil yakın olıcı dâni hem yakınlıktır dünüv

Hâlet-i vaqfında dâni dinmeyüp de dindi dâni

Keyfe entüm siz naşılız keyfe naşnu biz naşıl

Naşıl oldu keyfe şâra yine öyle keyfe kân

Bil aşıl uknûm eknânîm cem'idir ya'nî uşûl

Çün naşârâ üç eknânîm var diyüp eyler beyân

s.45 Anı zımnen bir mağallinde yazar 'ilm-i kelâm

Baş Celâl şerhi Cemâl'e tâ ki olsun müstebân

¹⁰²Zamparası.

Şavn hıfz itmek dimekdir hem yaşûnu hıfz ider
955. Hem de şun hıfz eyle dimek hıfz itdi ya'nî şân

Ve lâ-tenzur daği bağma ve lâ-te'huş daği alma
Ve lâ-yenfa' nef' virmez çevirûn girüye ruddû

Mekke'de vaqtinde îfâ-yı nüsük itmek de hac
'Umre ile hacçı birden niyyet itmekdir kırân

Ve hâza'l-hablu mermûlün bu ip böyle bükülmişdir
965. Uzar yemteddu siz anı uzadup da çekûn muddû

Hayr kimse yâ şey' cem'i ahyâr u hıyâr
Hayra te'nîş cem'i hayrât vü güzellerdir hisân

Li mâzâ künte zâ-cehlin niçün sen câhil olduñ yâ
Çalışıñuz dimek is'av oluñ dimek daği kûnû

Fenn hâl ü darb u şıfıdır cem'i efnân ü fûnûn
Hem zevâl bulıcı fâni hâlet-i vakfında fân

Yuğâlu yevmen elbette dinür bir gün e-yâ'l-ağyâ'
Ki ya'nî ey diriler izhebû gidûn ölüñ mütû

Kötürüm kimse zemindir 'aşk zemâne tar zenen
Bil fuşûl-i erba'a hem 'aşr u dehr olmuş zemân

Ziyâret itdiler zârû ziyâret itdiñüz zurtum
Yezûrüne iderler hem ziyâret idiñüz zûrû

Herkesiñ 'indeinde mağbûl emne qorqusuz emîn
960. Qorqusuzluk emn ü âmin qorqusuz olmak emân

Ŧaleb itdi dimek râme Ŧaleb eyler yerûmu hem
Merûm maŦlûb Ŧaleb ravm u Ŧaleb idüñ dimek rûmû

Bir mağalde ehl-i 'irfâm haber aldığda sen
Şoğbetine varmağ üzre it hemân 'atf-ı 'inân

Yesûmûne yetişdirler cefâyı sevm yetişdirmek
970. Yetişdirüñ cefâ vü zağmeti dimek daği sûmû

Kaṭafnâ kıṭ'aten vâviyyeten verdiyyeten şummû
(*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*)

Limâzâ kâ'idün entüm niçün siz oturıcısız
'Ale'l-ağdâm ayaklar üstüne qalkuñ dimek kûmû

Kaṭafnâ biz qopardıq verd gül qoquñ şummû
Se'elnâ biz su'âl itdik diyüñ sizler dimek kûlû

Fetahtüm cümlete'l-bâbi qapuyı açdıñuz hepden
Sinek geldi zubâbun qad etâ qapayñuz suddû

Bi-nâri'l-'ışkı mağrûkun 'aşk oduyla yanmışdır
Muḥabbet ipi hablu'l-hubb tutuñ bağıluñ huşû gullû

Etâ şehru'ş-şiyâm geldi oruç ayı bugün el-yevm
Külü's-sâhûra yiñ sâhûrı hem şâ'im oluñ şûmû

Dimekdir zâ'il olmañ lâ-tezülû min hunâ burdan
Me'a'l-aḥbâbi dostlarla oluñ dâ'im dimek dûmû

Alup işbu lügâtü ezber it sen 'aşq u şevkuñla
975. Ḥasûd-ı mâni'u'l-feyzûñ sözün baqma dime şü bu

Etekküm kıt'atün entüm ḥuzûhâ lâ-tekkülû fh
(*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*)

Tekellüm eyleyen zâta yeter artık dimekdir ih
Şey'i pâk eylemek pâk i'tikâd itmek daḥi tenzih

s.46 Taralmağ zacr u zacret hem teneffür nefret itmekdir
Kişi kendinde ḥayrân kaldığı saḥrâ adıdır tih

Yönelmeklik teveccüh hem vecîhdür şâḥib-i rütbe
Vücüh yüzler kişiyi şâḥib-i şân eylemek tevcih

Nüvât ḥurma çekirdegi nevâ da cem'idir anın
Ref' nevh u kişiyi nâm-dâr itmek daḥi tenvîh

Sefih alçağ sefâhet hem sefeh alçaqlığa dinmiş
980. Kişiyi öyle alçaqlığa nisbet oldı hem tesfih

Lehû hâdin anı yol gösteren vardır ğaden yarın
Bilâ-şekkin hidâyet eyler elbette anı yehdih

Refâhet vüs'ate dirler refâhiyyet daḥi öyle
Kişiyi vüs'at ü şâdflığe koymağ-imiş terfih

Kerih kötü vü murdardır kerâhet de kötülükdir
Kerih görmek de istikrâh kerih göstermedir tekrîh

Bihî aña vü anıñla vü fi de min vü 'an den hem
Ve mâ fihi ne var anda vü yok anda vü anda fih

Meger illâ eger in lev vü istiñnâ çıkarmakdır
985. 'Alâ üzre ile'l-beyti eve aña gelür ye'tih

Ketm ile setr hem daḥi ihfâ' gizlemeklikdir
Açıqlayıcı mu'lindir açıqlamağ daḥi tecrîh

Uzağ ol sen teba''ad hem uzağ olmağ teba''uddır
Misâfir eylemek tazyîf çağırmağlık daḥi te'yih

Şefâ ya'nî şifâ virdi şefâ virici şâfidir
Şifâ' dimek devâ dermân devâ eyler aña yeşfih

Ravâ itdi rivâyet hem rivâyet idici râvî
Rivâyet de ḥaber naqli naqil eyler anı yervîh

Derih def' yâ hücum itmek debe kımsâl yere dirler
990. Daḥi kımsâl yere düşmek vü ḥayr itmek dimek tedbih

Fenâ çehre dimek eşveh fenâ yüzlü qarî şevhâ'
Kulmın çehresin Ḥallâğ fenâ ḥalğ eylemek teşvîh

'Ameh dimek taḥayyürdir taḥayyür idici 'âmih
Kişiyi öyle gizlüce zulüm itmek dimek ta'mih

Yorulmuş fehhu u fehheh zillet ü ħorluĸ dimeklikdir Daĸı bir kimseyi ‘âciz ü ħor kılmak dimek tefhîh	s.47 ‘Utuĸ daĸı ekûl vü hem baĸîl kimse ‘utuĸ ĸatı Muĸâlif ‘tab’a hem acı vü hem murdâr olan mekrûh
‘Tar itmek oldu tazvîĸ hem geniş itmek daĸı tevsî’ Geniş kılmak dimekdir bir şey’in aĸzını hem tefvîh	Bi-ma’nâ tañrılıĸ oldu ulûhet hem ulûhiyyet Îlâh ma’bûd vü kulluĸ elh ü kulluĸ eyleyen me’lûh
Fıĸıh fehm ü ‘ilim adı faĸâhet oldu ‘âlimlik 995. Faĸîh ‘âlim ü hem de ‘âlim itmek oldu bil tefĸîh	Serî’u’l-ĸüzn olan kimse esîf hem de esûf olmuş Esef ĸüzn ü daĸı âh vâh maĸâmında dinür âvûh
Saĸaytü’z-zer‘a leylen ben ekini Ÿuladım gice Miyâh Ÿular vü hem de yer Ÿulı olmak dimek temvîh	Telehhûf hem te’essûf hem taĸassürdir yazıĸlanmak 1005. Telef olmuş vü yâ âŸüfteye ĸayrân di metlûh
Nebâvet nebve yükseklîk vü ‘âli yer dimeklikdir Nebâhetdir Ÿeref Ÿöhret uyandırmak daĸı tenbîh	Nef’ cedvâ geyik adı cüdâye vü ĸazâl olmuş Daĸı ĸâ’if gibi bir şey’den ĸorĸmuş olan mecdûh
‘Aţadır mevhibe mevhib anîñ cem‘i mevâhibdir BaĸıŸlamak hibe tevhib baĸıŸlatmak virür yu‘tîh	Ÿüfûn göz uci-la baĸmak daĸı Ÿefn oldu ‘âĸil hem Virüp virüp de bî-mâl olarak ĸalmıŸ kiŸi meŸfûh
Münevver olsun envâr-ı ‘ulûmuñla mecâlis kim ‘İlim aŸĸâbını Cibrîl sirâca eylemiŸ teŸbih	Yaĸup yaĸmurda tekrâren yaĸan ‘ahde belâ ‘âhe Belâ vü âfete düŸmiŸ kiŸiye dindi hem ma’yûh
Nazamnâ ĸıtt’aten ĸad kâne medrûcen bihâ menbûh (<i>Meĸâ’îlün meĸâ’îlün meĸâ’îlün meĸâ’îlün</i>)	Kedh sa’y u ‘amel itmek kedûh sâ’î vü hem ‘âmil ĸam u ĸuşŸa adı kûrbe vü ĸamlı kimsedir mekdûh
GeniŸlik fayĸa hem meŸhûr u ma’rûfdır dimek menbûh 1000. Dimekdir enfuhu burnı vü hem aĸzı dimekdir fûh	Dönilen kendüye viche muvâcih yüzyüze ĸarŸu 1010. Yüze urmak dime tañme yüzi ĸarb olunan mevcûh
‘Ateh dimek ‘aĸıl noĸŸanlıĸı muĸtelligi olmuş ‘AŸl yelmek vü hem ‘aĸlı müŸevviŸ kimsedir ma’tûh	Zamânda iĸtilâtdan ‘uzlet a’lâdır ki Peygamber Buyurdi vaĸt-i âĸirde ola me’vâk senâm-i kûh

Kıt'atün 'âliyetün rütbetühâ ke's-şâkî*(Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)*

Di gelincige şakâyık vü uzun tağ şâkî
 Ğuşn-i aḡdar di yeşil dala kırı dal şâdî

Mütezekkir getüren ḡâtıra sâ'î de koşan
 Kâlbile aḡma zükürdir unudıcı sâhî

Di ḡavâ itdi iḡâta vü ider hem yaḡvî
 Hem daḡi cem' ü iḡâta idicidir ḡavî

Cezve âteş vü közi hem süti az câzibedir
 1015. Cezme kâmcı kılacı kışa olandır câzî

Bil du'â ḡaḡk' a niyâzdir vü çağırmaḡ da'vet
 Da'vet idenle du'â idene dirler dâ'î

Maḡvedir riḡ-i şimâl maḡv gidermek vü yumaḡ
 Yuyıcı hem giderici dimeḡe di mâḡî

Ğâşiye örti vü perde daḡi cem'î de ḡavâş
 Ve ḡavâye dinür azḡunluḡa azḡun ḡavî

Ṭavl kudret ile in'âm şü kuşu ṭuvveldir
 Ṭavy açlık dimedir aç olandır ṭavî

Bu du'âyı Ravza-i Peyḡamberî'de eyledim
 'Aşḡ-ıla ben secde-i ḡaḡk' a idüp vaz'-ı cebîn

Ṭuḡye taḡ başı daḡi ṭaḡiye de şâ'îḡadır
 ḡüs-n-i zannım her du'âmı eylemişdir müstecâb

1020. Dinür azḡunluḡa ṭuḡyân daḡi azḡun ṭaḡî
 Luṭf idüp de ḡazret-i ḡallâk-ı eflâk ü zemîn

Baḡy zulm itmeniñ daḡi zânî de baḡy
 Çün idüp ḡac kırık sekiz sâl aḡdemi andan berü

Hem de sulṭâna muḡâlîf olana di baḡî
 ḡasret-i Ka'be vü Ravza ile kâlmışdım ḡazîn

Di yakınlıḡa şikâḡ şekve şikâyet dimedir
 Gönderüp şimdi Medîne kâḡdıḡıyla beni

Ve kâzan kılçı şekime daḡi tâmdır şâkî
 1040. Eyledi ol zıll-i Yezdân ḡâdim-i şer'-i mübîn

Ve uyandırmadır ishâr uyanık hem esher
 Ben de gidüp sâye-i şâḡânesinde bir sene

Âsiye mer'e-i maḡzûne vü maḡzûn âsî
 Ol maḡall-i pâkde itdim ḡidmet-i şer'-i ḡüzîn

Yüzi aḡ oldı aḡar hem uzaḡ itmek iḡrâb
 Mâ'-i bârid di soḡuḡ suya sıcaḡ şü ânî

Hem de yazdım bir sene zarfında anda çâr eser
 Bir menâsik bir de işbu tuḡfe-i dürr-i şemîn

Žamm-ıla budde firâķ feth-ile beddi tefriķ Birisinde hâciya elzem mesâ'il münderiķ	Ėazretü'l-gâzi Ėamid Ėân-i ma'ârif-perveriñ 'Ömrünü eżûn buyursun Ėazret-i Rabb-ı mu'ın
1025. Evvel ü zâhire dirler 'Arabî'de bâdi Muğtaşar lâkin müfid bir vech-i tertib-i behin	Her lüğatde yâd olup Ėayır du'âsı ol ŗehiñ Ola tavfiķât-ı Ėaķķ'a her umûrında ķarın
Ėoplamak cibve cibâve vü cibâye hem de Digerinde ketb idüp tâzi lüğâtin ŗöyle kim	'İzz ü iķbâl ferv ü iclâl üzere her-gâh eylesün Kendüsiyle leşkerin manşûr Ėayru'n-nâşırın
Ėoplayup cem' idici kimseye dirler câbi Ėopladım elzem olanı mişl-i murğ-ı dâne-çin	Var ise ŗâyed anıñ bed-Ėâh-ı mülk ü devleti 1035. Ėahr-ı Ėahhâr ile maķhûr olsun ol ŗaĖs-ı mehîn
s.48 Cem' olmak da telemlüm vü tülünne Ėâcet Okuyucu ile tâbi' olucıdır tâli	Bir de işbu Tuğfe-i Fevzi'yi Ėıfz iden edib Dü-cihânda Ėüzn ü Ėamdan ola mağfûz u emîn
Remy atmak atar yermi atılmış mermi Rimy yağmurlu buluğ hem atıcıdır râmi	Şâlişen nazm eyledim bir de ķaşide ŗöyle kim 1045. İtdi gerdâna ķılâde zannım anı Ėûr-ı 'ın
Di sumuvv yücelik olmuş vü semend ât dimedir Sâmiye 'âliyedir hem daği 'âli sâmi	Ol ķaşide üzere hem bir ŗerĖ yazdım râbi'an Tâ ola ma'nâ-yı maķşûd ŗerĖi ile müstebîn
'İlm ü fazlı çok olan zâta da a'lem dinilir 1030. Hem de seyyid ü ŗerif kimse de rett ü râti	Ėâşâ kendi ķuvvet-ı ŗab' u ķariĖamdan değil Anca tevfiķ-i Ėudâ'dır tütđiđim Ėabl-i metin
'İlmi tağşil ü neşir itmege sa'y eyleriseñ Seni 'âli ider elbette Cenâb-ı Bârî	Yek ķalem ķaķdım da yazdım Fevziyâ târiğhini 'Avni Mevlâ ile Tuğfe'm oldu pek de dil-nişin

Temmet

İnnenf errağtû tekmîle'l-kitâbi'l-müstebîn

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

SUMMARY

A GENERAL VIEW TO OUR TRADITIONAL LEXIOGGRAPHY AND ARABIC-TURKISH VERSE DICTIONARY BY EDİRNE MÜFTÜSÜ FEVZİ EFENDİ: *TUHFE-İ FEVZÎ*

Uğur BORAN*

Dictionary is primary resources that compiles and collects a language's vocabulary repertoires. Though samples of first dictionaries were based on the invention of writing, being examined of dictionary had begun in the term when linguistic activities accelerated.

In Europe, lexicography began from first century of current era. Moreover before current era in first and second century the dictionary named as Lexicon which was written by Aristophanes is so important for the reason of its simulation to modern dictionaries. In West, from 17th century, lexicography had progressed and gained acceleration.

In Islam World, writing of dictionary had appeared as a result of understanding of Quran and The Prophet's sayings better.

In history of Arabic lexicography, the dictionary named as al-Gemhera fi'l-Lugha which was written by Ibn Duraid (d.933) is initial resource in that being formed alphabetically.

In Arabic language, as-Sihah written by Gevherî is accepted from first samples of modern lexicography. This work is so important because it involves correct forms of Arabic vocabularies.

Lisaanu'l-Arab by Ibn Mandhûr, Kâmûsu'l-Muhît by Fîrûdhâbâdî, Tâju'l-'arûs min gevâhiri'l-Kâmûs by Zebîdî are among most important dictionaries.

Lexicography arised in Turkish language as a different target from first Arabic dictionary samples. First dictionary in Turkish language named as "Divânu lughâtî't-Turk was written with the aim of teaching Turkish language

* Res. Assist., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Turkish Islamic Literature Department (ugurboran.kw@gmail.com).

to Arabs. The dictionary written by Kashgarlı Mahmud is initial sample of tradition of bilingual lexicography.

In works of Turkish lexicography, effect of Arabic lexicography sustained its influence on Turkish lexicography. This influence is seen clearly in the works of Muqaddimetu'l-edeb by Zamahsheri and Kitâbu'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk by Ebû Hayyân.

From the beginning to Tanzimat era, in the most of dictionaries Arabic and Persian vocabularies were used as lexical entry. In some Turkish dictionaries Turkish vocabularies were used as lexical entry such as in Lehjetu'l-lugât by Ebûishaqzâde Esad Efendi (d.1753), Lehje-i Othmânî by A. Vefiq Pasha and Kâmûs-i Turkî by Shamsaddin Sâmî.

The dictionaries which were mentioned were all prosaic dictionaries. Out of these examples, it is found poetical dictionaries in the lexicography tradition. Poetical dictionaries are named as “tuhfe, nuhbe and nazm” in the field of literature and language.

In some resources as Mu'cemu'l-ma'âcim, it is stated that initial poetical dictionaries were written in Arabic language and with ode verse form. Arabic-Persian dictionary Nisâbu's-sibyân by Ebû Nasr Mahmud el-Farâhî which involves two-hundred couplets is accepted as first sample of bilingual poetical dictionary.

In Anatolian field, first poetical dictionary samples were written in Arabic-Persian. Zuhretu'l-edeb by Shukrullah b. Shamsuddin Ahmad b. Sayfuddin Zekeriya, Mirqâtu'l-edeb by Ahmadî and Uqûdu'l-gevâhir which involves 650 couplets by Ahmad-i Dâî are the most important samples of Arabic-Persian dictionaries.

Being known first Arabic-Turkish poetical dictionary in Anatolian field is Lughât-i Farishteoglu by Abdullatif Ibn Melek in 13th century. Also first Persian-Turkish poetical dictionary is Tuhfe-i Housâmî by Husayn al-Konavî at the end of 14th century.

In this article, it is studied Arabic-Turkish poetical dictionary named as “Tuhfe-i Fevzi” which was written by Edirne Müftüsü Fevzi Efendi. It is a dictionary which he wrote it in term of his judicature in Madinah Munavvarah. This dictionary is involving 1048 couplets and its unique manuel issue is dated 1306.

Edirne Müftüsü Fevzi Efendi who was born in 1826 in Denizli. His real name is Mehmed. He is son of Kureyshî-zâde el-Hâc Ahmed Shâkir Efendi. He used “Fevzî” as a pen name. Also he worked as mufti of Edirne for a long time, so he was known by the name of “Edirne Müftüsü”. Most of his works was read in Mosques and Madrasah. They were published several times. His works were about religious sciences, literature, mysticism, kalam, morals and problems of language. Most of his works were written in Arabic language, also he had poems in Persian and Turkish language. He had sixth five Works that their names were written in his work of Fihristu'l-âthâr.

“Tuhfe-i Fevzi” is formed by an introduction, dictionary part and an epilog. In introduction which is comprised of twenty-three couplets and written with masnavi verse, the author had begun his work with basmalah and hamdalah and salvalah, after then he had emphasized of necessity of writing dictionary for everyone. Fevzi Efendi explained reason of writing of this dictionary and his work’s name and he prayed for Abdulhamid Khan who was padishah of that term. In dictionary part -which is the main part of this work- involves sixty-three quatrains and written with gazal verse. In this dictionary it is given 3200 Arabic words’ Turkish meanings. The couplets which were written after every quatrain include religious and scientific advices.

KAYNAKÇA

A. Sırrı Levend, “Sözlüklerimiz”, **Türk Dili**, Ankara, TDK Yayınları, 1971, sa. 24, s. 4-6.

Ahmed Fâris eş-Şidyâk, **el-Câsûs ‘ale’l-Kâmûs**, Kostantiniye 1299.

Ahmet Topaloğlu - Mustafa Kaçalın, “Sözlük”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 402-414.

Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri, 2006, sa. 1, s. 65-77.

_____, “Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvân”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 1/1, Summer 2006, s. 13-23.

_____, **Manzûme-i Keskin**, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Cemal Muhtar, “İslâm’da Sözlük Çalışmaları”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 1985, sa. 3, 363-370.

_____, **İki Kur’ân Sözlüğü, Lügat-i Ferišteoğlu ve Lügat-ı Kânûn-i İlâhî**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1993.

Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil**, Ankara, TDK Yayınları, 2009, C. I-III.

Gökhan Ölker, “Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/9, Summer 2013, s. 2007-2019.

_____, “Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü’l-Uşşâk”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/4, Summer 2009, s. 856-872.

Günay Kut, “Ahmed-i Dâî”, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989, 56-58.

Halil İbrahim Yakar, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ’id”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/4, Summer 2009, s. 995-1024.

Hulusi Kılıç, “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s. 459.

_____, “Lisânü’l-Arab”, **DİA**, C. XXVII, İstanbul, 2013, s. 195-196.

İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, (haz. Müjgan Cunbur), C. I, Ankara, AKM Başkanlığı Yayınları, 1999.

İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü’l-Kur’ân”, **DİA**, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 379-380.

İsmail Durmuş, “Merkezzâde Ahmed Efendi”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul, 2004, s. 206-207.

_____, “Sözlük”, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 398-401.

_____, “Zebîdî, Muhammed Murtazâ”, **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 168-171.

İsmail Parlatur, “Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız”, **Türk Dili**,

C. I, Ankara, TDK Yayınları, 1995, sa. 517, s. 3-19.

Mehmed Fevzi Efendi, **Fihristü'l-âsâr**, t.y., y.y.

Mehmet Kırbıyık, **Miftâh-ı Lisân Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2007.

Musa Aksoy, **Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Mustafa Uzun, “Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü”, **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 506-509.

N. Ünal Karaarslan, “el-Cemhere”, **DİA**, C. VII, İstanbul, 1993, s. 323.

Neriman Baybara, “Kureyşî-zâde Mehmed Fevzî Efendi, Hayatı ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2007.

Nihat M. Çetin, “Arap”, **DİA**, C. III, İstanbul, 1991, s. 276-309.

_____, “Ahmedî'nin Mirkâtü'l-Edeb'i Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XIV, İstanbul, 1965, s. 217-230.

Orhan Şaik Gökyay, “Burhan-ı Katı' Çevirisinin Türkçe Açısından Önemi”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, (haz. Mustafa Canpolat ve dğr.), Ankara, 1978.

Ömer Asım Aksoy, “Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Le'âl”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara, 1988, s. 205-248.

Ömer Faruk Akün, “Sünbül-zâde Vehbî”, **İA**, C. XI, Ankara, MEB, 1970, s. 238-242.

Paşa Yavuzarslan, “Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça-Türkçe Sözlük Üzerine Notlar”, **Türkoloji Dergisi**, C. XIV, Ankara, 2001, sa. 1, s. 71-91.

_____, “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. LIV, sa. 2, s. 185-202.

Perihan Ölker, “Klasik Edebiyatımızda Manzum Lügat Geleneği ve Mahmûdiyye”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/4, Summer 2009, s. 873-888.

Sadi Çöğenli, “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu”,

Akademik Araştırmalar Dergisi, Kasım 2000-Nisan 2001, Yıl 2, sa. 7-8, s. 99-134.

Süheyla Bayrav, **Filolojinin Oluşumu Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

Sünbülzâde Vehbî, **Tuhfe-i Vehbî (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, (haz. Ahmet Yenikale), Kahramanmaraş, Ukde Yayınları, 2012.

Yakup Civelek, “Sünbülzâde Vehbî ve Nuhbe-i Vehbî Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Van, 2000, sa. 1, s. 276-297.

Yusuf Akçay, “Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Yaz-2011, sa. 4, s. 281-333.

Yusuf Öz, “Tuhfe-i Vehbî Şerhleri”, **İlmî Araştırmalar**, İstanbul, 1997, sa. 5, s. 219-232.

_____, **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara, TDK Yayınları, 2010.